

זכרון קורותינו

שמונה סיפורי חיים שראשיתם בקילץ
כפי שלוקטו במסגרת פרויקט "סוכת שלום בקילצה"

תוכן עניינים

2.....	מבוא
3.....	חיים לייכטר
18.....	דוד לברטובסקי
26.....	יוריק סיברוני
31.....	ז'וטה הרטמן
37.....	שרה לייכטר
43.....	פנחס הוכרמן
46.....	נתן מושנברג
52.....	מאיר ויקינסקי

מבוא

באוקטובר 2009 הוזמנתי להשתתף, לצד שורה של רבנים מהארץ, באירוע "שבתון", שאורגן על-ידי חברי אגודת יאן קרסקי, בעיר קילצה בפולין. האירוע כלל תפילה בבית הכנסת של הקהילה, 70 שנה אחרי שהתקיימה בו התפילה האחרונה, ארוחת שבת, לימוד וסיורים בעקבות יהדות העיר.

שנים שהשם "קילצה" היה קשור בתודעתי לפוגרום, שאירע בעיר בשנת 1946. אירוע בו נרצחו, על ידי תושבים מקומיים, ארבעים ושניים מפליטי אימת השואה. הפוגרום היווה את האות הברור להנחה שאין ליהודים עתיד בטוח בפולין. חשבתי כי אין טעם, לי, כמחנכת וכמובילה בני נוער במסעות לפולין, לבקר בקילצה. חשתי כי אין כל דבר בעל תרומה חיובית עתידית, היכול להיקשר בשמה של העיר. השבת אותה ביליתי בקילצה, איפשרה לי לחשוב אחרת. לצד הרוע, האלימות וחוסר הצדק המשווע, שהובילו לפוגרום, יכולתי למצוא גם גוונים נוספים – ולשוב ולהאמין בטובם של האנשים החיים בקילצה.

העובדה כי נכחתי באירוע כה ייחודי, בו העלתה הקהילה הפולנית בקילצה על נס, את החיים היהודיים שהיו בה ואינם, והייתה פתוחה לקיום דיאלוג על עברה המוכתם ועל הרצון לשלב בזוהרת הנכחית את זיכרון התרבות היהודית שלה, הייתה עבורי משמעותית ופורצת דרך.

אלו הובילו אותי להקמת **אדם לאדם: מפגש-חינוך ישראלי-פולני**, שמטרתו לאפשר לצעירים ישראלים להכיר את ההיסטוריה של יהודי פולין, את מאורעות השואה ואת הקשר בינם ובין ההווה. אמונתי היא שחוויות אלו יובילו לשיח בין תרבותי חדש ומפייס, הן בין ישראלים ופולנים והן בחברה הישראלית עצמה.

פרויקט "סוכת שלום בקילצה" היה לניסיון הראשון בהשגת מטרות אלו. מטרת הפרויקט הינה להציג את זיכרונותיהם של היהודים, תושביה לשעבר, של קילצה, לאלו החיים היום בעיר, ולאפשר שיח חי ופורה בינם לבין מתנדבים צעירים מ ישראל.

הפרויקט כלל ראיונות עומק שנעשו על ידי ארבעה מתנדבים, שנבחרו למשימה. אלו תיעדו שמונה סיפורי חיים, אותם הציגו במהלך חג הסוכות תשע"ג-2012, בסוכה שנבנתה בעיר קילצה. כמו כן קיימו המתנדבים סדנאות בנושאי יהדות ומדינת ישראל בכמה מבתי הספר התיכוניים בעיר.

שיתוף הפעולה לו זכינו מן המספרים שלנו, ההתעניינות הרבה, הסקרנות, הצמא למפגש והחום בו התקבלנו בקילצה, הובילו ליציאתנו לדרך של מחזור נוסף של מתנדבים, שהחל את פעילותו במאי השנה.

ברצוני להודות לכמה אנשים, שאפשרו לחלום הזה, שנרקם בשנת 2009, להפוך למציאות שלוש שנים מאוחר יותר:

לבוגדן ביאלק – שלמרות לשונותינו השונות, מצאנו שפה משותפת.
למתנדבים: הדס, ליבי, מזור ועדי – אנשים צעירים, חכמים ורגישים, שהצטרפו לדרך, מבלי לדעת את כל נתיבותיה.

למספרים שלנו – אנשים כבר לא כל כך צעירים, שעשו כל מאמץ לשתף אותנו בקורותיהם, שהיו לסיפורים שלנו. ליעקב קוטליצקי – שתמיכתו הנדיבה איפשרה לכל זאת לקרות.

לאנשי המכון הפולני – על הסיוע.

למשפחתי ולחבריי – שעמדו לצדי, מבלי להטיל ספק.

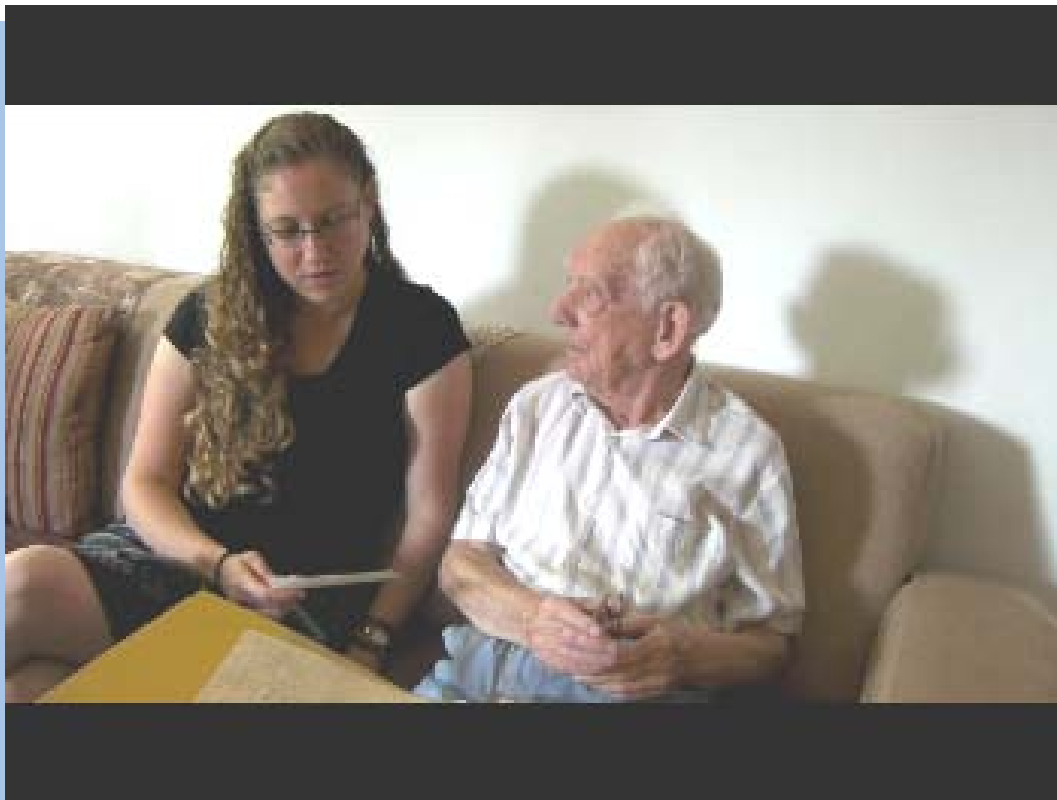
בתקווה שעמלנו ימשיך וייתן פירות מבורכים,

אביגיל משה

מייסדת "אדם לאדם"

ירושלים, יולי 2013

חיים לייכטר

הסיפור המובא כאן הוא סיפור חייו של חיים לייכטר, יליד קלצה, כפי שהוא סיפר לי אותנו בחודשים יולי-אוגוסט של שנת 2012. רוב התוכן המוצג הינו ציטוט מדיוק של חילותני של חיים, למעט כמה תוספות שלי שהוספו לשם הבהרה, ומופיעות בסוגריים מרובעים. בחרתי להביא את סיפורו של חיים כמש כפי שהוא סיפר לי אותנו בשל הסגנון הייחודי והמפורט של דבריו. על אף 93.5 שנותיו בעת הראיונות, דיכרונותיו של חיים הועברו לי בצורה רהוטה, חיה ומדויקת ורצית להעביר תחושה זו לכל מי שידעה לקרוא את הדברים. נפלה בחלקי דכות גדולה לסאוש את חיים לייכטר לקראת מסע לקלצה ו"להריח" אותה מבעד לדיכרונותיו. ועל כך, תודת הגדולה.

עדי וידר, ירושלים, קיץ 2012.

חיים נולד בעיר קילצה שבפולין בשבת חנוכה תרע"ד לאביו שמואל, אמו צוויטל ולאחיו הגדול סיני. ברבות השנים צמחה המשפחה ונוספו לחיים 7 אחים- חווה, פרץ, שרה זיסל, אברהם יצחק, משה אליעזר והתאומות חיה- חנה ולאה- הנדל. המשפחות של הוריו גרו אף הם בקילצה והיוו חלק מרכזי בילדותו של חיים.

" בתעודת הלידה שלי מצוין תאריך לידה שגוי. עד לתיכון, בבתי הספר שלמדנו בהם, לא הקפידו על תעודות לידה. לאחי שנולד ב- 1913 הייתה תעודת לידה רוסית, כי זה היה שנה לפני מלחמת העולם הראשונה. אני נולדתי באמצע המלחמה. אז לא היה בראש של ההורים שלי לרוץ לעירייה להוציא לי תעודת לידה, אפילו שזה היה ממש כמה בנינים לידנו. עד התיכון חייתי עם זה בשלום. אבל בתיכון דרשו תעודת לידה. אחי הלך לעירייה. שאלו אותו מתי אחיך נולד. ההורים לא ידעו לדבר במונחים של הקלנדר הכללי, אלא ידעו שנולדתי בשבת חנוכה תרע"ד. לא ידעו לתרגם את זה. החלטנו בבית על תאריך עגול 1.1.1915 אבל מישו עשה טעות- או אחי או הפקיד וכתוב שם 1.1.1916. ואי אפשר לשנות את זה יותר.."

משפחה

אבא שמואל:

"אבא חייט, ובמיוחד הספציאליות שלו הייתה מדי צבא שהוא עוד למד את זה בנערותו, בגיל 10 הוא כבר יצא לעבוד. פולין אז עוד הייתה תחת הכיבוש הצארי, עד למלחמת עולם הראשונה אז הוא היה חייט למדי צבא, אבל גם ידע חייטות אזרחית. הוא גם היה עסקן ציבורי. במיוחד דאג לבעלי מלאכה יהודיים בעיר. הוא כבר נדמה לי אז היה יושב ראש של איגוד בעלי המלאכה בקילץ....

אבא שלי לא גידל זקן, לא היה לו שפם, פאות. אבל הוא שמר על המצוות על כל תו, על כל פסיק. הוא לא ויתר על שום ברכה, הניח תפילין, התפלל שלוש פעמים ביום. הוא ידע את התפילות. אני מסופק אם מתוך פסוק שיש בו עשרים וחמש מילים הוא אולי הבין מהן חמש. לא ידע עברית. הוא התפלל הוא לא הבין מה הוא אומר והוא לא היה היחידי. הוא היה חזן חובב ואת זה הוא קיבל מדוד שלו. נדמה לי שזה אח של אבא שלו, דער פעטער אברום. הדוד הזה היה עובר לפני התיבה והוא היה חזן כנראה בחסד עליון, אבא סיפר שהיה לו קול נהדר. הרבה פעמים אבא גם היה עובר לפני התיבה, מתפלל. על פי רוב הוא עשה את זה בהתנדבות. אבל בראש השנה ויום כיפור, כל נדרי, היו משלמים לו על זה. עד שהוא הגיע למצב כזה שהרב של העיר, רב שמואל אמר לו, על פי התורה אתה כבר לא יכול לעשות את זה, כי אתה חולה, ושליח ציבור צריך להיות בריא. הוא היה חולה לב. פיתח את המחלה הזאת בזכות הפעילות הציבורית שהוא הקדיש חייו ונפשו למען הרווחה של בעלי המלאכה בעיר ובכלל של כל הציבור שרובו היה עני מרוד. גם היה לו חידור, כמה בן אדם כבר יכול לעשות?"

אמא צוויטל:

"אמא הייתה תופרת. אחות בכורה במשפחה בת 6 ילדים שהתגוררו רובם בקילצה". בילינו הרבה מאד שעות ימים וגם לילות בבית של סבא וסבתא, ההורים של אמא. אם הלכנו לחיידר, שהיה לא רחוק משם, אז הרבה פעמים, במקום לחזור הביתה היינו הולכים לסבא וסבתא. שם המשפחה היה זייפמן. זה שם של שרה [אישתו] גם כן. אנחנו קרובי משפחה מלבד זה שאנחנו נשואים. אנחנו בני דודים שניים. ז"א האבא של אימי ואבא של שרה היו אחים. יש לנו רב סבא משותף. אני מצד אימי והיא מצד אביה. ממה הוא היה מתפרנס? לסבא שלי היה מין חיידר קטן. קראו לו שימעלה רבה'לה כי הוא היה נמוך, אז הוא היה רבה'לה קטן. הוא היה תלמיד חכם. ידע תלמוד. היה תלמודיסט מובהק. דיבר עברית. ז"א עיבריס. כשאחי ואני עלינו ארצה היינו מתכתבים איתו בעברית. הוא גם היה הולך לבית הקברות, זה מרחק של איזה 4 ק"מ מהבית. אם לא 4 אז 3 וודאי. יהודים היו באים ליארצייט, עלייה לקבר של קרובי משפחה, והיה צריך להגיד שם יזכור, תפילה, משהו כזה, אז היו נותנים לו. אבל הוא לא היה היחידי, היו עוד כמוהו כאלה שהיו עושים את התפילות האלה ומקבלים והם היו... הייתה מלחמת קיום ביניהם. יהודים דתיים, יראי שמיים אבל נלחמים, מחליפים מכות! לא הייתה להם ברירה, מלחמת קיום. לאמא אח יותר צעיר, שניהל בית מלאכה, העסיק איזה 7-8 פועלים בדירתה של הסבתא, שזה היה בסה"כ חדר מטבח וחדר שינה. באמצע החדר עמד שולחן ועל השולחן הזה הפועלים החזיקו את כלי העבודה שלהם. הוא התפרנס יפה, האח הקטן הזה והוא היה תומך כמובן בהוריו.

השכונה שגרו בה לא קיימת כבר, ברחוב שמחבר איפה שבית הכנסת, סמוך לרחוב פלנטה. רחוב שחוצה את העיר ממזרח או דרום מזרח לדרום מערב. קראו לזה הפרבר הוורשאי העתיק. הפולנים הרסו את כל השכונה הזו,

יתכן מאד שהיה צריך להרוס כי היו שם בקתות עלובות. היום יש שם שדרה, שדרת 9 המאות, The Ninth Centuries.

סבתא לקתה בסרטן. זה הלך מהר. היא מתה בידי. סבא נשאר בחיים, הוא כנראה חוסל על ידי הגרמנים

אחים:

"אנחנו היינו תשעה ילדים ככה שההבדלים הם שנה וחצי שנתיים משהו כזה".

סיני- "רק אדם כמוהו, כמו סיני לייכטר ז"ל, ידע לעשות דברים בלתי אפשריים, והוא עשה דברים בלתי אפשריים בחיים שלו. דברים טובים אבל בלתי אפשריים. למשל הוא ערך אנטולוגיה של שירי עם ביידיש. אין שום עם בעולם שיש לו כ"כ הרבה שירי עם כמו לעם ישראל ביידיש. איש בשם וינקובייצקי ראה מה שנעשה באירופה ובמיוחד ברוסיה ועשה מסע בערים ובעיירות איפה שעוד היו קהילות יהודיות אחרי המלחמה ואסף בכתב ובע"פ חומר על של שירי עם ביידיש. אני יודע על שתי ורסיות, אחת זה שהוא בעצמו הבריח את זה עם עלייתו ארצה וורסיה אחת שהוא הצליח לתת לתייר אמריקאי יהודי שביקר ברוסיה, והתייר הזה לקח את זה איתו ומסר את זה לאוניברסיטה העברית, והם קיבלו את זה ושמו את זה באיזשהו מקום במרתף של הספרייה הלאומית ואחי במקרה מצא את זה שם. בנאדם מביא ערימה של ספרות ביידיש על פתקים או על ספרים או על דפים בודדים. בכתב יד, מודפס. אחי הרים את הפרוייקט הזה, זה לקח לו הרבה שנים. המפעל הזה והוא התקבל בעולם הגדול כ- best seller".

חוה- "הייתה לי אחות, שהייתה מופיעה הרבה פעמים ברדיו, הייתה זמרת נפלאה. כבר בגיל 10, אבל הייתה אנמית, חיוורת. היא עבדה בבית חרושת בקילץ בשם "מודרן" של משפחת גרינגראס, שייצרו שם נייר לצילום. עבודה בחושך מוחלט כל היום, קיבלה מזה אנמיה. סיפרו כי בזמן הסלקציה ראו שהיא לבנה אז שלחו אותה שמאלה, אבל קשה להתבסס על זה".

פרץ- "הוא נולד ב-1919, ובגיל 10 קרה אסון. הוא היה כבר תלמיד של בית ספר עממי, ושבוע אחרי הוא חזר הביתה והתלונן על כאבים בבטן. הייתה כנראה איזושהי מסיבת פורים בבית הספר והגישו שם כיבוד וכל מיני דברים, פירות... תפוזים. בשביל זה לא הולכים לבית חולים תכף. הוא התפתל מכאבים. אז שלב ראשון שכבר רוצים להזעיק עזרה קוראים "פלצ'ר". אז היו בקילץ כמה... רוב הפלצ'רים היו יהודים, אני לא זוכר פלצ'ר אחד פולני. אז קראו לפלצ'ר אחד כזה שידע לא פחות ממה שרופא מנסה יודע. הפלצ'ר הזה בא, בדק את הילד. הוא אמר יש לו אפנדיציט. ההתקפה החרפה אז קראנו כבר לרופא. זה היה כירורג יהודי בצבא הפולני. הוא איבחו שזה באמת אפנדיציט, אבל אחרי כמה ימים הוא אמר שקרה אצלו נס, האפנדיציט התפחם. הוא אמר שבסטטיסטיקה קורה מקרה כזה אחד לחצי מליון. מזל, התפחם. אין לו כאבים. אמנם הוא לא אכל דרך הפה, כבר אז ידעו לתת גלוקוז, בזריקה לרגל, תלינו מעל המיטה שלו את הבוטלה הזאת והילד התחיל לפרוח והרגיש טוב. לא היה לו חום ולא היו לו כאבים. כעבור כמה ימים הרופא ביקש שנבוא לדווח לו. לא זוכר אם אולי אני הלכתי. הוא שאל אם הייתה לו יציאה, אמרנו לא. אז הוא אמר לעשות חוקן. זה ליל שבת, שבת ערב פסח. אמא עשתה לו חוקן, המים הלכו לו לריאות ובצהריים הוא נשרף בידיים...".

אברהם- יצחק- "האח שלי אברהם יצחק, הוא חי על מלפפונים חמוצים. בכל בית עמד דלי עם מים בתוך זה שמת את המלפפונים, על זה קופר וכל מיני דברים, תבלינים שיהיה ריח. זה היה עיקר האוכל שלו, היה רזה כמו מקל. והוא ידע לשיר, ועוד איך.."

האווירה בבית בשנות הילדות:

"אם היה צריך לשמוח אז שמחנו ואם היה צריך לרוב, אז היו גם מריבות. היו צעקות, היו מכות. ילדים היו מקבלים מכות בפרט מאבא, ואם לא מכות אז שאגות ונזיפות וצעקות ועונשים והכל. לא היה משעמם. יש דבר אחד שהיה אצלנו בבית. היינו משפחה גדולה ותמיד היינו שרים. אנשים היו נעצרים ברחוב. אהבתי לשיר. כולנו, בבית. ביום ובלילה היינו שרים. [איזה סוג שירים?] הכל. הכל הלך. בלי לדעת שאם אנחנו שרים משהו שזה של ורדי או שזה של בטהובן או של יוסלה רזנבלט שהיה גדול החזנים בפולין, לא בפולין באירופה... גרנו ברחוב לא גדול, אבל במרכז העיר על יד כיכר העיר, כיכר יפיפיה. רוב התושבים בו היו יהודים למרות שהיהודים היו רק 25%. היו 80,000 תושבים בעיר לפי הסטטיסטיקה סמוך למלחמה וסמוך לעזיבתי, ומתוכם היו יותר מ- 20,000 יהודים. ועם כל זה שזו עיר קתולית, עיר קדושה כי ישב שם בישופ, באופן יחסי העיר הייתה שקטה. יכולת להרגיש, גם ביום חול ובמיוחד בחגים, שהעיר הזאת היא עיר יהודית, כי בשבת העיר הייתה מתה. יהודים הלכו להתפלל ואת הגויים כמעט ולא היינו רואים.

בבית, אם לא רצינו שהאחיות או האחים יבינו או שההורים יבינו, אז דיברנו ביינו, אני ואחי עברית וגם יכולנו להחליף כמה מילים עם האחים הקטנים שכבר ידעו עברית [והאחיות לא ידעו?] אה... לא. האחות שרה זיסל היא ידעה קצת עברית כי היא למדה בבי"ס דתי שלי. אני חושב שזה היה של אגודת ישראל. אולי זה היה יותר לימוד מהתפילות מאשר לימוד פורמאלי של השפה, אבל היא הבינה קצת עברית. גם חווה הבינה קצת עברית. היא למדה בבית ספר עממי ששפת ההוראה הייתה פולנית, ולמדו שמה גם קצת צרפתית. זה היה בית ספר פרטי מצוין. אני בזיכרונותיי כתבתי שאילו לאמהות הפולניות לא היו רתיעות ודעות קדומות ביחס ליהודים הן היו מוסרות בהתלהבות את בנותיהן להתחנך באותו בית ספר של גברת רייזמן, שם למדה אחותי חווה בחינוך, כי בנות יצאו משם מוכשרות לחיים....

לימים היו אנשים ששרדו את השואה שיכלו לספר פירושים על בני משפחה... השורה התחתונה היא שאינני יודע מתי איפה ואיך בני המשפחה שלי נרצחו. אני יודע שהיו אקציות של ילדים, והיו לי שני אחים בגילים אלו ושתי אחיות תאומות שהיו קטנות. צריך לצאת מנקודת הנחה שאם ההורים עוד היו בחיים, אולי גם אחדים מבני המשפחה בזמן חיסול הגטו ב-20.8.42 אז הם נשלחו לטרבלינקה אינני יודע...."

יחסי יהודים-פולנים:

חיים מספר לי כי לאורך הדורות יחסי היהודים והפולנים לא היו טובים. הפולנים רדפו את היהודים כלכלית, אקדמאית, פיזית ומילולית. כמעט ולא היו חברויות בין יהודים ופולנים והיהודים חששו מאד מפני הפולנים: "פוגרום! ביום שפולין מקבלת את העצמאות שלה אחרי מלחמת עולם הראשונה. 11.11.1918 עבדכם הנאמן עוד לא בן 4... היות וזה היה מאורע טרגי אז הוא נשאר חרוט בזיכרוני כי חוויתי אותו. כל רגע, כי מה היה? פולין מקבלת בחזרה עצמאות. אני עוד לא מודע לזה. אני עוד ילד, אני לא בן 4. אבל אני מבין משהו... פולין אז עוד הייתה תחת הכיבוש הצארי. רק אתמול נגמרה המלחמה. אז יהדות קילצה, לא רק בקילץ, אני מתאר לעצמי שבכל פולין, מארגנת עצרת חגיגת בתיאטרון העירוני ברחוב הראשי, שיינקיביצה, מרחק של דקה מהבית שלנו. עצרת. בא קהל עולים על הבמה נואמים. ויהודים נואמים ביידיש. אבל... הטקס הזה לא הסתיים בשקט. הטקס הזה הסתיים בפוגרום. לא כזה כמו שהיה ב-46' אבל הייתה התפרעות. אבא שלי הלך עם פרח אדום בדש הבגד שלו. הוא שב, נכנס הביתה והשעה היא עוד לפני הצהריים, 10-11 משהו כזה, שעון לא היה בבית. ואמר לאמא ביידיש ואת המילים, אני זוכר מצלצלות לי באוזניים, "הרחוב מריח דם". "די גאס שמעק מיט בליט". כעבור דקה, התחלנו לשמוע צעקות, מכות, אנשים התחילו לברוח ואחדים מהם ברחו אלינו הביתה. ביניהם גם היה אח אחד של אימי, שהיו לו חמישה פצעים בראש. הבית, בית של חייט, גם אימי הייתה תופרת אז היו בבית חתיכות של בד ובזה השתמשו ההורים והשכנים, קצת לחבוש פצעים. עד שמגיעה עזרה יותר רצינית... אני עד לא מזמן חשבתי שנהרגו באותו פוגרום רק שני יהודים. נהרגו ארבעה יהודים. אחד נורה מתחת למרפסת שלו. ונדמה לי שאני עד היום שומע, הם דיברו פולנית: "יידן ישט קאפוט"- אחד כבר קאפוט. לפני שירו בו, הכריחו אותו לשיר איתם שירים פולנים פטריסטיים, אח"כ ירו בו למוות. נהרגו עוד שלושה ופצעו.

אפשר לומר, שבאופן כללי היחס ליהודים היה אחיד לאורך השנים. הפולנים תמיד רדפו את היהודים. למשל בקילץ: הפולנים תמיד שנאו את היהודים כי ראו בהם מתחרים מבחינה כלכלית. היו משמרות ליד חנויות יהודיות, היו כותבים "קנה רק אצל מי שכמוך". כמובן שפה ושם הצליחו לעקוף את ההגבלות והגזירות שהפולנים הנחיתו על היהודים. כמו העניין של תעודות בעלי המקצוע. [הממשלה הפולנית חייבה כל בעל מקצוע לעבור מבחן בקיאות על היסטוריה ומדיניות פולנית בשפה הפולנית. ליהודים היה פער גדול לעומת הפולנים בצבירת הידע, מה שסיכן את יכולתם לעבור את הבחינה ולרכוש תעודת בעל מקצוע] זה היה מכונן ב 100% אם לא למעלה מזה נגד היהודים. [לעומת זאת], בכל בית היה צריך להיות חצרן, זה שמנקה את החצר, את החזית, את המדרכה וגם את בתי השימוש. לא היה אף חצרן יהודי אחד בפולין, לא היה כורה פחם אחד יהודי בפולין. בפולין עבדו ברוב המלאכות, בעיר כמו קילצה היו אולי מאה חייטים יהודים ואולי עשרה פולנים. רוב הסנדלרים היו יהודיים, רוב הנגרים היו יהודים. יהודים עסקו בכל המלאכות, היו פחחים, היו זגגים, היו סנדלרים, היו תפרים, היו מסגרים היו נפחים.

כמעט שלא היו לי חברים פולנים. אנחנו היינו כמעט ארבעים משפחות באותו בית. היו שם רק שתי משפחות פולניות. אחת מתחת לדירה שלנו ואחת של החצרנית, שבעלה השאיר אותה עם שלושה ילדים. הבן הצעיר היה בערך בגיל שלנו ואנחנו פחדנו ממנו פחד מוות, הוא היה מתעמר בנו. אם לא במכות פיזיות אז גם בצורות יותר אכזריות מאשר אילו רק היית מקבל ממנו מכה.

כשיצאתי בפעם הראשונה למחנה קיץ עם השומר הצעיר, בשנת 1931, 50 ק"מ מהעיר קילצה, היה שם בסביבה אגם והלכנו לטבול. בא שייגעץ אחד, אנחנו היינו חמישים חבר'ה לפחות וברחנו ממנו, כמה קילומטרים! הוא לא נגע בנו, הפחד היה כזה שפחדת על כל פנים.

כשגמרתי את הכיתה השישית של התיכון מתוך שמונה, הייתי כבר בן 17 או בן 18 והייתי צריך להחליט אם אני ממשיך בתיכון או יוצא להכשרה [הכוללת עליה לארץ ישראל] כי לקחתי את העניין הזה של השתייכות לתנועה באופן הכי רציני. ידעתי כבר אז שאין לי עתיד בפולין".

מוסדות חינוך:

חיים ואחיו למדו מגיל 4 בחיידר ולאחר מכן עברו לבתי ספר דתיים ציוניים של תנועת המזרחי. חיידר ראשון, גיל 4:

"בגיל 4 צריך להתחיל ללכת לחיידר. אני זוכר את הלפיתה של אמא ביד, לפיתה לא מכאיבה אבל מאד מאד אסרטיבית. כמו שאמא יהודייה יודעת להחזיק את היד ולא לעזוב אותה, עד שאני נכנס לחיידר. והרב'ה של החיידר, מלבד זה שהוא מלמד דרדקים קומץ א או וקומץ ב בו, התפרנס ממלפפונים כבושים. עמדו שם כמה חביות וכל הרחוב היה מריח מהמיץ הזה. אני לא בכיתי. הרגשתי אולי אי רצון ללכת, מה שדחה אותי זה דווקא הריח של חביות המלפפונים החמוצים. הוא לא הכה אותנו, לא, אם כי לפעמים.. מגלב היה אצל כל רב'ה. שמו בעברית היה יהושע אבל קראו לו שיעלה קוזיק, קוזיק זה קוזאק. זה היה החיידר הראשון שלי. [ואיפה הוא היה אתה זוכר?] כן, עכשיו אני אקח אותך לרינק בחזרה. מהרינק יורד מערבה רחוב, שפעם היה נקרא רחוב של ורשה העתיקה. לימים החליפו את השם לרחוב פיוטריקוב, בצד ימין של הרחוב, קרוב לרינק, שם היה החיידר הזה של שימעה קוזאק. ייתכן מאד שלמדתי שם שנה, ז"א שידעתי כבר לחבר את האותיות, אולי אפילו כבר להגיד כמה פסוקים של תפילה. זה היה יום שלם. היינו חוזרים בצהריים לאכול צהריים, וחזרה לחיידר. למדתי את ה-א-ב ולחבר אולי הברות. אח"כ אתה כבר צריך ללכת לאוניברסיטה יותר גבוהה, ז"א לחיידר אחר..."

חיידר שני, גיל 5:

"עליתי כיתה כמו שאומרים, חיידר יותר גדול כבר, ברחוב שהוא לא רחוק משם, שנקרא צ'יכה, רחוב שעד היום הזה מוזנח כאילו בכוונה מוזנח. יש מדרכות, עלובות. אתה לא יכול ללכת כי יש אבנים בולטות. זה לא מרוצף. לא יודע אם מתוך נוסטלגיה או התחשבות עם השואה החליטו להשאיר, לא לשמר אלא להשאיר כמו זכר לחורבן, כמה רחובות כמו שהם היו. לרב'ה קראו דוד בלפר, זה לא שם המשפחה שלו זה by helper - ז"א עוזר לרב'ה. הייתה צריכה להיות שואה ופרופסור קשישטוף אורביינסקי היה צריך לכתוב ספר על קילץ ולהזכיר שם את שם המשפחה של הרב'ה הזה, שהכרנו אותו רק בתור דוד בלפר בלי לדעת שם מה שם המשפחה שלו. שם המשפחה שלו חרוברסקי. זה היה החדר השני. שם כבר למדתי בצורה יותר שוטפת קריאה. כשאתה מגיע לגיל שש, אולי אפילו קצת פחות אתה צריך להתחיל ללמוד חומש. איפה מתחילים ללמוד חומש? בתוך הדירה של הרב'ה שהוא גר למעלה והוא גם בעל הבית. שמה למדו, אני יודע, יותר ממאה ילדים, היו כמה כיתות. אם למדנו שם לכתוב אני לא זוכר. נדמה לי שלא. רק להתפלל וללמוד חומש ופרשת השבוע."

בית ספר יסודי, גיל 6:

"אחרי זה רק התחלנו ללכת לבית ספר פרטי, לבעל בית הספר קראו שמעון קוזובסקי. בית הספר היה בפניה של רחוב קוז'א, גם כן מהרינק לכיוון צפונה. [זה בית ספר לבנים?] כן. לבנים.. אותו קוזובסקי העסיק שני מורים ושתי מורות ולמדנו כבר שם עברית, למדנו לכתוב לקרוא, הכל. שם קיבלתי את היסודות של העברית ובכלל של כתיבה וקריאה גם בעברית וגם בפולנית. שתי כיתות נדמה לי למדתי שם. בבית דיברנו יידיש. ובבית ספר דיברנו פולנית."

הגימנסיה לבנים יהודיים של הקהילה היהודית:

"לא היה יום שלא למדנו משהו מלימודי היהדות. אם זאת הייתה שפה עברית, או היסטוריה יהודית או תנ"ך או ספרות עברית, לפחות שעתים כל יום, לפעמים אפילו שלוש שעות. אנחנו כבר ידענו עברית מהחיידר. בחיידר זה היה בהברה אשכנזית, אבל בבית הספר זה כבר היה בהברה ספרדית. [איזו גימנסיה זאת הייתה?] הגימנסיה לבנים יהודיים של הקהילה היהודית. הקהילה היהודית הפטרון של הגימנסיה. היו שמונה כיתות תיכון, בכיתה השמינית עשית בגרות. כדי להתקבל לכיתה ראשונה היו צריכות להיות לך מאחוריך לפחות שלוש כיתות של בית ספר רגיל, אפילו עם בחינה. אם הייתה לך תעודה טובה מאד אז בלי בחינה. שפת ההוראה של הגימנסיה- פולנית, לימודי יהדות היו בשפה העברית. כבר בכיתה שנייה התחלנו ללמוד גרמנית, ומהכיתה הרביעית התחלנו ללמוד לטינית. ז"א, ארבע שפות. וודאי שדיברנו עברית על בוריה.

הבנות במשפחה הלכו לבתי ספר של בנות. הייתה אפשרות שהבנות תלכנה, לא רק בנות גם הבנים, לבתי ספר של המדינה שזה היה בחינם. בתי ספר מצוינים. שרה הלכה לבית ספר כזה. זה היה שבע כיתות. בתי ספר האלה הכשירו את הבנאדם לצאת לחיים.."

תנועת הנוער - "השומר הצעיר":

את נערותו בילה חיים כפעיל בתנועת הנוער "השומר הצעיר". תנועה ציונית סוציאליסטית בה רכש השכלה, אידאליים ופעל למען עשייה ציונית. חיים נתן מעט רקע היסטורי על התפתחות התנועה. הוא סיפר כי התנועה נוסדה כתנועה של צופים יהודיים על מודל הצופים בעולם. עד לשנת 1927 החברים בה היו בעיקר אלו ששייכים לקבוצת האליטה, אך אז חל מפנה פוליטי-רעיוני בתנועה, ויחד עם האידאליים הציוניים של הגשמה עצמית בקיבוצים בארץ, היא נפתחה לכולם. כמו כן היא הפכה לתנועה עם גוון סוציאליסטי רדיקאלי. אופי התנועה:

"אני הייתי בתנועת נוער. אני חושב שעלי להודות לתנועה הזאת, שאני פה. הצטרפתי לתנועה ב-1929, באותה שנה שאח שלי נפטר. הייתי בן 15. בתיכון שמרתי על הדתיות. גם מתוך שכנוע עצמי להיות דתי כי גדלתי על זה. ידעתי שהתנועה היא לא בדיוק דתית. זה לא הפריע לי וגם לא הפריעו לי. גילו ביחס אלי, כמו שאומרים, סובלנות, תולרנציה. דיברתי עם החברים שהיו צריכים לקבל אותי: חבר'ה אני יודע שיש כאן כאלה שאוכלים בשר חזיר. אני יודע את זה. אני לא בקטע. ודאי שלא.

היינו בקן בערך מאה וחמישים חברים מכל שכבות העם. אני לקחתי את העניין הזה ברצינות, הייתי פעיל. והיו תקופות שהקן מנה יותר משלוש מאות חברים. זה על אוכלוסייה של כ-20,000 יהודים, זה היה נוער מצוין.. בבית לא הייתה אידיאולוגיה כזו. [זה היה מרד קצת?] במובן מסוים, אני גם החזקתי את העניין הזה כאילו במחתרת אולי שנתיים. [גם מהאחים?] לא. האחים ידעו.

אני פוסל בכלל את העניין הזה שמאל ימין. כי מאין זה בא? מאין זה בא בכלל המושגים האלה שמאל, ושמאלני ושמאלנות וימין? מאין זה בא? זה בא פשוט מאד מאיזשהו מצב טכני שבאיזשהו פרלמנט, לא יודע באיזה, שאילו שהיו סוציאליסטים ישבו בצד שמאל, לא מפני שהם היו סוציאליסטים אלא מפני שככה זה יצא, באיזשהו מקום צריך להיות צד, כמו שמוכרחת להיות יד ימין ויד שמאל ככה מוכרחים לשבת או בימין או בשמאל או קדימה או אחורה. מאז נשאר הביטוי הזה, שמאלנים זה סוציאליסטים ימנים זה פאשיסטים, קפיטליסטים. חזירים, כל מה שאת רוצה. קפיטליסטים חזירים.. עד שהם הבינו שהם צריכים להשלים עם זה".

הפעילות בקן:

"בקן היו כל מיני פעולות. היו פעולות צופיות, אבל גם השכלה ציונית. ספרות ציונית, בכלל עודדו מאד את העניין של קריאה. אתה ציוני, תלמד ציוניות, תלמד חלוציות, תלמד סוציאליזם. [בקן דיברו בעברית?] והפעילויות היו בעברית, אבל לא כולם ידעו עברית. הפעילות בקן הייתה רב גונית. וודאי שהדגש היה על חינוך ציוני, אידיאולוגיה ציונית. הגשמה עצמית. ז"א עלייה ארצה, חיי קיבוץ וכן הלאה. נפגשנו לפחות פעם בשבוע. כמובן כשהיו כל מיני אירועים לאומיים, כמו למשל ט"ו בשבט, פורים, חגים. את החגים חגגנו לפי האינטרפרטציה של התנועה. היום אני שומע שיש קיבוצים בשומר הצעיר שיעשו שם בתי כנסת כי החברים רוצים להתפלל.

ל"ג בעומר היה אולי החג החשוב ביותר. באחד מהם הקמנו מחנה ביער, יערות לא היו חסרים באזור קילץ. בקילץ חנה גדוד של חיל רגלים, מפורסם מבחינה איכותית וגם מכל מיני בחינות אחרות. היו לו תזמורת שאמרו שהיא השנייה בטיבה בין התזמורות הצבאיות בפולין. הודות לקשרים שהיו לנו איתם, הם השאילו לנו אוהלים והקמנו מחנה. אני גם זוכר שהפתיע אותנו בבואו המורה לעברית אהרון מאייבסקי. ידענו שהוא בנפשו ברוחו אדם שמלמד עברית ומדעי היהדות ודאי שיש לו זיקה למה שהוא מלמד. והוא הופיע, וזה ללכת מהעיר עניין של כמה קילומטרים. הוא נאם ביידיש, יידיש ליטאית עסיסית כזאת. זה זכור לי".

ומה עכשיו, הנהגת הקן או הכשרה?

[הצטרפות לגרעין, עליה לארץ והתיישבות]:

"אותם ימים היו שיא התפתחות התנועה. אח"כ התחילה דעיכה, כי הגשמה זה לא דבר פשוט. אתה צריך לצאת להכשרה, להיות בהכשרה כמה שנים ואתה לא נעשה צעיר יותר, ואם זה בנים אז לוקחים אותם גם לצבא, ואצל הבנות זה ציונות זה, אבל את נעשית זקנה. התנועה דרשה הרבה מאנשים ולא כולם יכלו לעמוד בזה. עם הזמן הקן הצטמצם מבחינה כמותית. בגיל 17 היו מתארגנים גרעינים אזוריים שיצאו יחד להכשרות שהיו הכנה לחיים בארץ ישראל.

כשגמרתי את הכיתה השישית של התיכון מתוך שמונה, הייתי כבר בן 17 או בן 18, הייתי צריך להחליט אם אני ממשיך בתיכון או יוצא להכשרה. ידעתי כבר אז שאין לי עתיד בפולין. בארץ אולי אוכל לבנות את עצמי במסגרת של ח"י קיבוץ. ההתלבטות הייתה די קשה ולבסוף לא יצאתי. מי שהשפיעה עלי להמשיך ללמוד ולהמשיך להיות בעיר ובתנועה הייתה חברה מעיר אחרת שהכרתי במחנה קיץ התנועה. היא השפיעה עלי מאוד. היא אמרה לי: 'חיים, תגמור תיכון'. היא בעצמה לא גמרה תיכון אבל הייתה בחורה משכילה.. היא ניהלה את הספרייה של הקן בעיר, שזו הייתה לא רק ספרייה של הקן אלא ספריה עירונית. אנשים גם מהעיר ראדום באו להחליף ספרים. בינתיים נוסד גרעין מהקן ומעייירות סמוכות- ראדום חמיאלניק, בוסקו, סטשוב. הם יצאו להכשרה למזרח פולין, שם הם התאחדו עם גרעין אחר לגמרי מאזור וילנה והסביבה. הקיבוץ של הגרעין הזה התפרק. החברה התפזרה לכל הרוחות, כך שגם אם כבר רציתי ללכת להכשרה והייתי כבר מוכן, כבר לא הייתה לי כתובת. ככה שנשארתי ועשיתי בגרות.

גם בקליץ היה קיבוץ גדול, לא של השומר הצעיר אלא של "החלוץ". ואם שמעת פעם על צביה לובטקין, אז היא הייתה בהכשרה בקליץ.

הייתה בעיה של סטטוס חוקי של הקן. השלטונות כנראה פחדו מאד, והיה להם יסוד, שתהיה קריצה או זליגה מהקן שמאלה יותר, ז"א אל התנועה הקומוניסטית, שהייתה בלתי חוקית בפולין. מי שנתפס כקומוניסט היה עומד למשפט והיו הולכים גם לבתי סוהר. השלטונות נאחזו בתירוץ פורמאלי פשוט מאד, אין לכם "פטרונט", אין לכם חסות של הורים. הזמינו אותנו, שלושה חברים שניהלנו את הקן, אף אחד עוד לא בן 21, ושללו לנו את הרישיון. בקן כבר היו פחות מ-100 אנשים. הם הרשו לנו להיות מועדון ספורט, שנקרא "שומריה". מה שנקרא היום במילה עברית מאד נפוצה- בכאילו".

אחרי התיכון:

לאחר התיכון חיים עזר להוריו בפרנסה. מלבד זאת הוא ניסה לרכוש לעצמו מקצוע. תחילה ניסה מזלזל כנגר ולאחר מכן עבר לדפוס. בנוסף לעיסוקים אלה, העביר מעט שיעורים פרטיים. השיעורים ניתנו לבעלי מלאכה יהודיים, שהיו צריכים לעבור בחינה של הרשויות הפולניות לשם קבלת תעודת הסמכה. חיים ראה בצעד שלטוני זה, הטלת קושי מכון על פרנסת היהודים.

עזרה בבית ההורים:

"היו לי אחים קטנים ובפרנסה צריך לעזור. אבא כבר שנים רבות לא עבד במקצוע שלו בגלל מחלת לב. עסקנו בבית בצרכי חייטים בלי שהייתה לנו חנות. חוטים, כפתורים, מחטים, בדים של קטיפה, ז'ורנאלים, כל מה שחייטים צריכים. הפרנסה מזה הייתה בדוחק, כי לרוב אנשים היו לוקחים בהקפה ולא שילמו. הייתי צריך לכתת רגלים לבתיאם אנשים ולעמוד שעות עד שבעל הבית היה מפנה את הראש אלי. אפילו אוויר לא הייתי בשבילו. בזה הייתי עסוק- גביית חובות ועזרה בבית מכל הסוגים. ברז אין בבית אז צריך לסחוב מים. ללכת מרחק של ארבעים מטר לכיכר השוק של העיר ומשם לסחוב דליי מים גם בתשלום של גרוש או שניים. אמא שלי, שהיה לה חוש הומור בלתי רגיל הייתה אומרת: "מכל בוגרי התיכון, אתה שואב המים הכי טוב".

אבא קיבל בינתיים משרה מטעם הקהילה היהודית, של ניהול המקווה בקליץ. הוא קיבל משכורת אבל היא לא הספיקה לפרנס שמונה נפשות. היו תקופות שהייתה עוזרת בבית למרות העוני. העוני בעיירות היה כל כך גדול שאחת העוזרות הביאה איתה אחות שתישן איתה באותה מיטה. גם אני ואחי היינו ישנים יחד עד שהוא עלה ארצה. לא הייתה מיטה שמישהו ישן בה לבד".

רכישת מקצוע בתחום הדפוס:

"עבדתי כשוליה אצל נגר אחד כמה חודשים. לקראת סוכות, קיבלתי הזמנה מדוד שלי לבוא לעשות איתו את החג בלודז' ונסעתי. כשחזרתי, בעל הנגרייה החליף אותי במישהו אחר. לא הצלחתי להשתלב בנגריה אחרת, על אף שזו הייתה עבודה בחינם, כי הייתי מתמחה. אז עברתי לדפוס. אבא עזר לי כי הוא היה מעורב עם כל בעלי המלאכה. היו כמה בתי דפוס קטנים יהודיים בקליץ. התמחיתי במכונת הלינוטיפ- סידור האותיות והרכבת מילים ושורות. טבלאות משך אותי יותר מסתם טקסט. עבדתי בדפוס שנה, עד יומי האחרון בפולין. התייחסו אלי יפה ולמדתי את המקצוע מהר מאד".

מתן שיעורים פרטיים לבעלי מקצוע:

"הייתה תקופה בפולין, בשנות ה-30, שהשלטונות הפולנים דרשו מבעלי מלאכה תעודת בעל מקצוע. זה היה מכון כמובן נגד היהודים, ידעו שהרבה מהם יכשלו בבחינה. היו שני דירוגים, רגיל הבחינה הייתה גם מקצועית וגם ידע כללי על פולין. היו שואלים את כולם אותו דבר: מה שיטת המשטר של פולין? מי עומד בראשה? מהו שמו של הנשיא? מיהם שכניה של פולין? לכמה מחוזות פולין מחולקת? לזה היה צריך להכין את הנבחנים. מכל האזור היו באים לקליץ להיבחן, למשל מהעיר צ'נסטובה שהיא עיר יותר גדולה מקליץ, גם ראדום יותר גדולה, אפילו מבנדין. כמובן שאבא היה מנחה את האנשים האלה מה לעשות וכיצד צריך להתנהג ואני עזרתי להם ללמוד לבחינה, ומזה התפרנסתי. ברוב המקרים, ההורים של אותם תלמידים שנתתי להם שיעורי עזר לא שילמו לי ולא יכולתי לעשות שום דבר."

עלייה והתאקלמות בארץ, שנת 1936:

תהליכי קבלה לאוניברסיטה העברית:

כשנתיים לאחר סיום התיכון, ביקש חיים להצטרף לאחיו ולעלות לארץ כסטודנט של האוניברסיטה העברית. חיים ראה מודעה בעיתון, של סוכנות שעוזרת ליהודים בפולין להירשם לאוניברסיטה, ושלח אליהם את כל מסמכי הבגרות שלו, יחד עם דמי ההרשמה הגבוהים שביקשו. לאחר זמן מה התברר כי זו הייתה רק תרמית. חיים נלחם לקבל חזרה את כל המסמכים שלו, שבלעדיהם לא היה יכול להירשם לאוניברסיטה, אך איבד את סכום הכסף הגדול ששילם. אירוע זה לא מנע מחיים לנסות ולהירשם שוב.

"התקבלתי לאוניברסיטה, על ידי אגודת שוחרי האוניברסיטה. זה לא היה כ"כ קל, היה צריך להגיש בקשה ולהכין כסף בשביל כרטיס אוניה, דבר לא זול. מלבד זה, צריך היה לשלם שכר לימוד לשנתיים מראש. הייתה תקופה שהאנגלים הציבו שני תנאים אלטרנטיביים או התחייבות ללמוד שנתיים לפחות, או תשלום לשנתיים מראש, כי הם ידעו שההרשמה היא תירוץ לקבל סרטיפיקט לעלות לארץ. שיעורי העזר סייעו לי כמובן לממן את כרטיס הנסיעה, וגם את חלק מתשלום שכר לימוד מראש לאוניברסיטה, אבל את החלק העיקרי שילם אחי. עד היום אני לא יודע מאין הוא גייס את הכסף. זה היה סכום אדיר, כשאין עבודה, אתה רעב ללחם ומשביע את הרעב בבונה".

לשם הלימודים באוניברסיטה חיים קיבל דחיית שירות לשנתיים מהצבא הפולני.

העלייה לארץ:

"כשבאתי ארצה, אחי כבר היה כאן שנתיים. הוא לא בא לקבל אותי מחיפה אך כתב לי בדיוק איך להגיע אליו, איזה קו אוטובוס אגד לקחת ואיך להגיע לביתה של חברה- בת עיר, שעלתה איתו. עלה איתי חבר מהכיתה, וחבר נוסף שעלה שנה לפני, בא לקבל אותנו. הוא לקח אותנו לשלושה חברים יוצאי הגימנסיה שלנו, שלמדו כבר שנתיים- שלוש בטכניון. החברים האלה אירחו אותי יומיים שלושה ולאחר מכן אותו חבר, שפגש אותי בנמל נסע איתי לירושלים לאחי."

תחנה ראשונה- ירושלים:

מגורים- "כשהגענו לירושלים החבר הלך לחפש את אחי. הוא ידע שבאותה שעת צהריים, אחי, אם יש לו כמה גרושים, הלך לאכול צהריים ב"מנזה אקדמיקה" (היום קולנוע אוריון) ומצא אותו שם. אני בינתיים ישבתי על הפעקל באגד ברחוב יפו, בסביבה של כיכר ציון. אחי בא, לקחנו סבל, כי הייתה לי מזוודה וחבילה, והלכנו הביתה. הוא גר אז בנחלת אחים, בשכירות אצל משפחה. האישה הייתה מדהימה ביופיה. תימנית וראינו שאין ילדים בבית. לימים שמעתי ששיחק לה המזל והיא ילדה בן ואולי אח"כ עוד. גרתי עם אחי חודש אצל האנשים האלה ואז עברנו למקום אחר, בבית הוריה של העיתונאית אבירמה גולן. זה היה באותה שכונה, בנחלת אחים, אבל יותר גבוה, כי התימנים גרו יותר למטה."

עבודה- "עבודה לא הייתה בירושלים. היה תא סטודנטים בהסתדרות [שסידר לסטודנטים עבודות יומיות] אז נרשמתי שם והצלחתי לקבל איזה יום עבודה. עליתי למשאית עם עוד סטודנט, אז היה זה שם גנאי "סטודנט", יותר מפראייר או חנון. "אל תהיה סטודנט" זה אל תהיה תחמן, קומבינטור. הנהג לקח אותנו לסביבת העיר העתיקה מחוץ לחומה, והיינו צריכים לחפור עם עתים וסלי גומי, למלא את המשאית. כשהמשאית התמלאה, נסענו איתה לחצר גימנסיה רחביה, ושם פיזרנו את העפר על הכיכר של מסדר הבוקר. עד היום לא שילמו לי על זה, אחי לא ידע גם למי לפנות, לא הייתה כתובת. בגימנסיה אמרו שהם לא הזמינו והם לא יודעים מי הזמין. זה היה יום העבודה הראשון.

אח"כ עבדתי בבניין, ז"א עבודות שחורות. אני ידעתי בפולין מה זה מלט, אבל מעולם לא ראיתי ופה הייתה לי פגישה עם המלט. גם אחי פעם עבד בזה, בבית חרושת לבלטות. מכמה גרושים שהוא חסך לו הוא קנה כפפות

גומי, להגן על הידיים, כי המלט אוכל את האצבעות. באותה קופסת כפפות אישתי מצאה צרור מכתבים של התכתבות שלנו, לאחר שעלה ארצה, משנת 1936.

כשבנו את שכונת קריית משה, עבדתי שם כמה ימים, ובניין בנק המזרחי בכיכר ליד ג'נרלי. פה כבר כן שילמו. בהר הצופים עבדתי בהכנת בטון. היה צריך לסחוב שקי מלט ששקלו המון, לאכול אבק ולקבל פצעים באצבעות. אבל לא נותנים לך עבודה לנצח, כי יש עוד סטודנטים שצריכים לאכול, אז זה היה רק כמה ימים. יש חמור, שצריך להעמיס עליו שקים עם מה שאתה חופר- אדמה, סלעים עפר. אני עומד בתוך בור כזה, עובד, מעלה סל. במרחק מטר ממני יש פח עם חומר נפץ שמשתמשים בו לפיצוץ סלעים. קודחים חורים בסלע, מכניסים פנימה את אבק השריפה ואת הפתיל, צועקים "ברוד ברוד!!" (בחיפה היו צועקים "ברדה", אבל בירושלים צועקים ברוד, יש גם שיר יפיה..) והפח מתפוצץ לפני הזמן, כי אחד הפועלים עישן סיגריה. מטר ממני! ההפקרות.. ה-סמוך על.. עמוד חשמל במרכז הכיכר נופל, חלונות מתנפצים. אני וכל מי שהיה איתי, יוצאים ללא פגע. היה לי שם עוד נס. היינו צריכים להעמיק חפירה בקיר שגובל בבית בנחלת שבעה. חופרים בניצב לקיר וניתק גוש אבן טבעית, כמו קיר ונעמד במאונך. זה היה יכול להיות קצת יותר קרוב ואז לא הייתי יושב פה. אבל זה לא הגורל שלי".

לימודים- היות ואני מחוסר עבודה, אני יכול להגיע לאוניברסיטה ולשמוע כמה הרצאות. הייתי רשום לפקולטות הכי זולות- מדעי הרוח. ספרות, היסטוריה יהודית, גם קצת פילוסופיה. אחי למד אבל נישא ולא המשיך לימודי פיזיקה ומתמטיקה שהיה יותר יקרים ולא היה כסף לזה. פורמאלית למדתי אבל בעצם למדתי יותר בשביל אחי מאשר בשבילי. הוא היה רץ משיעור לשיעור, ואני הייתי יושב בבית וכותב לו עבודות".

חיי הקיבוץ:

המעבר והקליטה בקיבוץ גבעת השומר - ינואר 1938:

חיים החליט לעבור לקיבוץ. הוא הגיע לקיבוץ גבעת השומר, שם עבד בתחילה בקטיף תפוזים ולאחר מכן בפתיחת בורות השקיה. פתיחת הבורות הייתה עבודה פיזית קשה מאוד. לאחר שנה התקיימה אסיפת חברים, כדי לדון בקבלת חיים כחבר קיבוץ מן המניין. הוחלט שלא לקבלו. בעוד חיים מתלבט לאן ימשיך, אחד החברים ביקש הצבעה חוזרת ונענה. בהצבעה החוזרת הוחלט כן לקבל את חיים כחבר קיבוץ.

"ידעתי שהשאיפה שלי היא להגיע לקיבוץ, אפילו שאין לי גרעין משלי. אני בודד ואני צריך לפנות למוסדות הקיבוץ הארצי שיקבלו אותי. מישו מהוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בא להרצות בפני סטודנטים בירושלים. שמו היה יעקב ריפתי, היה יושב ראש ועדת ביטחון בכנסת. אני הלכתי, חיכיתי לסוף ההרצאה, ניגשתי אליו, סיפרתי לו את הסיפור שלי, הוא רשם את זה בפנקס שלו ותוך כמה ימים קיבלתי הודעה, שעלי לנסוע לקיבוץ גבעת השומר, שעל יד כפר סבא. אורזים פעקלך ונוסעים. עזבתי את הלימודים. נסעתי לקיבוץ. ידעתי שיש בקיבוץ הזה סנדלריה. אני משתלב בקיבוץ כבר למחרת בבוקר. הכניסו אותי לאוהל קטן ואני עובד בקטיף. העבודה היא כ"כ נחמדה ונעימה שהייתי מוכן לשלם שירשו לי לעבוד- אתה יכול לאכול תפוזים כמה שאתה רוצה וגם לקחת הביתה. אכלתי המון תפוזים ועד היום אני משלם על זה, מרוב חומצות.. אבל בקיבוץ יש כל מיני עבודות. יש גם עבודה שנקראת פתיחת בורות לצורך השקיה, וזו עבודה קשה. עובדים עם מכשיר שנקרא טורייה. לא ראיתי טוריה בפולין. כלי יעיל, בתנאי שהטורייה מושחזת. לא קיבלתי בדיוק טוריה מושחזת. עד היום יש לי, כמו שאומרים "בלב", על החברים בקיבוץ. לא שזלזלו בי אבל זו הייתה הנורמה. באזור הזה האדמה היא די פורייה אבל אם אתה לא משקה אותה היא צחיחה. צריך לחצוב עם הטורייה ולבנות סוללה מסביב לעץ בצורה של ריבוע. זו עבודה קבלנית, משלמים לך לפי בור. אתה עושה את הריבוע ופתח כדי שדרכם יכנסו מים לסוללה הזאת. היית צריך לעשות במשמרת שמונה בורות כאלה, ז"א בור לשעה, והעבודה היתה כזאת שעבדת שלושת רבעי שעה ורבע שעה מנוחה על חשבון המעביד, אז מי שהספיק לעשות שמונה בורות הרוויח טוב, 25 גרוש, זה הרבה! אני לא עמדתי בזה. אבל יש גם עבודות אחרות, יש שמירה בלילה, יש עבודה בגינה, עבודת חוץ, כל מיני.

אתה במעמד של אורח. ז"א אתה לא אוטומטית שייך לתנועה ואתה לא אוטומטית חבר. יש לכל קיבוץ אוטונומיה להחליט לגבי מעמד האורח. אחרי חצי שנה אתה הופך להיות מועמד ואחרי עוד חצי שנה יש אסיפת חברים, שמחליטים בה מי נכנס. היו עוד שני גרעינים שעבדו שם והקיבוץ היה צריך להחליט מי יכנסו כחברי קיבוץ. הם החליטו שאחד מן הגרעינים כן ימשיך בקיבוץ אבל השני לא כי הקיבוץ לא יכול לקבל את כולם, למרות שבשניהם יש אנשים נפלאים. חוץ ממני היו אולי עוד שניים בודדים כאלה. אז יש אסיפת חברים, דנים בי, הרוב מחליט לא לקבל אותי, זכותם-הצבעה דמוקרטית. כמובן אתה לא חייב בתוך עשרים וארבע שעות לעזוב את הקיבוץ, אבל מקומך לא פה. הרוב לא היה גדול. יתכן מאד שזה היה פרופורציה של 52% לעומת 48%.

באותו זמן חבר אחד, שמוצאו היה מבליה חזר לקיבוץ. אני לא ידעתי עדיין מה לעשות. נסעתי לתל אביב, בעגלת ירקות שהובלנו לתל אביב מהקיבוץ. מקדימה ישב העגלון, הוא היה שייך לגרעין ואני יושב עם אותו חבר שחזר

מבליגה יומיים לפני זה. אני מספר לו את הסיפור הזה והוא לא ידע שהייתה אסיפת חברים, והוא כמעט קפץ מהעגלה, אמר: 'אני לא אעבור על זה בשתיקה, אני מכיר אותך וזה לא ייתכן. זו עבודה לא חברית ולא מכובדת. באותו יום הוא הזעיק את הקיבוץ לאסיפת חירום לעיון מחודש בהחלטה. אותם חברים ששלשום הצביעו נגד, שינו את דעתם. התקבלתי, הפכתי לחבר בינואר 1939, כולם חיבקו, ניגשו אלי והתנצלו. ביקשו שנעבור דף'."

ימי עבודה בקיבוץ מרחביה- ינואר 1939:

"אני ביקשתי מהם [מחברי קיבוץ גבעת השומר] להתאווור אחרי שנה כזאת לא פשוטה. היה דבר כזה שנקרא החזרת ימי עבודה לקיבוצים אחרים. לקיבוץ יש כל מיני מוסדות, שהם לא פרודוקטיביים כלכלית כמו ייצוג בסוכנות, ייצוג בקרן קיימת, קשרים בעולם, מחלקה ערבית ועוד. במיוחד עוסקים בזה הקיבוצים הוותיקים- ההנהגה. הקיבוץ שלי שהוא צעיר, אין בו נציגים בוועדים, כולנו עובדים. אבל לקיבוץ מרחביה, משמר העמק, הזרוע, יש נציגים במוסדות האלה. ישנו סידור של החזרת ימי עבודה – חלוקת ההפסד בכלכלי של עבודה ציבורית, בין קיבוצים. באותם ימים היינו חייבים לקיבוץ מרחביה שם ישב מאיר יערי- המנהיג העולמי של השומר הצעיר. אז אמרתי לחברים שאני רוצה לנסוע לשם. הייתי שם עד אחרי פסח. ז"א בערך שלושה חודשים. חורף, לא חם, יש גשמים אבל אפשר לחיות. עבדתי קשה אבל התייחסו אלי יפה, וזה היה מעניין לחיות בחברה קיבוצית של חברים יותר וותיקים. במרחביה הוקם אז בית דפוס, שהתעסק בהוצאת ספרים של ספריית פועלים. ארגנו בית דפוס, והיה טקס, באו מאמריקה, ואנחנו גרנו באותו בית דפוס, עם מי שהיו מועמדים בקיבוץ. באיזשהו יום מופיע חבר ותיק במרחביה, זה היה אחרי פסח. הוא אמר לנו: אתם נוסעים הביתה כי אנחנו [קיבוץ גבעת השומר] עולים לגליל [להתיישב]. אז התקופה הזאת נגמרה. אורזים וחוזרים לכפר סבא'."

העלייה להתיישבות בגליל- הקמת קיבוץ דן בשיטת חומה ומגדל - מאי 1939:

"הקיבוץ כבר על גלגלים מתכונן לעלייה לכיוון החולה. עוזבים את הקיבוץ ועולים לתל חי. אנשי כפר גלעדי, דואגים לנו לכל מה שאנחנו צריכים. חוץ מאיתנו עלה לשם גם עוד קיבוץ אחד שהיום זה קיבוץ דפנה שהיו קודם בנס ציונה. הקיבוץ שלי היה צריך לקבל שם, כשהיינו ליד כפר סבא קראו לנו גבעת השומר. וועדת השמות החליטה על דן. למרות שבהתחלה היו הסתייגויות שזה שם קצר מדי. נחל דן עובר שם, איזה נחל, המים הכי קרים בארץ. במאי 1939 יש עליה. בתל חי מתרכז כל הציד, משאיות עם החומר שצריך לבנות מהם שני דברים חיוניים, תוך יום לפני שקיעת השמש: חומה מסביב ומגדל. החומה אורכה כמעט שני מטרים והיא נגד יריות. נגד מרגמות כלום לא יעזור אבל יריות כן כי ממלאים את החומה בתבניות עצים, כדי שלא יחדרו הכדורים. מגדל תצפית 2-3 צריפים שצריך להקים, כי צריך איפשהו לישון. את זה מוכרחים להספיק לעשות ביום אחד. היה אז ספורט בארץ, אנשים היו מגיעים ברגל כדי להשתתף בעליה של ישובים. ספורט לאומי של אנשים צעירים. היה אז יהודי אחד שישב במרכז החקלאי- אברהם הרצפלד. הוא היה רווק זקן, אופטימיסט בלתי נלאה. הוא דאג להתיישבות ובכל נקודה שהייתה עלייה, הוא היה האבא של העליות האלה. מאות אנשים שותפים לעלייה של דפנה ולמחרת, מרחק קילומטר, אנחנו. הם לא השתתפו בעליה שלנו. אנחנו בשלהם כן. לא התקיפו אותנו, אם כי המרחק משם לגבול הסורי, קילומטר אולי. הקמנו את המגדל, הקמנו את החומה, הפעלנו גנרטור, כי אם יש מגדל הוא צריך פרוז'קטור להאיר את הסביבה. הפרוז'קטור היה מניס שועלים, היינו רואים את הניצוץ של העיניים שלהם. את הכוח הראשון לפרוז'קטור לקחנו מטרקטור. עם הזמן הייתה טורבינה, והיה אפשר להפעיל את הנגרייה ועוד מפעלים שזקוקים לחשמל."

רוב החברה בימים הראשונים ישנו בחוץ עם כילות נגד יתושים כי זה אזור נגוע קדחת. אכן אני מקבל קדחת באותה שנה. אני בשדה שומר על טרקטור ואני כבר שייך למשטרת הישובים היהודיים. מרגיש חום, כאב ראש וזה. זה היה דבר ידוע, לא הייתי הראשון וגם לא האחרון. אחד אפילו מת מהמחלה הזאת. הרופא מוצא בבדיקת דם שיש לי קדחת בצורה הקלה ביותר- "הרציאנה". יש גם מחלה קשה יותר שנקראת "טרופיאנה". להילחם במחלה לוקחים כינין- תרופה די אפקטיבית. חודש ימים אתה לא רוצה לאכול, לא רוצה לשמוע על אוכל. זה התיש אותי. לא אכילה ולא שתייה ואני מתייבש. מנסים, לא בכוח, אבל מסבירים לי שזה מסוכן ואני צריך להכריח את עצמי לשתות ולאכול. אני יוצא מהחדר לשירותים, מגיע לצריך ששם הייתה המתפרה, יום בהיר, שמש, ואני מקבל סנוור. מרגיש שאני מאבד את ההכרה, נאחז בפינת הצריף וצונח. החברות בתוך המתפרה ראו אותי, הרימו אותי וכשהתחילה לחזור אלי ההכרה, הרגשתי שאני מתנדנד ושהפה שלי מלא חול, צנחתי כנראה עם הפנים ארצה. אט אט התחילה ההתאוששות. זה לקח חודש."

חזרה למרחביה - ינואר 1940:

"בשנת 1940, היה כבר חורף, אולי ינואר, ביקשתי עוד פעם לנסוע למרחביה. שם היה חם, אני זוכר יום אחד שהטמפרטורה הייתה כבר 50 מעלות. יצאנו עוד לפני הזריחה לשדה, יש ברחשים, שמים כילה לפנים אבל זה לא עוזר כי הברחש יודע להיכנס לעיניים, לאזניים לנחיריים וחום אימים ועובדים בחושך. יצאנו לקטוף בוטנים בארבע בבוקר, לא עובדים יותר משמונה שעות. אהבו אותי במרחביה, אפילו הציעו לי חברות, זה מרגש, אבל אלה היו חבר'ה, שבאופן ממוצע היו מבוגרים ממני בעשר שנים, ובגילאי 25 זה משמעותי. בהנהגת התנועה, עמדו על זה שאני לא יכול לחזור הביתה עד שתגמר המכסה שלי, אפילו איימו בהוצאה מהתנועה. ככה שאמרתי כמו שאומרים באנגלית by hook or by crook אני חוזר הביתה. וחזרתי. לא הוציאו אותי מהתנועה. כנראה הבינו שאי אפשר יותר מדי למתוח את החבל. אדם בא ואומר אני לא יכול יותר".

הקשר עם הבית והידיעות מאירופה - שנת 1940:

"[עד לתחילת המלחמה] על פי רוב, המשפחה היו כותבים לאחי. כתבו מכתב אליו ואחי היה מעביר לי את זה במעטפה. היינו בקשר, לא טלפוני כי בקיבוץ עדיין לא היה טלפונים. הקשר היה במרס-הליגרף או איתות פנס בלילה. אני זוכר שהגיעה, או אלי או לאחי, גלויה כתובה בפולנית ע"י מזכירה של אבא. הוא היה יו"ר אגודת בעלי המלאכה בקילץ, אז היתה לו מזכירה שעשתה עבודה נהדרת. הגלויה הגיעה דרך יגוסלביה. יכול להיות שהמכתב, אבא כתב אותו יום או יומיים לפני 1 בספטמבר, אמנם לא הייתה לו השכלה אבל הוא ידע להתבטא. הוא תיאר את המצב בפולין, את המתח את פחדים, את האטמוספירה הכללית. זה לא היה בלתי צפוי שהגרמנים יפלו לפולין והפולנים עשו לא מעט כדי להתכונן. המכתב של אבא הגיע כמה ימים אחרי פרוץ המלחמה. קיץ 1940, כמעט שנה מפרוץ המלחמה, ידיעות מהבית אין. ידענו שיש מלחמה, איך אפשר לא לדעת? יש אמצעי תקשורת, יש רדיו יש עיתונים. מלחמת עולם, איך אפשר לא לדעת.. בטח שידענו. בהתחלה לא ידענו מה קורה. ידענו שהיטלר פלש לפולין וכובש את פולין. כל יום כתוב בעיתון כבשו את העיר הזאת ואת העיר הזאת. רואים שהגרמנים מתקדמים בקצב מהיר, מנצחים את הצבא הפולני. אמנם בתחילה הם נלחמו בגבורה, אבל מול הכוח הגרמני אי אפשר היה לעמוד. קילצה נכבשת ביום העשירי של המלחמה וכמה שאני זוכר גם היה כתוב שהיטלר ביקר בקילץ. ידענו שהמלחמה נגדנו, נגד עם ישראל, וזו אחת הסיבות העיקריות שהיטלר יצא למלחמה, כדי להשמיד את יהדות אירופה. באופן אישי לא ידעתי הרבה יותר מאשר חצי מליון היהודים בארץ, כי לא פרסמו והקשר עם המשפחה נותק.

לא יודעים איך להתמודד עם חוסר הידיעה. מה אתה יכול לעשות? אפילו אחד המנהיגים הדגולים שלנו, שלימים היה נשיא מדינת ישראל- ר' זלמן שזר, אמר 'אנחנו צריכים גיבור'. אלו היו המושגים- לשלוח צנחנים לאירופה והם יצילו את יהדות אירופה. היה לנו צבא והיתה לנו מדינה. מישהו מהעולם הגדול רצה לתת על זה את הדעת? גולדה מאיר אמרה פעם למישהו מהאמריקאים- אילו היו אלו ילדים נוצרים הייתם מוצאים אוניה, בשביל ילדים יהודים אין לכם אוניות כי הן מגויסות למאמץ המלחמתי. אז כל העולם היו עסוקים בפרויקט הגדול של מלחמה נגד הנאצים. ודאי שידעו שרוצחים יהודים אך לא יכולנו לעשות שום דבר. הגטו בקילצה הוקם במרץ או באפריל 1941. עדיין לא השמדה המונית, כך שלא יכולנו שום דבר. למי אני אכתוב? אין דואר, אין מדינה כבר! אין פולין! ואם אני אכתוב זה יגיע? היינו חסרי אונים כבודדים וגם כיישוב, והמשכנו לחיות. המשכנו לדאוג למה שיש לנו, לשמור על הגבולות, להמשיך את החיים בקיבוץ ולהשתתף במאמץ המלחמתי.

לא תיארתי לי שלא אראה אותם יותר. לא תיארתי לי כשהרכבת בוורשה התחילה לזוז איתם, ב-1937, בערב, בחושך, אבא עמד על הרציף, וכולנו בחלונות הפתוחים של הרכבת, מנפנפים לבני המשפחה, ואבא עומד ומחזיק מטפחת ומנפנף, והרכבת עושה סיבוב. לא תיארתי לי אז, שזו הפעם האחרונה שאבא מנפנף לי, שלא אראה אותו יותר בחיים. חשבתי שאני אעלה ארצה, ואצליח איכשהו להיבנות, אני ואחי, בכל זאת שני בנים בכורים. עם הזמן אולי אוכל לקלוט אותם. טוב, אז היטלר פתר לנו את הבעיה".

התקופה הצבאית:

הגיוס לצבא הבריטי - אוגוסט 1940:

"היו דיבורים על התגייסות הישוב למאמץ המלחמתי. כמדיניות, האנגלים לא רצו אותנו, הם ידעו טוב מאד שאין ארוחות חנם, שאיך שהמלחמה תגמר, נגיש להם את החשבון. אנחנו נלחם ואז נדרוש עצמאות. האנגלים יוצאים למלחמה, לא מפני שהיטלר פלש אליהם, אלא מפני שהיטלר פלש לפולין ואז כבר הבינו שקלו כל הקיצים ואי אפשר לוותר יותר להיטלר. מוותרים לו על אוסטריה, שזה היה סיפוח, מוותרים לו על צ'כיה ואח"כ.. הפלישה

לפולין זה כבר היה much too much. לכן אנגליה הכריזה מלחמה. התחילה ההתגייסות, ההתנדבות לצבא הבריטי, יש מלחמה. יודעים שהערבים מחכים שהיטלר יבוא. בלבנון ובסוריה כבר יושבת ממשלת וישי, כי צרפת כבר הייתה כבוש.

היו כבר אז, בלי כל קשר למלחמה, יחידות של משטרה מקומית בכל הארץ, גם בערים והיה להם שם בערבית-גפירים. זה היה שוטר שהיה לו כובע כזה פרווה, מדים והוא היה שוטר לכל דבר. אותם גפירים היו משטרת הישובים. היה צריך לארגן קבוצה של גפירים כאלה בקיבוץ. היינו, נדמה לי, עשרה. לקחו אותנו לעפולה, לקורס של הגפירים. זה היה קורס אזורי. ונעשינו גפירים ומילאנו את התפקיד של שמירה על הקיבוץ בשדות. עבדנו חצי יום ושמרנו חצי יום וקיבלנו משכורת מהמשטרה הבריטית.

הגיע כבר דצמבר 1940, אנחנו כבר גפירים כמה חודשים. כנראה שבחלונות העליונים של הנהגת היישוב, בעיקר ההגנה, שהיתה בשליטת ההסתדרות הציונית והמפלגות, החליטו שהגיע הזמן לגייס חבר'ה מאותם הגפירים. לא קיבלנו הודעה מראש כי דברים היו צריכים להתנהל בצורה סודית. בקיבוץ נגמר יום עבודה, החבר'ה הלכו לישון, ובסביבות חצות מצלצל הפעמון בקיבוץ. הפעמון הוא חתיכה של פס ברזל, שתלוי באיזשהו מקום ליד הכניסה לחדר האוכל. עם ברזל הכית והיו שומעים את זה לקילומטרים. היו משתמשים בזה שלוש פעמים ביום. בבוקר השכמה, אח"כ צהריים וארוחת ערב או אסיפת קיבוץ. נדמה לי, שהיות שכבר הייתה מלחמה, ביטלו את הצלולים האלה כדי שלא תהיה פאניקה. בכל זאת צלצלו בחצות, רוב החברים ישנים, קמים ומה כל אחד חושב? מי יודע,, אולי השכנים הנחמדים שלנו מסוריה או מלבנון התחילו להתעסק איתנו? החברים קמים ואומרים להם אסיפת קיבוץ דחופה. מה הדחיפות? אחד מחברי הקיבוץ צריך להתגייס לפלוגה של מתגייסים מהגפירים, היינו עשרה גפירים כאלה בקיבוץ. החבר'ה מתיישבים ומתחילים להתווכח. יש נציג מהחלונות הגבוהים של ההגנה. מתווכחים והזמן דוחק, ובארבע כבר צריכים לקום ראשוני החברים, מטפלות, אמהות מניקות, רפתנים. ואני יושב בשקט, אבל אצלי כבר גמלה ההחלטה, שמה שלא יהיה, אני אודיע לקיבוץ שאני מתגייס. ראיתי שהחברים ממשיכים להתווכח, הרמתי יד שאני מבקש את רשות הדיבור ואמרתי: 'חברים, בעוד כשעה תצטרכו לקום לחלוב פרות. אני מציע להפסיק את הויכוחים, אני מתגייס'. הכל בעברית, שיחות בקיבוץ לא התנהלו בשפה אחרת. הסיבה העיקרית הייתה מצפונית. אמרתי לעצמי ככה: נלחמים נגד העם היהודי. יודעים שיהודים מתים במלחמה, יודעים שיהודים, שמגויסים לצבא הפולני, נפלים בקרב ובשבי, ויודעים שהיטלר הכריז מלחמה. אני קראתי את מין קאמפף, במקור, בגרמנית. והאמנתי להיטלר לכל מילה ממה שהוא כתב. הוא התכוון למה שהוא אומר והוא ביצע את זה. אז זו היתה הסיבה העיקרית לרצון שלי להתגייס. אגב, האנגלים לא לקחו אותנו לחזית. רוב הזמן, עד שלא נוצרה הבריגדה היהודית. הם לקחו אותנו לכל מיני תפקידי שירותים-שמירה וכו'. צ'רצ'יל אמר, כשלחצו עליו לפתוח את החזית השנייה, those who stand and wait also fight, העומדים ומחכים גם כן נלחמים. לא כל אחד הוא לוחם פרופר אלא גם מי ששומר בבית כי ע"י העבודה האחרת הוא מקל על הלוחם בחזית את עבודתו."

טירונות:

"באותו בוקר קמתי ונסעתי. הייתי צריך להתייצב בטבריה, שם הייתה המפקדה של המשטרה ומשם הסיעו אותנו לסרפנד, שם היה מרכז הגיוס. טירונות של חמישה שבועות, עם כל המשמעת הצבאית. הרגשנו את השטנה, הבוז והזלזול של אנשי הצבא האנגלים. הייתה גם התנדבות של ערבים היו פלוגות נפרדות, יהודים לחוד וערבים לחוד. בשבת הראשונה הענישו אותנו והיינו מרותקים לבסיס בגלל סיבות של מה בכך, אבל תירוצים לא חסרים: על השולחן, או הספסל, היה כתם, או השמיכה שלך לא הייתה מקופלת כמו שצריך. אחרי שבועיים נתנו לנו לצאת לחופשה. אני מגיע לקיבוץ, השעה כבר עשר. ליל שבת, הנהיגו בקיבוצים עונג שבת, שדנים בענייני דיומא. אני נכנס פנימה לקיבוץ, התקרה "התפוצצה", חיים חזר! ועונג בשבת הפך למונולוג ממושך של עבדכם, על מה שחוויתי במשך שבועיים, עם הסלנג הצבאי שהספקתי לקלוט- כל מיני תערובת של מילים בערבית וביידיש. ביום ראשון בבוקר צריך לקום ולחזור לסרפנד. הייתי בפלוגה של יוצאי כיתות גפירים מכל הארץ. היו אז בינינו גם בנו של בן גוריון, רפי רופין- בנו של ד"ר רופין, המשורר היהודי הדגול יהודה עמיחי, האלוף אהרל'ה יריב ושני רמטכ"לים- חיים לסקוב ומרדכי מקלף, שהתגייסו יחד איתי. נגמרה הטירונות, פיזרו אותנו והעבירו אותנו לאזור ים המלח. גרנו באוהלים ליד יריחו, אני זוכר שהלכנו ברגל לים. לא זוכר כמה זמן הינו שם, אולי שבועיים, אולי חודש. אח"כ הביאו אותנו לחדרה. היינו שם במקום מרכזי, שמו אותנו בבניין שהיה בית מלון, היינו שם כמה שבועות והתחילה נדידה. עסקנו בתפקידי שמירה."

לטרון- שמירה על מחנה שבויים:

"בקיץ 1941 עברנו ללטרון, לשמור על כמה מאות שבויים גרמניים ועל כמה אלפי שבויים איטלקים, שנפלו בשבי עוד כשהייתה מלחמה בחבש ובצפון מזרח אפריקה. האיטלקים היו בלגניסטים אבל נחמדים. כל היום שרו שירים, וכל אחד ידע לשיר, אף אחד לא זיף. הם היו נחמדים עד כדי כך, שיכולנו לסמוך על זה, שאפשר לתת לשבוי את הרובה שלנו אם היינו צריכים ללכת רגע. הגרמנים היו מסודרים, שמרו על ההיררכיה הצבאית גם בשבי. לילה אחד הייתה הפצצה גם במחנה הזה. לפי החוקים בזמן מלחמה, מחנה שבויים צריך להיות מואר בלילה ואם באים מטוסים, הם יודעים שיש למטה שבויים. אז כן הפציצו. נדמה לי שזה היה מטוסים איטלקים כי איטליה הייתה במלחמה. אבל לא קרה כלום. אני באותו לילה הייתי בחופשה בירושלים. חזרתי ומצאתי רסיסים מתחת למיטה שלי. איש לא נפגע, לא מאנשי הצבא ולא מהשבויים".

קהיר:

"בצבא, היום אתה פה מחר אתה שם. מאי 1941, צריך ללוות שיירה של תותחים מקולקלים שהגיעו לארץ מהודו, מהלחימה במזרח הרחוק, לקהיר, שם היה מפעל לתיקון תחמושת. צריך להתייצב בתחנת הרכבת בחיפה, לעלות על הקרונות ולנסוע לקהיר. זה מסע ארוך עם תחנות בדרך, מסע של לפחות 24 שעות. מגיעים לקהיר, עיר ענקית. אז היו בה בין 3-4 מיליון תושבים. היום הגענו לאזור שנקרא עבסייה- שם היו סדנאות לתיקון כלי נשק. חום אימים, 40 מעלות ואנחנו לבושים עדיין במדי חורף, כי באנגליה חייל אנגלי לובש כל השנה מדי חאקי כבדים כי הרבה פעמים שם בקיץ יורד גשם. כשהגענו, קיבלו את פנינו המשטרה הצבאית. מה מעניין אותם- לבוש לא כהלכה, [כי לבשו מדי חורף ולא מדי קיץ]. זה עונש, משפט מול המפקד ומקבלים קנס. בקושי בקושי הצלחנו לשכנע אותם. אנחנו מסתובבים בקהיר, יום, ימיים, שבוע. יש דבר שנקרא first come first go. יש תור. אז זה לקח אולי שבועיים או משהו עד שהתפנתה רכבת וחזרנו ללטרון".

לוב - קיץ 1943:

"עשינו כל מיני תרגילים לאנגלים, לשם קבלת עצמאות, למשל – רצינו דגל משלנו. הסבירו לנו שאין דבר כזה, כחיילים בצבא הבריטי, יש גם לנו רק דגל אחד. ביום בהיר אחד, נצטוו להגיע לתחנת הרכבת, נדמה לי שבחיפה ונדע לנו שהחליטו לשלוח אותנו ללוב. מסע שלקח יומיים. פורמאלית נוסעים בשלוש מדינות- פלסטין, מצרים, לוב.

ואני, במקום להיכנס העירה עם הגדוד, אני נכנסתי לבי"ח. פעם ראשונה שעברתי טיפול כירורגי בהרדמה. שנה לפני זה הספקתי להיות פה בבי"ח. סמוך לעזיבת הארץ, התפתח לי בבית השחי השמאלי גידול מזיהום, לא דבר נדיר בצבא. רופא ראה את זה בבת גלים [בחיפה] והוא החליט לנתח. בדרך ללוב חזר הזיהום והתפתח למשהו גדול מאד. אז נכנסתי לבית החולים של חיל האוויר, שם וטיפלו בי נהדר. לכבוד ראש השנה, שחגגנו בלוב, אנחנו הנפנו דגל עברי. זו הייתה עבירה ושלחו אותנו לפנים הארץ, שם היינו כל החורף".

אנגליה – קיץ 1944:

"בקיץ 1944 קיבלתי חופשת מולדת של שבועיים, וכשחזרתי אמרו לי לא לפתוח אפילו את הקיטבגים שלי, כיון שלמחרת כבר עזבתי עם קבוצה של חיילים מהגדוד. אמרו לנו שאנחנו נוסעים לאנגליה. נסעתי חזרה עד למצרים, למחנה גדול באזור ישמעאליה. זאת הייתה כבר תקופה של מפנה רציני מאד בחזיתות. כף המאזניים כבר נטתה לכיוון בעלות הברית, והחלו חילופי שוביים. בהתחלה היו חילופים של חיילים, לפי כל מיני קריטריונים של המצב שלהם- בריאות, משפחה וכו'. אנחנו נסענו לקבל את השבויים הבודדים שלנו, שחזרו לאנגליה. החברה שלנו ברובם היו במחנות שבויים בדרום מערב פולין, העסיקו אותם במכרות פחם. לזה היינו מוכנים, שנקבל את הבחורים האלה, בכדי שיהיה להם מגע בלתי אמצעי עם בני ארצם. כשהיינו כבר באנגליה, ירדנו מהאנייה בליברפול ונסענו ברכבות לעיירה ליד אוקספורד, זה כבר היה בשלהי הקיץ של 1944. חגגנו שם כריסטמס, היה נוהג שהקצינים משרתים את כל בעלי הדרגות. זו הייתה פעם ראשונה בחיים שלי שאכלתי turkey...

במרץ התמוטטה החזית במערב. מפלה מכרעת של הגרמנים ואז התבררה הזוועה הגדולה. אני באנגליה ואנחנו יודעים מה שנעשה בחזית. בלילה אחד הגיעו אלינו כמה מאות שבויים, ביניהם גם שבויים מארצות אחרות-

מדגסקר, ערבים. הגרמנים דחפו אותם קדימה. לא רק שבויים, כל מי שפינו ממחנות השמדה שונים: נשים, חיילים, שבויים וצריך היה להתארגן מהר."

סוף מלחמת העולם השנייה - מאי 1945:

"ימים ראשונים של מאי 1945, סוף המלחמה. הגרמנים נכנעו ללא תנאי. הייתה לי גם הזדמנות לראות איך האנגלים חוגגים את גמר המלחמה. אני עדיין לא יודע מה קורה עם המשפחה. ידענו שהיה מרד גטו ורשה וידענו שהייתה השמדה, ידענו שאין יהדות אירופה ושרובה הושמדה, אבל כל אחד חשב על קרוביו ואת מי הוא השאיר מאחור. באותו זמן בערך, החלו להתפרסם רשימות של ניצולים במחנות. פולין כבר הייתה משוחררת, אבל כבושה ע"י הצבא האדום. מה שכן ידענו, הוא שמיהדות פולין נשארו 20,000 על אדמת פולין ובערך 300,000 חזרו מבריה"מ, והפולנים קיבלו אותם במקלות, באבנים, ברצח.

באנגליה באותו הזמן היו חיילים פולנים, ובתוכם כמה יהודים. אני נפגשתי עם אחד כזה במועדון יהודי מאד פופולארי בלונדון, מועדון על שם בלפור. יומיים אחרי שנפגשנו בלונדון ואני חזרתי כבר לארץ, הוא כתב לי מכתב ובו מסר, שראה רשימה של משוחררי ברגן בלזן, והיו שם כמה קילצאים. גם שרה הייתה ברשימה הזו, אבל בשם אחר, של מישהו שטיפל בה בגטו. היה שם שם של אחד משה לייכטר, יליד 1917. היו שני משה לייכטר בקילץ, אחד היה אח שלי, יליד 1927, ואותו משה לייכטר, שהיה ברשימה הזו היה יליד 1917. צריך להתייחס לזה אפילו אם זה לא אחיך, אולי היינו קרובים רחוקים, ובכל מקרה, הוא בן עיר. החייל הזה כתב לי את הכתובת של אותו משה לייכטר- הרב הצבאי שממונה על ענייני הדת בברגן בלזן. התברר לי שאותו רב היה איתנו באותה אונייה שנסענו לאנגליה. מוצאו היה בגרמניה, אך הוא היה אזרח אנגלי. נואם בחסד עליון. פעם באיזשהו ליל שבת, התאספנו באולם האוניה, שהייתה מפוארת ועשינו מן עונג שבת. הוא הרביץ הרצאה, מה זה, קומוניסט לא היה ככה מתבטא, על הממסד באנגליה והסבל של העם העובד. והיו שם חיילים שלא חששו להתבטא בצורה הפשוטה והגלויה ביותר, אמרו: 'שכשנחזור הביתה אחרי הצבא, כל אלה שניצלו אותנו, אנו נתלה אותם'. אז אמרו... לאחר התכתבויות רבות נתגלה שאותו משה לייכטר אינו אחי, ועד היום איני יודע מה עלה בגורלו של אחי".

כצאן לטבח??:

"היום מדברים בארץ, מאז השואה, על 'הלכתם כמו צאן לטבח'. אפשר לומר את זה לצרפתים, שהם לא כמו היהודים, יש להם מדינה, הם מעצמה. אמנם לא שחטו אותם כמו היהודים, אבל תוך כמה ימים צרפת הגדולה, האימפריאלית, הגאה, נכנעה. אין מקום לאמירה כזאת. למי אפשר לומר את זה? לסבא שלי? לשתי אחיות בנות ארבע או חמש? אבא שלי יכול היה לעלות על בריקדה ולירות על גרמנים? סבא שלי יכול היה? האחיות שלי? מה זה הדיבורים האלה?"

לאחר הצבא ועד היום:

משפחה:

חיים שירת בצבא האנגלי חמש שנים. לאחר מכן השתחרר ועבר לירושלים. בירושלים עסק בדפוס עד לפרישתו לפנסיה.

את שרה, אישתו, פגש דרך אחיו. כשעלתה לארץ באה לבקר אותם, שכן היו בני דודים שניים. לאחר פגישתם הראשונה, חיים נסע לבקרה, וזמן קצר לאחר מכן הם נישאו ומתגררים בירושלים מיום נישואיהם ועד היום. כיום לחיים ולשרה שלושה ילדים, תשעה נכדים ושישה נינים מקסימים:

"שרה: יש לי ילדים אין דברים כאלה, לא סתם.

חיים: יש לנו משפחה, נפלאה באמת.

שרה: הם שואלים אמא, הכל בסדר? רק אני חושבת והיא כבר יודעת להביא את זה. רק זה? לא רוצה לדבר.. חיים: הם דואגים לנו מעל ומעבר. אנחנו אפילו לא כך רוצים את כמות הדאגה שלהם. טוב, יש להם גם, אמא פולניה. היה להם ממי לרשת..."

ביקורים בקילצה לאחר עזיבתה:

חיים ביקר בקילצה, מאז שעלה לארץ שלוש פעמים. אמנם בתחילה הוא התנגד לביקור בפולין: "בגלל השואה, ובגלל זה שפולין היא בית קברות אחד גדול של יהדות פולין אז לא חשבתי לנכון לנסוע. עד שהכרנו כמה פולנים ופולניות קילצאים, גויים.. " חיים ושרה הכירו את מאריה חודניקביץ, חסידת אומות העולם, שהכירה להם קלצאים נוספים. "כשהיא קיבלה את התואר, היא באה לארץ כדי להיות בטקס. זה היה טקס מרשים מאד ב'יד ושם'. היא

הייתה מורה במקצועה, ובמיוחד מורה לשפה הצרפתית. זה היה מדהים, אישה עומדת ונאמנת, בלי פתק ובלי שום דבר. אישה.. ממש אצילת נפש, אני עד סוף ימי אני אתאבל על האישה הזאת". אחת ההכרזות שנעשו דרך מאריה חודניקביץ היתה עם גברת מדוצקי. בין חיים וגברת מדוצקי, התפתחו יחסי חברות חמים: "נעשינו כאילו אח ואחות..". בשנת 1996 גברת מדוצקי סיפרה לחיים על בעיה משפחתית שהייתה לה, וחיים החליט לנסוע לפולין לתמוך בה. בביקורו שם הוא פגש קילצאים נוספים: "כעבור איזה יומיים או שלושה שהייתי בקילץ, אישה אחת לקחה אותי למשרדו של אדם שהכרתי אצל מריה, והיכן היה המשרד שלו? המשרד שלו נמצא בחדר השינה של דודתי ברחוב הראשי בקילץ!". מאז נשמרו קשרים חמים עם אנשי קילצה. חיים ושרה אף אירחו כמה מהם, בהגיעם לביקורים בארץ.

מסע נוסף לפולין נערך בשנת 2001. משפחת לייכטר (חיים, שרה ושלושת ילדיהם) החליטה לנסוע לקילצה למסע שורשים, שכן זוהי עיר הולדתם של חיים ושל שרה: "שרה ואני, שנינו מאותה עיר, מאותו רחוב אפילו, ובית ליד בית. אם אני גרתי במספר 4 והיא גרה במספר 6. [מה שם הרחוב?] מאלה, יש לו שני שמות, גם קילינסקי, אבל את הקילינסקי היום הם שמים בסוגריים. [ואיפה זה?] את יודעת איפה הרינק בקילץ? זה אחד מהרחובות שיוצאים מהרינק. רחוב מאלה [קטן], וזה באמת רחוב לא גדול. יש לרחוב הזה רחוב מקביל שהוא נקרא דוז'א, דוז'א זה גדול – למרות ששניהם באותו האורך, אחד נקרא הרחוב הקטן ואחד נקרא הרחוב הגדול. עשיתי חשבון שרחוב דוז'א אפילו קצר אולי במטר וחצי מהרחוב מאלה, אבל זה קוריוז..".

המסע השלישי התקיים ב-2007. חיים נסע שוב עם שניים מן הנכדים שלו, שביקשו ממנו להצטרף אליהם למסע לפולין.

דוד לברטובסקי

דוד לברטובסקי נולד בקילצה בשנת 1918 להורים רחל ושמואל- גדליהו לברטובסקי.

אני נולדתי בקילצה. הם (המשפחה) הגיעו עשרים שנים לפני שנולדתי. הם הגיעו מדלישיץ, עיירה קטנה בה היהודים היו הרוב. המשפחה היתה משפחת סוחרים. הסבים לבית לברטובסקי נפטרו והיה ריב במשפחה על ירושה, אז ציפה ושמואל, ילדיהם, עברו לקילצה... בואי נעבור לנושא אחר, לא נהיה חלק במריבה הזו.

הנישואים בין שמואל לרחל שיפמן מלובלין היו בשידוך.

ציפה נישאה ליצחק, והם התגוררו ברחוב קילנסקיגו. הייתה להם חנות סופרמרקט לפולנים וליהודים. אריה, הבן שלהם, ניהל את החנות.

אנחנו גרנו ברחוב פיטרקובסקה מספר 6. בבניין היו 34 דירות. הדירה שלנו הייתה בקומה שניה, עם מרפסת לכיוון החצר הפנימית. בעלי הבית שלנו היו גויים. רק להם היו טלפונים והיינו הולכים שמה לצלצל לקרובים בוורשה, להם היה טלפון בבית (חברים של אבא, קרובי משפחה). בבית הזה נולדתי וגדלתי. הדירה שלנו הייתה בת שלושה חדרים, ואנחנו היינו חמישה ילדים. הייתה לנו עוזרת 24 שעות ביממה. היינו משפחה עשירה, שכן אבא היה שותף בבנק. אמא הייתה עקרת בית, בבית היה מספיק עבודה. בחג הסוכות היתה סוכה גדולה לכל הבניין וגם סוכות למשפחות. הנשים היו בבית, הכינו את האוכל, והגברים אכלו וישנו בסוכה.

כשהיינו ילדים היינו משחקים בחצר הפנימית של הבנין. היינו משחקים מחבואים – מי שהגיע אחרון היה עומד בעיניים סגורות ויתר החברים התחבאו והוא צריך היה למצוא אותם. הייתי משחק עם הבנים. לצשווה, אחותי, היו חברות משלה, והיא לא הייתה צריכה את האח שלה. הילדים הלא יהודים לא רצו לשחק איתנו, שיחקנו רק עם היהודים.

הייתי בבית פעמיים אחרי המלחמה. פעם אחת ב-1946, מייד לאחר המלחמה. הבית נראה אותו הדבר גם מבפנים, אך בלי שום דבר בפנים, שמזכיר את הבית שלנו. לקח לי זמן לחזור כי הרוסים לא נתנו לצאת, היינו כוח עבודה.

רוב התושבים ברחוב היו יהודים, אך לא כולם. היה שטיבל (בית כנסת) קטן ברחוב – דתיים, לובשים את הטליתות עליהם, כיון שהיה אסור להחזיק אותן ביד (בשבת אין מטלטלין). היו ברחוב גם חנויות של נוצרים, בהן מכרו בשר טריפה. אפילו בית מרקחת היה ברחוב, (אחד מתוך 3 בכל העיר!).

לא היינו משפחה דתית, לא היינו נוהגים כדתיים באמצע השבוע אך בשבת, היינו מקפידים עליה. היה מגיע נוצרי לכבות את האור אחרי ארוחת שישי והיה מקבל שכר על כך. הוא היה השומר בבנין.

בשבת הלכנו לבית הכנסת. אבי היה גבאי בבית כנסת ציוני, סוג של אדמיניסטרטור, מנהל. נשים לא היו הולכות לבית הכנסת בימי שישי, והבנות במשפחה שלנו לא הלכו גם בשבת. בשבת, אבא היה מוכרח ללכת, כיון שהיה לו שמה תפקיד, ולפעמים סחב אותי איתו גם. אליהו, אחי, כבר היה גדול אז אותו הוא לא סחב. בית הכנסת הציוני לא היה כל כך קרוב לבית שלנו, זה היה טיול, להגיע אליו כל שבת. לבית הכנסת הזה הלכו כ-40 - 50 איש. היו שיירות של אנשים ברחובות שהולכים לכל מיני בתי כנסת בשבת עם טלית ביד. גם לי הייתה טלית, שמקבלים בגיל בר המצווה, כשאתה כבר עצמאי והחטאים נרשמים על שמך. בשבת הייתי מתפלל, אך באמצע השבוע, לא.

היינו עושים ארוחות שישי גדולות בביתנו, שלאחריו היינו הולכים לציפה קירשנבאום, ושמה היינו נפגשים. הבת שלה, צילה, ניגנה בפסנתר, שוברט, מוצארט. לנגן היה מותר בשבת. מאז שאני זוכר היינו הולכים אליה בערבי שישי. לנו, הילדים, לא הרשו לשחק. כבר אז החדירו לנו שהילדים שותקים כשהמבוגרים מדברים. בדירה היו חדר וחצי, דירה קטנה, ובה גרה גם הסבתא החולה, חנה-שרה. (היא נפטרה כשהייתי בן 16-18, כשלמדתי בגימנסיה). בדירת חדר וחצי הזו ישבנו 10 ילדים, 2 זוגות הורים וסבתא.

דוד למד בחדר של "דוד בלפר".

בגיל 5-6, ביקרתי ב"חידר דוד בלפר", היינו ארבעים תלמידים בכיתה – הרבי היה שולח את הבן שלו, שיביא את התלמידים. את הילדים הכי קטנים הוא היה שם על הכתפיים. תפקידי היה לעמוד על יד שער הבית, ולראות מתי הוא בא. אז הייתי צועק "הוא בא" וכל הילדים התחבאו במרתפים. רצינו להרוויח עוד חצי שעה, בזמן שהוא היה מחפש אותנו. בחידר, תפקידי היה לשמור שהחתול לא יגיע לחלב. הרבנית הייתה קונה חלב בכד גדול ממוכר עגלת החלב, שהיה עובר כל יום ושופך חלב לכד שמחוץ לבית. – זה היה פרס, הייתי משגיח ומגרש אותו וכמעט לא למדתי.

בחדר למדנו א"ב וחומש. התחלנו מבראשית. לא הבנו הרבה כי זה היה בעברית – הרבי היה מתרגם לנו ליידיש, ואז הבנו יותר טוב. היינו לומדים עד שעה ארבע אחר הצהריים. אז הבן של הרבי היה מחזיר אותנו הביתה, בכדי שלא נעבור כביש לבד. לא היו אוטובוסים או אוטו'ס, רק עגלה עם סוס, אבל גם זה יכול לדרוס.

לרבי היה קנצ'וק, סרגל בשביל האוזן. קנצ'וק זה מקל עם שרוך של עור. אם דיברנו בינו בזמן שהוא היה מתרגם את החומש והפרענו לו, אז הוא הצליף בקנצ'וק על הידיים או על הפנים. כשהייתי חוזר אמא כבר ידעה שהייתי לא בסדר והייתה אומרת: 'לא נשלח אותך לחידר, כי אתה לא יודע להתנהג' – אך אני ידעתי שאת זה הם לא יעשו אף פעם.

בהיותו בן שבע התחיל ללמוד בבית הספר הפרטי פרובולסקי. מנהל בית הספר היה ציוני ודאג להקנות ערכים ציוניים לכל תלמידיו.

היו לי חברים טובים מימי ביה"ס. מוניק זלוטה, שהיה גר שני בתים מאיתנו, וחבר בשם מרדכי גרטלר, שגם גר קרוב. היינו קוראים אחד לשני בשריקה, וכשהיינו שומעים אותה, היינו יורדים למטה. החברים שלי מבית הספר עברו לארה"ב אחרי המלחמה.

כשהגעתי לגיל בר מצווה הייתה שמחה גדולה, גם בבית הכנסת הציוני. אבא קנה חבית של בירה ועוגיות מלוחות, וכל המתפללים באו לשתות בירה ולאכול מלוחים. אני הופעתי בחליפה חדשה, שקנו לי לאירוע. לבית הכנסת הוזמנו גם בני המשפחה מקילצה, שאפילו הביאו מתנות. אני זוכר מתנה אחת במיוחד – ספר של "אש וחרב" של אדם שניקלביץ, ספר מעניין מאוד על מלחמת הפולנים עם הרוסים. היה רבי שהכין אותי לקרוא בספר תורה את פרשת השבוע. התרגשתי מזה מאוד. האבא עמד על ידי והרבי שהכין אותי לקריאה גם עמד לידי. כשגמרתי לקרוא, אבן נגולה מליבי. גם הנשים באו להתפלל, כשהייתה חגיגת בר מצווה, והן היו זורקות סוכריות מלמעלה, מהן פגעו בראש. זו הייתה שמחה גדולה.

בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה, היה דוד חבר בתנועת "בית"ר" ולמד בגימנסיה העברית בקילצה. עם סיום חוק לימודיו, הוא למד טכנאות שיניים אצל משפחת טננבוירצל, שבבעלותה היתה מרפאת שיניים בעיר.

הייתי בבית ספר יהודי 8 שנים, ואחר כך בגימנסיה העברית, עד גיל 18. אחר כך צריך הייתי ללכת לצבא, אנחנו לא רצינו להיות בצבא הפולני, אז צמנו, בכדי להיות מתחת למשקל המינימלי ולקבל פטור מגיוס. אחרי הגימנסיה הלכתי ללמוד ריפוי שיניים אצל אדם בשם טננבוירצל, יהודי. לא רופא, אלא עושה תיקון אם למישהו חסרות שיניים.

היו בקילצה תנועות נוער: בית"ר, מפא"י, שמאלנים, קומוניסטים. אני הייתי בבית"ר. למדנו בתנועה איך להיות חיילים בצבא ישראל. ז'בוטינסקי היה בא פעם בשנתיים להרצאה. המפא"יניקים היו מאיימים להרוג אותנו, אז אני שמרתי על הדלת וכל מי שבא צריך היה להזדהות ולספר למה בא. כשהגעתי לארץ כבר לא התעסקתי עם בית"ר, אחרת לא הייתי מקבל סרטיפיקט, כיון שלא רצו להכניס בית"רים לארץ – רק מפא"יניקים.

אחותי עזבה את קילצה ב-1937 לעלות לארץ. היא מצאה אהבה אצל רועה צאן אחד. שמו נחשתי-קופרברג, רפאל-פולו. היא הייתה סטודנטית באוניברסיטה בוורשה ובאה הביתה וסיפרה שהיא רוצה לנסוע לירושלים. לא סיפרה על האהבה שלה. ההורים הסכימו שתעלה לארץ, לבדה. כשכבר הייתה בארץ היא סיפרה שהיא הולכת להתחתן עם רועה צאן, וכל המשפחה חשבה שזה איום ונורא ולא ייתכן שבת של בנקאי תתחתן עם רועה צאן, כיון שבפולניה רק הכפריים היו רועי צאן. אבא ביקש ממנה לא להתחתן עד שיגיע ויפגוש בו. הוא אכן פגש בו ואישר אותו. אחותי ובעלה התחתנו וחיו יחד עד סוף חייהם. היא עשתה בחירה טובה.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, עזב דוד את העיר קילצה בלילה ה-3.9.1939, ביחד עם אחיו אליהו, וזאת על רקע השמועה כי הגרמנים יפגעו בגברים צעירים. לאחר בריחת האחים, דוד ואליהו, נותרו בבית ההורים ושתי האחיות: גוטה וצשווה. לאחר מספר ימי נדודים בדרכים, הגיעו האחים לעיר רובנו. ב-17 בספטמבר 1939 נכנסו טנקים של הצבא האדום לרובנו וזאת בהמשך להסכם ריבנטרופ-מולוטוב, מאוגוסט 1939.

אני ואחי ברחנו מקילצה ב-3.9.39, שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה. אבא היה שותף בבנק, וקצין משטרה פולני אחד היה חייב לו כסף. (מתוך רגש החובה הזה) הוא טילפן בשלוש בלילה וסיפר שהגרמנים מתקרבים. (הגרמנים השתלטו קודם, ומאוחר יותר הגיעו הרוסים). אליהו, אני ואבא רצינו לעזוב. אמא התחילה לבכות, היא לא רצתה להישאר לבד, אז אבא נשאר בבית. אני ואחי יצאנו בלילה, יחד עם עוד הרבה אנשים שעזבו את העיר. לא ידענו לאן אנחנו הולכים.

ראשית כל הגענו ללובלין, שם היה לנו דוד, אח של אימי, והיו לו שני ילדים. כשבאנו אליו, הוא לא היה כל כך שבע רצון. למה? כיון שחשש ששני הבנים שלו גם ירצו לעזוב. ראינו את מצב הרוח, שלא מסתכלים עלינו כל כך יפה, אז באותו הלילה יצאנו משם. שלושתם נהרגו בטרבלינקה... אם היו הולכים אתנו, אולי הם היו חיים היום.

מצאנו טרמפ, שהביא אותי ואת אחי לרובנה, שם מצאנו חבר של אבא. 17.9.1939 נכנס הצבא רוסי לפולניה, זה היה בהפתעה, לא ידענו שום דבר. הגיעו טנקים רוסיים והרבה קצינים רוסיים, שהתחילו לקנות מה שראו. לחבר של אבא שלי, היתה חנות של טקסטיל, שם הכינו חליפות. הוא אמר: 'הרוסים קונים את הכל, לכו (אני ואחי), תעמדו בשוק ותמכרו מהטקסטיל שלי'. ככה היה, אנחנו חיסלנו את החנות.

ברובנה היו בחורות, אך אני לא רציתי להתחתן, מהחשש שאולי הכלה לא תמצא חן בעיני המשפחה שלי. הגעתי לארץ רווק.

הרוסים הגיעו עד נהר הבוג וסגרו את הדרכים לכיוון מערב, ובהן הדרך לבית בקילצה. במהלך המלחמה עסקו דוד ואליהו במספר עבודות, שבראשונה שבהן שימשו כמלצרים במסעדה.

הייתי מלצר, זה היה מכובד, כמו שר בישראל. אני זוכר פעם אחת, שנכנס קצין למסעדה, והזמין את כל המיני. גרנו בחדר אחד, והיה לנו טוב, חוץ ממה ששמענו על קילצה. היתה לנו אחות, סטודנטית בירושלים, היא כתבה מכתבים, שלקח להם חמישה חודשים להגיע. ידעתי דרך אחותי עדה, שההורים והאחיות האחרות נשלחו לטרבלינקה. כשביקרתי שם נשארה רק אבן עם השם קילצה, ואמרתי שם קדיש עליהם.

ביוני 1940, אסרו הרוסים את אליהו, ומאוחר יותר את דוד, והם הופרדו עד לשנת 1943. תחילתו של המאסר הייתה בנסיעה ברכבת לכיוון סיביר במשך שבעה עשר ימים. התנאים היו קשים, כמעט ולא היה מזון, ואנשים רבים מתו מרעב. לאחר ההגעה לסיביר, הועברו האחים, עם אסירים נוספים, למסע נוסף, בן שלושה ימים באוניה, שהורידה אותם באזור יערות עבותים. מתברר כי המשטרה הרוסית והנ.ק.ו.ד. החלו בבניית גדר, והאסירים הועסקו בהכנת העצים לכריתה, על ידי הסרת שרף מהענפים והגזעים ולאחר מכן כריתת העצים והובלתם למקום ריכוז להמשך טיפול.

אסרו את אחי לילה אחד ברובנה, ולא ראיתי אותו שלוש שנים. בלילה השני אסרו גם אותי ונסענו שבעה עשר יום ברכבת בקר בעמידה, חצינו נהר והגענו לנובוסירסק. אנחנו לא ידענו מה זה נובוסירסק. אני הלכתי לעירייה ופגשתי בפקידה שמצאה חן בעיני והיא נתנה לי עבודה במשרד. בקושי ידעתי לכתוב רוסית ופיטרו אותי מהעבודה. מצאתי דירת חצי חדר, שהבלבוסטה (בעלת הבית) גרה מאחורי וילון אחד ואני בוילון השני. היה קר נורא, אני הייתי מתלבש לפני שהלכתי לישון.

במהלך המאסר שלו, נבחר דוד לתפקיד מנהל חדר האוכל במחנה העבודה (על רקע נסיונו במלצרות). בתקופת הקיץ החרקים והזבובים הכו באסירים ועד מהרה החלו להתפשט מחלות, שגרמו לתמותה רבה. האסירים החליטו לשבות לאות מחאה ולא לצאת לעבודה. שלטונות המחנה עצרו שישה אנשים, מקרב האסירים במחנה העבודה, ובהם גם דוד. לאחר משפט שדה, כל השישה הואשמו בפעילות ראקציונית נגד ההומניזם, והושמו מאחורי סורג ובריאח למשך חמישה עשר חודשים.

ברוסיה ישבתי בבית הסוהר הגדול בנובוסירסק. היו שם תנאים נוראים, לא היו נותנים אוכל. עשרים וחמש שעות הייתי מסתובב רעב. קר מאוד. אני הייתי המנהל של המטבח, בבית הכלא ברוסיה. למטבח הגיע עוד בחור קילצאי ואני הכנתי לו שתי מנות, שלאחריהן הוא נפטר. אני קברתי אותו לבד, בקור של סיביר ובאדמה הקשה. כמעט ונפלתי איתו לקבר כשהכנסתי אותו לבור. הוא היה יותר מבוגר ממני בהרבה. פגשתי כאן בארץ את הבת שלו וסיפרתי לה על כך וזה היה לה קשה מאוד. סיפרתי לה שהייתי איתו כשהוא נפטר, והיא שמחה והתרגשה ובכתה מאוד. אנחנו לא בקשר היום, אך היא מגיעה לאסיפה שמתרחשת כל שנה, אסיפה של העיר שלי בח' האלול, ביום המשלוח הראשון להשמדה. אנחנו נפגשים במלון מטרופולין בתל אביב, ששייך לאחד מהעיר שלנו. שם אני נושא תפילה, בשביל כולם. זה מפגש של אנשים, שלא רואים אותם כל השנה. את חלקם הכרתי עוד מלפני המלחמה, כיון שאני יהודי מבוגר, אז אני זוכר את כולם.

לאחר הסכם אנדרס-סטלין, שנחתם בשנת 1942, שוחררו מהכלא כל אזרחי פולין, על מנת לגייס אותם לצבא. צבא אנדרס הפולני בברית המועצות, לא הסכים לקבל את האחים לברטובסקי לשורותיו, עקב יהדותם. האח אליהו נרשם ללימודים באוניברסיטה.

אחרי שלוש שנים הגיע אחי אליהו. הוא היה בלאגר שלוש שנים, זה כמו בבית סוהר. כשאחי הגיע, חיפשנו שוב עבודה. סיפרנו שהיינו מלצרים בוורשה וזה עשה רושם גדול. אליהו נפל עם צלחת מרק, כך שיכלו להבחין שאנחנו לא מלצרים בעלי נסיון מוורשה. אני חיפיתי עליו, אך בהמשך פיטרו אותו. היינו מלצרים, שזו עבודה שמרוויחים בה טיפים, והרוסים השאירו הרבה טיפים, כך שלא היתה לנו בעיה של אוכל גם למדנו אצלם רוסית, עכשיו אני קורא וכותב ברוסית.

בשנת 1946 עזבו האחים את רוסיה והחלו בנסיעה ברכבות לכיוון הבית בעיר קילצה בפולין. הם לא שיערו כי הקהילה חוסלה כליל ונדהמו לגלות הרס רב. רוב היהודים היו מכונסים בפחד רב, בבנין ברחוב פלנטי 7 בעיר. יחיאל אלפרט ז"ל, שהיה פעיל בתנועת "איחוד", ביקש שהאחים יישארו לגור בפלנטי 7. הם לא נעתרו לבקשתו ונסעו לגרמניה על רקע ידיעות כי בגרמניה מחלקים סרטיפיקטים לפליטים יהודים לצורך עלייתם לארץ ישראל. זה היה יומיים לפני הפוגרום.

נסענו לגרמניה כי ידענו ששם יותר קל לקבל סרטיפיקטים לעלות לארץ ישראל, אחותי עדה, שלמדה באוניברסיטה העברית בירושלים אמרה לנו זאת כבר ב-1946. הגענו לגרמניה, לברגן בלזן. אני הייתי עיתונאי בעיתון של ברגן בלזן אחרי המלחמה. אח שלי חזר להיות עורך דין.

האחים הגיעו לברגן בלזן. אליהו עבד בוועד היהודי המקומי ודוד עבד ככתב בעיתון "אוידזער שטימע" (קולנו), שהופץ בקרב שורדי המחנה. האחים לברטובסקי הגיעו לארץ ישראל ב-3 בספטמבר 1947.

ספטמבר 1947 עלינו. אליהו עבד בארץ בתור רואה חשבון בסוכנות היהודית. הגענו לארץ ב-1947, באוניה יוונית בשם טטי. הגענו לחיפה בלילה, לא נתנו לאוניה להיכנס לנמל חיפה בלילה. אני לא ידעתי אנגלית והלכתי לקפטן האוניה עם אחד שתרגם לי, וביקשתי לשלוח מברק לאחות שבחיפה "שני אחים, אליהו ודוד, מגיעים באוניה טטי". הקפטן הסכים, אולי מצאתי חן בעיניו. לאחותי היה מכר, סבל בנמל חיפה. הם יצאו באוניה קטנה לפגוש את האוניה שלנו בלילה. כשהם צעקו "לברטובסקי לברטובסקי" אנחנו עוד לא ידענו מי זה, יצאנו וראינו את אחותי (מספר בהמון התרגשות). להגיע ארצה בצורה כזו, אף אחד לא חשב שאפשר לעשות דבר כזה. לא ראינו אותה שמונה שנים וישר זיהינו אותה. היא הגיעה לנמל עם בייביסיטר ששמרה על הילדים שלה. הבייביסיטר השתדכה עם אחי. הם התחתנו, אך לא היו להם ילדים. הם לא היו צעירים כשנישאו, בני 35 בערך. אליהו היה שחיין מצויין ויום אחד יצא רחוק מהנמל, בים, ומים נכנסו לו לריאות, והוא נפטר בבית חולים מקריסת ריאות, בערך שנתיים אחרי שעלינו. אשתו ושמרה על קשר עם המשפחה, עד שנפטרה.

דוד התגייס לחיל האוויר של צבא ההגנה לישראל, שהיה בראשית דרכו, ולאחר חמישה עשר חודשי שירות השתחרר. הוא נשא לאשה את פאולה לנדאו בשנת 1950, ומולדו להם שני בנים: שמואל-גדליהו ורן. שמואל הינו רופא עיניים וחבר בהנהלת ארגון יוצאי קילצה בישראל. רן, הבן שלנו, נפטר בארצות הברית. אני ואשתי נסענו לשם, עשרים ואחד ימים ישבנו ליד המיטה. הוא חלה בדלקת ריאות ונפטר בניו יורק. הוא היה בן 35 כשהבאנו אותו ארצה, לקבורה בקריית שאול.

כשעליתי ארצה אמרו שאיזה חתיך הגיע, וצריך מהר לתפוס אותו. ב-11 ביוני 1948, בלילה בו הגיעה האוניה אלטלנה ארצה, הכרתי את אשתי לעתיד. עוד לא החלטתי על כך באותו ערב, זו לא הייתה אהבה ממבט ראשון. חזרתי אחרי פאולה הרבה זמן. היא היתה צריכה הייתה להיות בשעה עשר בבית, היא גרה עם ההורים שלה. אם היא חזרה אחרי הזמן, היא הייתה מקבלת עונש של חודש ימים. ההורים שלה היו כאלה קשוחים. אפשר לעשות חטאים גם רק עד השעה עשר, אך על זה הם לא חשבו. היינו הולכים לבתי קפה. אחד מהם עדיין קיים עד היום, אני חושב, אולי קוראים לו מונטיפיורי, אז היה לו שם אחר. פאולה ואני הכרנו לפני שישים וארבע שנים.

בארץ הייתה לנו חנות ברחוב אלנבי מול רמב"ם. זו הייתה חנות של שוקולד ואלכוהול. בקבוקים של תוצרת חוץ, וויסקי קוניאק ושוקולד - בונבוניירות מהארץ ומחו"ל רק שוקולד לינדט משווייץ, זה הטוב ביותר באירופה. לא יבאנו שוקולד מגרמניה - הזיכרון עדיין היה טרי. אבא של אשתי ניהל את הספרים של החנות. הם נתנו לי את פאולה לאישה, בתנאי שאני אקבל על עצמי לנהל את החנות.

כל עוד ההורים של פאולה היו בחיים, לא יצאנו לחופשות. הם תמיד אמרו: 'מעולם לא קנו כלום בחנות סגורה'. בשנת 1979 יצאנו לטיול הראשון שלנו לחו"ל - לשווייץ. מאז היינו בעשרים ותשעה טיולים. לרוב טסנו לבד, אך לפעמים עם הנכדים - כיום רופאה; מיכל - מרצה ויהונתן - סטודנט לכימיה.

במשך שנים רבות משמש דוד, כחבר מן המניין בהנהלת ארגון יוצאי קילצה בישראל, ואף היה פעיל בייזום הוצאה, תל אביב לאור של הספרים: "ספר קילץ" ו"על ביתנו שחרב", המסקרים את תולדות הקהילה.

בשנת 1996 הוביל דוד קבוצה של אזרחים מישראל, במסגרת ציון 50 שנים לפוגרום בקילצה. היה זה מסע בפולין ששיאו בעצרת זיכרון, שהתקיימה ברחבת בית הכנסת הגדול בקילצה, ששימש אז כארכיון עירוני. במעמד זה נשא דוד דברים ונשבע, כאזרח ישראלי, כי היה זה הפוגרום האחרון שנעשה ביהודים.

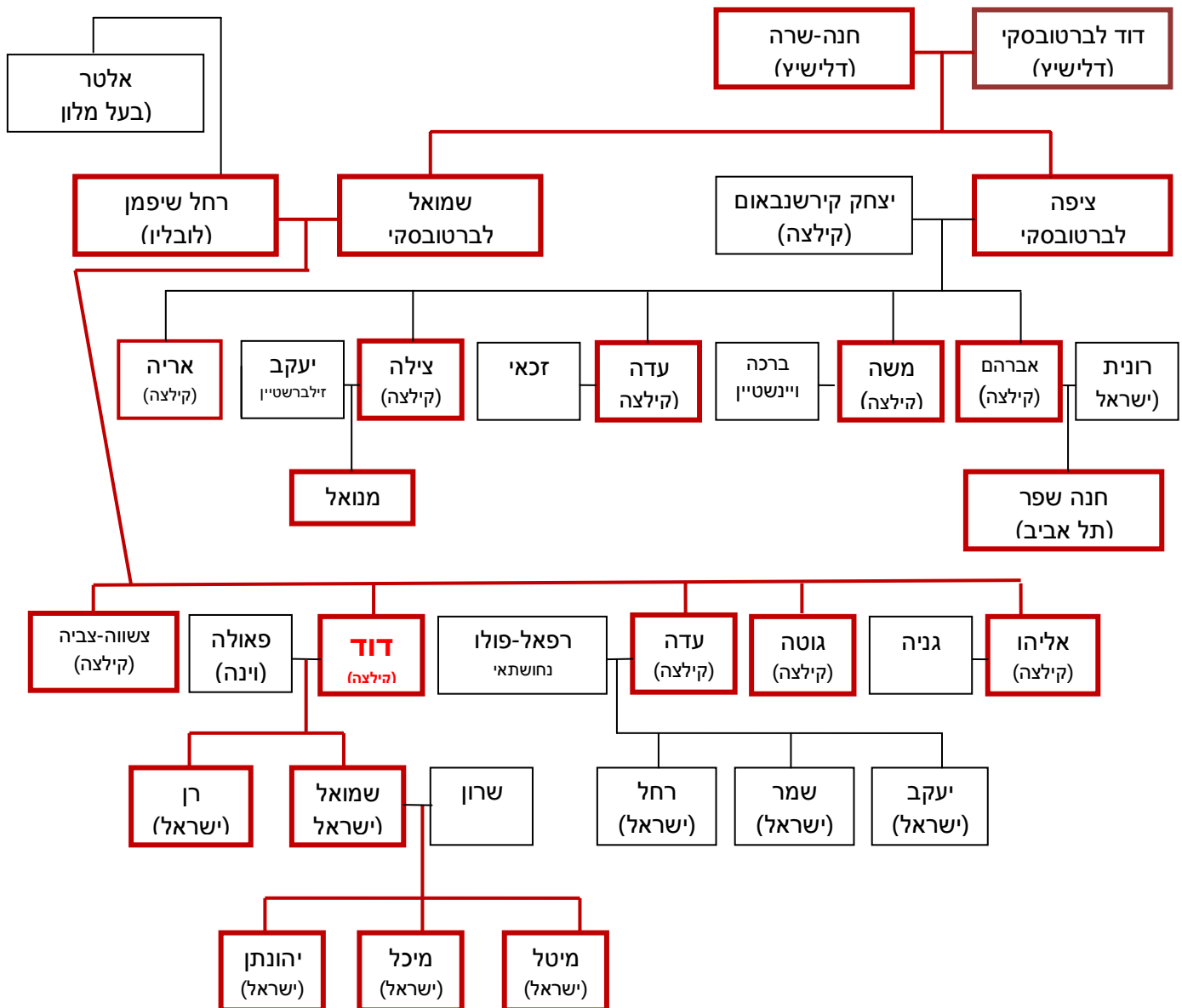
משפחת לברטובסקי 1935 :

בשורה הראשונה, מימין לשמאל: משה (הבן של ציפה), גוטה, אליהו, צביה, דוד.

בשורה השנייה, משמאל לימין: חבר של המשפחה, ציפה, אמא ואבא.

אילן היוחסין של משפחת לברטובסקי

פאשען את דוד בדירתו בתל אביב ארבע פעמים. דכית בחיור, חילות צחוק ומיץ "הפתעה" שונה בכל פאישע ופאישע. דוד סיפר על חייו ועל משפחתו בראש רב. ממש כשם משפחתו מלא טוב, כך הוא כולו מלא טוב.

דוד הראה לי ספר על חיי היהודים בקילצה של לפני המלחמה. בספר מוזכרים כל הצעירים שהיו בוועד של העיר קילצה, וועד יהודים שעסק בעצרה לעניים, לחולים, איטוך תרומות איס מתנדבים, "יצא לי לפאשע חלק מהם בארץ - חיים פושעניץ, שמעון בורשטיין (היה חבר של אבא), יחיאל הרמן ואברהם קירשנבאום (בן הדוד שלי)".

על הפולנים אמר: "אנטישמים. רואים את דה בפארום. הם היום הם אנטישמים. חשבו עלינו שמנחנו לא אנשים. אנחנו לא יכולים לשכוח את דה ויש הרבה שלא רוצים לשמוע על פולניה אפילו. אני מראש שהם אנטישמים. מעניין אותי לראות איך יתיבו לסיפור שלי. אני לא נאד הפולנים, הם עם ככל העמים. אבל יש להם מינע, הם היו אנטישמים, אולי עכשיו הם לא. מעניין אם הם אוהבים יהודים."

עם הרשמים הללו, יצאתי אל המסע לליבם של אנשי קילצה. לא ידעתי את מי אפאשע ומה יאמר, אך הם בחלומותי האופטימיים ביותר, לא תארת לי כמה קצר יהיה המסע אליהם. אנשי קילצה, שבאו עימנו במהע, אימצו אותנו בחיבוק חם. הם חיבקו במילים, ואם לא הייתה שפה משותפת - הם חיבקו במגע.

סיפורו של דוד פתח את הערב השני בסוכת השלום, שבלב מרכז הקניות הגדול בפולין. סיפרתי על מעשי הקונדס של הילדים, על שמחות של המשפחה ועל החמים, על חיי קהילה יהודיים, בין רחובותיה של קילצה המוכרים ליושבי העיר הם כיום. סיפרתי על אדם, שמקבל את מה שהחיים מביאים עמו, ועושה את המעט, כדי לחיות בכבוד ותמיד עם חיוך עני. על המגע שלו קדימה ועל אמונה, הם כשחסיבי הכל משתנה לו ללא-הרף. סיפרתי על השתעבבויות רומנטיות ברובנו, ועל האהבה העצומה לאישות המנוחה, פאולה.

הסמקתי לכל אורך הסיפור, הראשית שאני חושפת את ראשיתי הכמוסים ביותר, כלפי האדם הנפלא הזה. הארכת במילותי אודותי, אך נותרתי בתחושה שלא נאמר מספיק. היושבים בסוכה, האושפידין הקרים, התאהבו באדם עליו סיפרתי. הם בירכו והודו, דמעותיהם דללו, והיו מהם שאף הצטערו וביקשו סליחה. אותם אורחים, שבו וחזרו בכל ערב. נוספו להם עוד ועוד עברי אורח, שהסוכה קענה מלהכיל.

בסיום, קיבלתי מתנה עבור דוד, מאנשי העיר קילצה (רובם דור שני). תפוח כן העץ שבשדרה, ירוק-אדום ועסיסי. הם ביקשו שאעביר לו, ולו במעט, כן החיים שיש כיום בקילצה. ביקשו להראות שהוא, דוד, חסר להם שם. כי דוה התחשעה בקילצה, הם חווים יום-יום את חסרונם של אלו, שפעם היו שכניהם וחבריהם, יהודים טובים כמו דוד לברטובסקי.

ליבי ציבילין, תל קציר, דצמבר 2012

יוריק סברוני

סיפורו של יוריק סברוני, נותן לנו פרספקטיבה של ארבעה דורות בקילצה, למין שנות ההתיישבות הראשונות ועד למלחמת העולם השנייה.

הדמות הראשונה, אלכסנדר קיפר (סבא רבא של יוריק), והשנה אותה הוא מזכיר בתור שנת תחילת ההתיישבות המשפחתית בקילץ היא 1864 - קיפר מסיים את שירותו בצבא הרוסי כרופא צבאי, ומקבל אשרה לעקור לקילצה, מהכפר הסמוך בו גדל. אלכסנדר מגיע יחד משפחתו לעיר ופותח בה מספרה, לצד חנות ספרים יהודית אחת, שכבר קיימת בה. מספרה של אז, אמנם, היא אינה המספרה של היום. הספר נותן שירותים שונים, בניהם שירותי ריפוי בכוסות רוח ובעלוקות - וכמו כן הוא גם משמש כמוהל לעת מצוא. המספרה המדוברת נפתחת בסמוך לבניין העירייה, והיא למעשה עומדת על תילה עד לשנת 1939.

לאלכסנדר קיפר היו חמישה ילדים:

בן אחד - גם כן מרפא, לא כל כך מוצלח במקצועו, אך בכל זאת ידוע: בזכות בישוליו הערבים לחיך. וארבע בנות:

פנינה (פולצה) פייגה (החכמה) שהתחתנה עם שלמה רוטמן, רב - מרפא מאוד מצליח.

ברכה (ברוניה) שהתחתנה עם לויף שפרינגר - מרפא שנודע ביכולתו לרפא אנשים רבים ממחלה מסוימת.

מרים (מאניה) שהתחתנה עם חיים נובק - שלהבדיל מאחרים, היה מומחה לשמאות ומתווך.

ואחרונה חביבה-רחל (רוזה) שהתחתנה עם חיים זינגרמן - חיים זינגרמן היה רב מרפא מצליח ופילנתרופ, אשר סייע רבות לעניים בעיר. במהלך מלחמת העולם הראשונה נלקח על ידי הצבא האוסטרי באחד הלילות לבניין המשטרה ובבוקר הוחזרה גופתו וכך מצא את מותו.

גם לרז'ה ולחיים היו ארבע בנות ובן:

אדוארד

הלה, אשר התחתנה בשידוך עם מארק אורנטרייק- סניור מרפא מלובלין.

פרנייה, אשר התחתנה עם מוריץ גרינבאום- סניור מרפא מלודז'. הם גרו ברחוב הראשי של קילצה והייתה להם עגלה עם שני סוסים.

פולה (היפה) אשר התחתנה עם מוריץ מאוריצי בינשטוק- סניור מרפא מוצלח וידוע, אשר היה מבוגר ממנה ונחשב מוצלח במקצועו, וידוע בשל יכולתו בריפוי שברים. כל הילדים של הזוג הזה היו גם הם רופאים.

בגיל 34 היה לפולה גידול ברחם. כתוצאה מהניתוח היא מתה.

גיטלה (גוצ'ה) - גיטלה היא אימו של יוריק.

גיטלה נולדה ב-1894. בגיל 23 נותרה יתומה, היא ואחיה אדוארד. בתקופה זו אדוארד למד רוסית, על מנת שיוכל ללמוד. המורה שלו נקרא דוד סרוונט. אותו דוד רצה להכיר לגיטלה את יהושע (אוסקר) בן ציון- אחיו אשר גר בוורשה. בזכות הנדוניה המכובדת שהשאיר אביה של גיטלה- נישאו השניים בסופו של דבר בקילצה ביום הסילבסטר – 31.12.1915

לזוג החדש נולדו ילדים:

ב-1918 8.6 - נולד הבן חיים, על שם חיים זינגרמן האב המנוח.

ב-1920 9.4 - נולד יוריק!

מעט לאחר מכן- ב- 11.11.1918 מוכרזת עצמאות רפובליקת פולין החדשה. בשנה זו, התרחש פוגרום ביהודי קילצה, ברגע שהאוסטרים עזבו את השטח. תקופה זו מאופיינת במתח רב בין יהודים לפולנים. ובאופן כללי בשנאת מיעוטים ובתחושת לאומיות חזקה. יהושע (אוסקר), אביו של יוריק, אשר לא ידע פולנית בתחילה, התקשה לקבל עבודה בשל העובדה כי נולד בעיירה בשם שומסק- אשר הייתה שייכת לסובייטים על פי הסכמי סוף המלחמה. בסופו של דבר התירו לו להישאר בפולין אולם מבלי לאפשר לו לעבוד. חסר אונים, החליט אוסקר - כדי לפרנס את משפחתו- לעזוב את פולין לכיוון העיר דנציג ומשם להפליג לאמריקה. בימים אלה, ימי הסכמי ליד ג'ורג', מוסדרים בסופו של דבר גבולות שונים מעט בין פולין והסובייטים -בסופו של דבר העיירה שומסק מוכרזת בסופם כפולנית. לפיכך מותר אביו לעבוד והוא שב למשפחתו בקילצה.

הזוג הצעיר התחיל את חייו בקילצה, בבית במרכז העיר: אוסקר היה מסורתי אך גיטלה היתה חילונית גמורה. מה שנקרא באותם הימים "פולניה בת דת משה". על כן לא רצתה גיטלה לדבר יידיש (החלטה חריגה בנוף היהודי של אז- בו יידיש היה מכנה תרבותי משותף וחשוב באותה תקופה). כמו כן הייתה קונה חזיר, התנגדה לעריכת ברית מילה. לעומתה, אביו היה מקיים מצוות מסוימות: צם ביום כיפור, מבקר לעיתים בבית הכנסת (ידובר בהמשך). וגם שומר על קשר מסוים עם החברה הציונית, קורא עיתון "היום" (ויוריק עצמו קרא מאוחר יותר עיתון יהודי בשפה הפולנית הנקרא "מעייין").

הוריו של יוריק רצו מאוד בנות, ומשלא עלה בידם – גידלו את שערותיו של יוריק הקטן (עד גיל ארבע- בו דרש יוריק לגזוז אותן). יוריק היה ילד קטן, כחוש וחולה רוב הזמן. מסיבה זו בעיקר, אסרו על יוריק לצאת מהבית ולשחק עם בני גילו. לעומתו אחיו- חיים (הנריק)- אשר למד בבית ספר פולני ממשלתי, היה פעיל חברתית, הורשה להביא חברים ואף למד לנגן בכינור. (בבית תמיד התפעלו מהתרבות הרוסית).

תוך כמה שנים התבססו כלכלית, אביו רופא השיניים זכה לפרנסה טובה ובבית עבדו עבורם טבחית, מנקה ומטפלת. (המטפלת- פולניה נוצרית- לימדה אותו תפילה). כשיוריק היה בן 8, הוכה אחיו למוות בשו בו מבית הספר. במשך תקופה ארוכה אימו הייתה בדיכאון כבד. מסיבה זו לא נשלח עוד יוריק לבית הספר, אלא למד בבית עם מורים. לאחר כשנתיים, הותר ליוריק על ידי אמו בכל זאת לשוב וללמוד בבית הספר- אותו בית הספר שלמד בו אחיו, שכן היה זה בית הספר הטוב ביותר באזור. והיה זה גם בית ספר נוצרי, כמובן. בסוף כל שבוע היה מגיע כומר לבית הספר – ויוריק היה יוצא מהשיעורים הללו. ובאופן הזה, מבחינתו, החל יוריק לראות בעצמו יהודי. היה תלמיד בינוני. גם מבחינה חברתית. אף פעם לא ביקר חבר בביתו ואף חבר לא ביקר אותו.

ב-1926 נולדה ליוריק אחותו הקטנה ליליאנה. (שמחה גדולה עבור הזוג הצעיר שרצה בנות). ליליאנה נולדה בלידת עכוז, ולאחר בדיקות רבות הגיעו למסקנה שיש לה שבר בירך- משמע- רגל אחת קצרה יותר ולמעשה נכות. הדוד

בינשטוק המליץ לנתח, וכך נשלחה ליליאנה לניתוח ללא הרדמה וללא גבס. הניתוח הצליח וכמעט לא שמו לב לליקוי עימו נולדה.

ב-1930 נולדת אחות נוספת- נלי שמה.

יוריק גדל במשפחה מתבוללת. החשיבות הייתה קודם כל, להתקבל על ידי הפולנים. למרות זאת, פקד אביו של יוריק את בית הכנסת ארבע פעמים בשנה: בראש השנה, סוכות, פסח ושבועות. כך גם נהגו חלק גדול מהיהודים האחרים. לדבריו של יוריק, חשה משפחתו פיצול זהות מסוים, כיוון שחשו נאמנות גדולה יותר לאומה הפולנית, מאשר ללאום היהודי.

בהיותו בן 18, כאשר סיים את שנות לימוד החובה שלו, והתחיל לתכנן את חייו הבוגרים, ביקש יוריק לעבור לצרפת וללמוד בה. הוא, כמו רבים מבני משפחתו, שאף ללמוד רפואה. חודשים מעטים לאחר מכן, פרצה מלחמת העולם השנייה, והחקיקה האנטי יהודית חלה מעתה גם השטחים הנכבשים. תכניתו לעבור לצרפת הופכת חסרת סיכוי, בשל המצב הכלכלי ההולך ומתדרדר, ובשל העובדה שגם אם יחזור עם מקצוע – לא יוכל להיות מועסק בשום מקום.

ימי תחילת המלחמה, כפי שנחרטו בזכרוננו של יוריק: בתחילת קיץ 1939, דרש היטלר מפולין לתת לגרמניה פרודור בחלק מזרחי של פולין ולמעשה לשחרר גם את העיר דנציג. היה זה אולטימטום. ב-28.8.39 אביו של יוריק, שידע רוסית כמובן, שמע ברדיו שסטלין חתם על הסכם עם היטלר וצפה את המלחמה שבדרך. בפולין בימים אלה, ישנו גיוס חלקי. במסגרת המשפחה, בימי הקיץ, נסעו יוריק עם אמו ואחיו לעיירה המרוחקת כ-15 ק"מ מקילצה. אביו נותר בקילצה בימים אלה. ב-1.9 החלו הפצצות על איזור קילצה ויומיים לאחר מכן, קילצה נכבשת בידי הגרמנים. המחשבה הראשונה של אדוארד, אחיה של גיטלה, הייתה להבריח את המשפחה לרובנו. אך בהגיעו לקילצה כדי לעשות כן, נוכח לראות כי המשפחה מחולקת בין קילצה לאותה עיירת קיץ ולא עלה בידו לקחת אותם.

ימים אלו של תחילת המלחמה, זכורים ליוריק כימים מלאי פחד וחרדה, עבור יהודים ופולנים כאחד. החנויות היו סגורות ברוב הזמן. הגרמנים היו לוקחים יהודים וגויים לבית העירייה כבני ערובה, תופסים יהודים לעבודות ניקיון בזוויות מסוגים שונים, מגלחים את זקניהם ומשפילים אותם.

בחודש ספטמבר מתחילים החגים, ב-17.9, כשבועיים וחצי לאחר פרוץ המלחמה, נודע למשפחה כי הצבא הסובייטי נכנס למזרח פולין. המשפחה חושבת לעזוב לרובנו, בעקבות שמועות שמגיעות, גם דרך בית הכנסת, אליו הלך אביו בימים אלה, שברובנו ישנו יחס טוב ליהודים וישנה שם גם אוניברסיטה. יוריק, בהמלצת אביו, מתחיל לתכנן את נסיעתו מזרחה לרובנו. לאחר כחודשיים של המתנה ניקרת ההזדמנות: בחורה בשם סימה, בת של רופא שניים מקילצה, אותה יוריק חיבב מעט, מגיעה לביתם ומספרת שחבר שלה רוצה להינשא לה ברובנו. על מנת להגיע לשם, אביה מוכר יהלום ושוכר נהג כדי לצאת לדרך. יוריק יוצא עימם לדרך ומכאן מתחילים נדודיו לאורך שנות המלחמה.

תחילה הם מגיעים לבלז'ץ- שזהו מקום גבול. מעבר הגבול הזה זכור לו, עם מראות של גרמנים, ורוסים כאחד, שמקשים עליהם את המעבר, שיוצא אל הפועל בסופו של דבר. בבוקר שלמחרת הוא הולך לשוק "רברוסקה" ולראשונה מזה שלושה חודשים, הוא מרגיש אדם חופשי שוב. לאחר זמן מה, מגיעים יוריק וסימה לרובנו. שיטוט מיקרי ברחוב, מפגיש אותו שוב עם דודו אדוארד ומוביל אותו למשפחתו שם הוא פוגש גם את סבו- אבא של אבא- משה.

ביתם, מרים סרווטניק- עלתה לישראל ב-1903- עבור המשפחה זה נחשב אז כאסון גדול כיוון שפחדו שתחלה במלריה. כחמש שנים לפני המלחמה הצליחה להעלות לארץ גם את אמה רוזי ואחיה מאיר.

אם כן, בנובמבר 1939 יוריק מתגורר עם בני משפחתו ברובנו ומקבל אצלם עבודה במעבדה שברשותם. ברובנו שהו, בימים אלה, יהודים רבים מקילצה. הם אינם יודעים רוסית ומרגישים זרים. הסובייטים מצידם מציעים להללו אפשרות לעזוב לפלסטינה, לארצות הברית, חזרה לפולין. גם יוריק חושב בימים אלה לחזור לפולין. אולם בעקבות ספר שקרא, על אדם החוזר לצרפת ונתפס על ידי הגרמנים, הוא מחליט לא לחזור לפולין, ויהי מה.

יוריק עבר לעיר בשם קוסטופול- שם עשה קורס על מנת לעבוד כטכנאי רנטגן, ושם נשאר עד 21.6.1941. אז פרצה מלחמה גם באיזור הזה, בעקבות הפרת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. ליוריק נתנו רובה על מנת שישמור על בית החולים – אך לאחר שלושה ימים, הוא סולק משם וחיפש את סימה, שגרה אף היא עם בעלה, בקוסטופול. בהגיעו לביתם שמע כי השניים יצאו לדרך בכרכרת סוסים – ולאחר ריצה בת 15 ק"מ- הצליח להשיגם והצטרף אליהם לנסיעה לרוסיה. בהגיעם לעיירה ליד סטלינגרד, הכיר בחורה בשם רונל אוסישקינה- שלימים הפכה להיות חברתו הראשונה. סיפרה כי אביה גר בתל אביב- היה זה מנחם אוסישקין...

סימה ובעלה רצו להמשיך לכיוון טשקנט, אך יוריק המאוהב לא רצה להמשיך לנוע, ונשאר במקום עם רונל. סימה ויוריק קובעים להיפגש בפלסטינה. לאחר זמן מה, נשאר יוריק לבדו בעיירה הזו, ובעקבות ספר של טולסטוי בשם "טשקנט עיר הלחם" שקרא, הוא מחליט לעבור לשם. הנסיעה קשה מנשוא- בכל תחנה יש לרדת ולקבל אשרה להמשיך הלאה. הוא נסע לעיר בשם "אלמהאטה"- שהצליח של שמה נשמע לו כמו תפוח עץ ברוסית, ובהיותו רעב וחסר ככל קיווה למצוא את דרכו שם. בעיר חיפש עבודה כטכנאי רנטגן. והעלה חרס בידו. החורף החל. ביציאתו מאחת עמדות טלפון ציבוריות, נתקל בחברת המשפחה מקילצה, אשר סיפרה לו שהיא נמצאת בעיר עם ביתה והציעה לו להצטרף למגוריהם ולישון עימן על הרצפה. לפרנסתו עבד כסבל.

באחד הימים, לאחר שעות העבודה, הם הלכו לאכול למסעדה- ופתאום פגש שם שוב את סימה ועבר להתגורר לידם, בשוב הנקרא קסקלן. שם מצא עבודה כטכנאי רנטגן, וכמו כן עבד בחברת החשמל. סימה ובעלה עזרו לו מאוד. תקופה זו הייתה טובה למדי, השלושה היו קונים ביחד אוכל ועוזרים זה לזה.

באחד הימים, איחר יוריק לעבודה והגיע בשעה 11 במקום בשעה 9, כיוון שלא הרגיש טוב. בהגיעו לשוק, גילה דממה, שקט, אין כל דבר שהוא כרגיל. סופר לו כי לקחו את כולם למחנות עבודה. גם את בעלה של סימה- אשר חלה מאוחר יותר בשחפת ומת.

אוקטובר 1942- החל לעבוד בתחנת רכבת, ליד ישוב בשם אלמטה, בתור חשמלאי. באחת השיחות שהתנהלו בשעות האוכל, שמע כי זקוקים במרפאה הקרובה, לעובד שיכול לשמש כרוקח וכאח. בעקבות העבודה שם קיבל המלצה. ובספטמבר 1943 התקבל ללימודי רפואה באלמטה.

בינואר של שנת 1943, עוד טרם התחיל ללמוד, באחד הימים כאשר ישבו העובדים בחדר האוכל, ניגשה אליו בחורה פולניה, על מנת לבקש כף. לצידה עמדה חברתה. יוריק ואותה חברה החלו לדבר והמשיכו לעשות כן במשך שישים וארבע השנים הבאות. לידיה נהגה להזכיר ליוריק, כי בימיהם הראשונים ביחד הוא אומר לה, שנשלחה על ידי אמו, ושהיא שלו לנצח.

יוריק ולידיה התחתנו. ב-4.1.1945 נולד יורם. יוריק, כסטודנט לרפואה, החל להיות מועסק בצלב האדום והנהיג קורס לאחיות יהודיות. הקורס הצליח כל כך, עד שהצלב האדום החליט לשלוח את יוריק למוסקבה- על מנת שיוכל ללמד שם את כוחות הרפואה. כשנסע למוסקבה- אמרו אנשים שונים ללידיה, שיוריק וודאי יסע גם לפולין ושלא ישוב אליה. הוא כמובן חזר- ובשובו מצא אותה עצובה ומרגישה עזובה. זכור לו שגם יורם אמר לו שהוא אינו אביו, ויוריק בכה לשמע דברים אלו.

המלחמה נגמרה. יוריק רצה לחזור לפולין, כדי למצוא את משפחתו. המשפחה הצעירה יוצאת לדרך. באחת מתחנות הרכבת יורד יוריק כדי להביא חלב ליורם, והרכבת נוסעת לפתע. לידיה נותרת לבד עם יורם בקרון. מנהל תחנת הרכבת נותן ליוריק קטר על מנת שיוכל לחפש אותה.

יוריק ולידיה הגיעו לברסלאו. מצאו עבורם דירה קטנה בקומה הרביעית, בסמוך לאוניברסיטה. יוריק בכל זאת רצה מאוד לנסוע לקילצה, למצוא את משפחתו. לידיה ביקשה שלא יעזוב אותה. וברגע האחרון תפסה אותו ולא נתנה לו לעלות על הרכבת. זו היתה הרכבת, שהיהודים שבתוכה נטבחו בחלק השני בפוגרום של קילצה. הזוג וילדם הקטן נשארו בברסלאו, ולא העיזו לצאת לקילצה לאחר הפוגרום.

לידיה למדה את השפה הפולנית בקלות יחסית, שכן בילדותה דברה עם סבתה אוקראינית. יוריק סיים לימודיו, אך נותר לו לעשות סטאז' וכמה בחינות. בכל יום א' היה מארגן סטודנטים לאירועים ציוניים שונים. לאחר שגילה, שאביו נשלח במלחמה לאושוויץ ושאר משפחתו נספתה בטרבלינקה- החליט הזוג לעלות לארץ.

נובמבר 1949- יושב ראש ועד היהודים הפולנים במחוז, הצליח להשיג למשפחה הצעירה אישור לעזוב את פולין. האישור היה תקף לחודש בלבד והעזיבה היתה מלווה בחששות, בשל השפה שאינם מכירים ועוד, אך לידיה התעקשה שיעזבו.

ב-20.5.1950, עגנו בחופי חיפה. משפחתה של לידיה קיבלה אותם. לשאלתם, מה יעשו- ענה יוריק כי שמע שישראל זו מדינה ניסים, אז אין לו אלא לחכות לנס. יוריק יצא לחפש עבודה. בתל אביב לא היו זקוקים לו, ובירושלים גם כן לא יכלו לספק לו עבודה. הוא קיבל ממישהו המלצה ללכת לבית החולים הצבאי "תל השומר". חיים שיבר, אחד מראשי בית החולים, דיבר איתו בגרמנית, ואמר לו שיוכל לקבל אותו בתור מתנדב, ובתמורה יקבל ארוחת צהריים ואולפן ללימוד עברית. כל אנשי המקום היו גרים באוהלים, שלושה באוהל. כיוון שיוריק היה עם אשתו והילד- ניתן להם אוהל אחד לשלושתם. בחורף 1950- שלג בתל אביב! מאחר והביא איתו מפולין שמיכת פוך- זה הציל אותם. יוריק זוכר את ל"ג

בעומר של אותה שנה – איך חשו מאושרים, שרים ונהנים מהחיים החדשים שלהם. ב-30 במרץ 1959, נולד ליוריק וללידיה בארץ בנם, אלון.

בשלב זה החל יוריק לעבוד עם נכים. ממפקדת חיל הרפואה קוראים לו ולמרות שטרם עשה סטאז' מציעים לו להשתבץ בשורות החיל כסגן משנה- בעבור חתימת קבע לעשר שנים. הוא הרוויח 40 לירות- שזה היה סכום יפה ומכובד.

בל"ג בעומר שנת 1952- סיים לימודי רפואה, בירושלים. את הדיפלומה שלו קיבל מידי של דוד בן גוריון, היה זה מחזור ראשון של רופאים, שסיים לימודי רפואה. יוריק שירת עשר שנים בצבא קבע ועוד עשר שנים בשירות מילואים, כרופא במרפאת המטכ"ל.

בשנת 1967 סיים יוריק התמחות בפסיכיאטריה, ושימש כמנהל מחלקה פסיכיאטרית בבית"ח פרדסיה וכסגן מנהל בריאות הנפש, לב השרון. בתפקיד זה שימש עד 1985.

כל השנים שימש יוריק כרופא פסיכיאטר, המטפל בנכי צה"ל. זאת עשה מ-1968 ועד ה-13 באפריל 2013.

משפחתו של יוריק כוללת היום שני בנים – יורם ואלון, שלוש נכדות – שיר, מרצה למתמטיקה, רונאל – רקדנית ומטפלת בתנועה, ולידור - פסנתרנית ופסיכולוגית ונכד צעיר – אוסקר, שלושה נינים, שחף וגל, בנותיה של שיר, ודולב, בנה של רונאל.

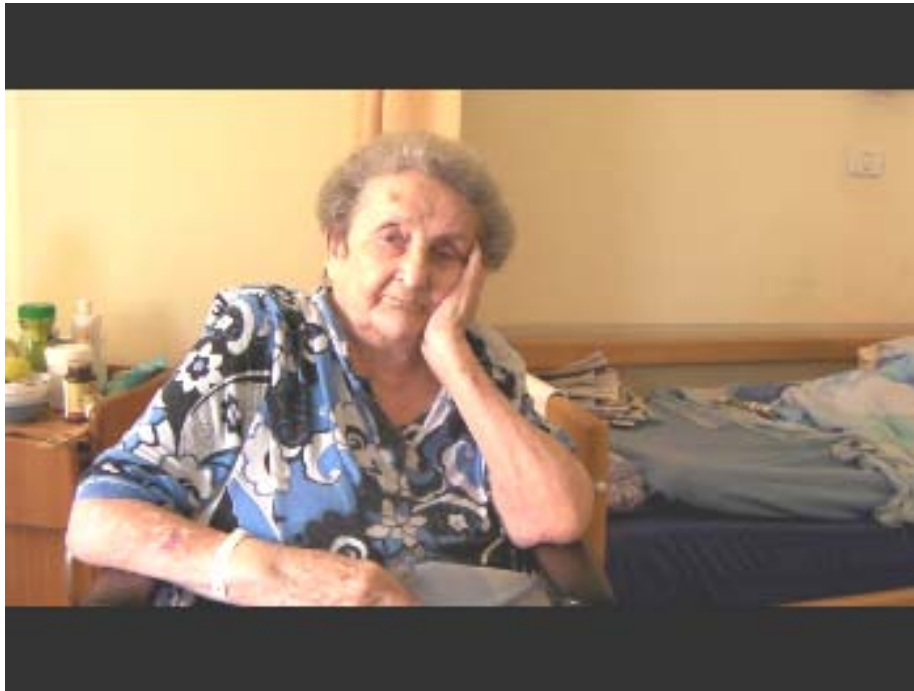
הנסיעה לקילצה עצומה בחוויות, למעשה כולן דכורות לי היטב, ודאת הבעת רק כשישבת אל חול יוריק סברות בן ה-92 בשבוע שעבר, כמה שבועות לאחר חזרת ארצה- והוא הפזיר בי לספר לו את כל שעשית, מבלי להחסיר דבר. פרט אחר פרט. צלול כדרכו. אולי כשם שסיפורו על קילצה עבר דרכי במשך השבועות, שנקדמו לנסיעה, כך הסיפור שלי על קילצה עבר דרכו, עם שובי.

הסיפור שלי הוא בעיקרו אינספור ספאשים. ספאשים עם אנשים כחובן, אך הם ספאשים עם דיחויים שנשברים, עם פחדים שנעוצים עמוק בפנים ולפתע מקבלים פנים חדשים. ברכות בדרכן חורשה לקילצה, כשהיא מענין להתיידד איתי, היא שואל מהיכן אני. שאלתן מבעית אותי - אולי מוטב שאברח? אסור שידע שאני מישראל! אני רצה לקרן שלע - ושואלת מה לעשות? אחרי הכל- אולי היא רצה להרוג אותנו!!

נסיעה אחרונה ברכות בדרכן מקילצה חזרה לורשה. אני נדמתה אני לא יכולה להירדם כשאני מתנחה. מתברר שהימים בקילצה שיע בי כשהוא, אני כבר ראויה להפליא.

הדס אהרון, תל אביב, ספטמבר 2012

ז'וטה הרטמן

ילדות בקילצה

ב-5 באוקטובר 1922, נולדה ז'וטה הרטמן בעיר קילצה שבפולין. הוריה- יהודה רטנברג ובלה (לבית איידנברג) נולדו גם הם בקילצה. לז'וטה הרטמן הייתה שושלת עניפה להתפאר בה- בקילצה חיו בני משפחה רבים- מהסבים ועד לבני הדודים. אפילו הוריו של סבה, קבורים בבית הקברות היהודי בעיר. שורשיה של המשפחה היו מחנצ'ינה (Chęciny) כפר לא רחוק מקילצה. ע"פ סיפורה, למעשה כל יהודי הכפר היגורו לקילצה כאשר הדבר התאפשר ע"י השלטונות.

הוריה קראו לה איגטלה- שם יהודי נפוץ- אולם עוד בילדותה שונה בפועל שמה לז'וטה- שם יהודי פחות, אשר לא יקשה על המטפלת הפולנית, כשהשתיים מסתובבות ביחד ברחוב. לאורך כל הסיפור תקרא איגטלה ז'וטה- כיוון שכך היא קוראת לעצמה היום- בשמה הלא יהודי שניתן לה ע"י המטפלת הפולנית שלה.

ז'וטה נולדה למשפחה עמידה מאוד- למשפחה היה עסק לייצור נפט ובנזין, ייצור מכונות תעשייה ושטחי תעשייה ומסחר גדולים. בית ילדותה ניצב באחת השכונות הנוצריות של קילצה. אביה העסיק פולנים רבים- מפועלים דרך עובדי משק בית, נהג לכרכרה, שומרים, מטפלת לילדים וכו'. האם נשארה בבית ולא עבדה ואילו האב עבד שעות רבות בניהול העסק המשפחתי- ע"פ ז'וטה "יהודי פולני היה עובד 48 שעות ביממה". כך יצא שלמרות שהמשפחה הייתה מסורתית- והקפידה למשל על שמירת שבת בבית- היה האב עובד גם בשבתות.

בבית המשפחה התגוררו, בנוסף לז'וטה והוריה, גם אחיה הגדול יוסף- אשר עלה לישראל לפני המלחמה, וסבה. בבית היו מדברים פולנית- ומידי פעם זורקים מספר מילים ביידיש- כיוון שהסבא ידע לדבר רק יידיש. ז'וטה לעומת זאת, לא ידעה לדבר יידיש כלל.

ז'וטה החלה לקבל חינוך פורמאלי כבר בגיל 3- בגנון יהודי. עד לכיבוש הגרמני התחנכה ז'וטה במערכות החינוך היהודי בקילצה- ולמדה בבית הספר היהודי לבנות. אימה הייתה בוגרת המחזור הראשון של בית

הספר. בבית הספר, החינוך היה ממלכתי לגמרי- והלימודים היו דומים לכל בית ספר אחר בעיר- מלבד שיעורים בשבוע, שהוקדשו ללימוד עברית ושעתיים בהן למדה לימודי דת.

כשהייתה ז'וטה בבית ספר יסודי, היה ניסיון מצד הוריה לשלב אותה בבית ספר פולני רגיל, ביה"ס מריה קונציקה-, ניסיון זה החזיק מעמד מספר חודשים ולאחריהם העבירו אותה הוריה חזרה לחינוך היהודי. הסיבה העיקרית לכך הייתה, שז'וטה מצאה עצמה מעורבת בקטטות רבות- שלפי סיפורה היו קשורים תמיד לאירועים אנטישמיים. היא מספרת שבאופן יום יומי, התעמרו בה בבית הספר בגלל מוצאה היהודי- וז'וטה לא הסכימה לעבור על זה בשתיקה- ולכן "נתנה להן מכות".

בכלל, ז'וטה זוכרת את עצמה כילדה שובבה- ומספרת כיצד באחד מימי החורף- בהם לא התקיימו לימודים, כאשר הטמפרטורה ירדה מתחת למינוס 20 מעלות, היא גרמה לכל תלמידות הכיתה להאמין שהטמפרטורה נמוכה מ-20 (למרות שלא הייתה), ושיכנעה את כולן לברוח איתה לאגם הקפוא ולהחליק על הקרח.

בסיפור נוסף, היא מתארת כיצד הזמינה את המורה לספורט האהובה עליה, לריקוד, וכשהשתיים רקדו, היא הרימה למורה את החצאית וחשפה את רגליה לעיני כל התלמידות המצחקקות.

ז'וטה מספרת שלא היה זה חריג, כאשר היו צועקים לכיוונה "פרשיבה ז'דובסקה" (יהודיה מצורעת) כאשר הייתה מסתובבת ברחוב. לטענתה, היו הקלצאים הכי גזענים בפולין- ולפיכך, הפוגרום בקילצה, שהתרחש לאחר המלחמה, היה ברור- ולא הפתיע אותה כלל.

למרות שמוטיב האנטישמיות חוזר, בכל פעם שמדברים על הנוצרים בפולין- וכל איזכור של הפולנים מתחיל בכך שהם אנטישמים- מספרת ז'וטה שהיו לה חברות נוצריות (היא אומרת שהן התחנפו אליה כשהן רצו טרמפ על הכרכרה). למשפחה קשר רציף עם הפולנים: הפועלים של אביה למשל, לימדו אותה איך להחליק על הקרח- ספורט שאף בחורה יהודיה מלבדה לא השתתפה בו אז. כמו כן, החגים נחגגו בפרהסייה- בסוכות למשל, הייתה העיר מלאה בסוכות, ובנות השכנים הגויות, היו יושבות באיתה בסוכה לארוחות משותפות.

למרות שהחיים היהודיים היו נוכחים בבית- מקיום טקסים ושמירת שבת ועד לביקורים לא תכופים בבית הכנסת- נראה שז'וטה עמדה על קו תפר בין דורי ביחס ליהדות- היא מספרת שהרגישה יותר פולניה מיהודיה, וכאמור לא דיברה יידיש- למרות שסבה דיבר אך ורק יידיש. בנוסף- סבה מצד אימה היה 'שומר הקהילה היהודית'- מעין תפקיד רשמי דתי, בעוד שאביה כבר לא שמר שבת. היא מתארת כיצד חטפה מסבה שתי סטירות לחי, כיוון שתפס אותה הולכת לגלוש על הקרח בשבת. לכשבגרה והפכה לאמא, גידלה את ילדיה כחילונים גמורים.

המלחמה

לפני כניסת הגרמנים לפולין, ב-1939 הייתה בקילצה תכונה רבה. למרות שהזמן היה קצר, וז'וטה לא זוכרת אותו ולא יודעת לספר עליו הרבה- זה בדיוק הזמן בו עזב אחיה לפלסטינה (בעידוד גדול של המשפחה) ואביה עזב לבירת המועצות. היה זה כשבועיים לפני כניסת הגרמנים. הקהילה היהודית האמינה כי הגרמנים לא יפגעו בנשים וילדים- ולכן הגברים בקהילה בקילצה ברחו לאן שיכלו- והגרמנים מצאו קהילה יהודית ללא גברים בוגרים כמעט.

ז'וטה מספרת ש'הפולנים חיכו לגרמנים', ושהגרמנים נכנסו לקילצה ללא לחימה כלל- כאשר הם לבושים במדים רישמיים ובכפפות לבנות- והתקבלו בפרחים ע"י הפולנים בעיר. כבר באותו יום תוחם איזור הבאזר והשכונות היהודיות שסביבו והוגדרו כגטו. ז'וטה ואמה ברחו מביתן ועברו להתגורר עם אבי האם, משה דוד איידנברג, איש בן 75, שגר בדירת מרתף באיזור הבאזר והעירה. בדירת המרתף גרה גם אחותו וילדיה. המעבר לדירתו של הסב הייתה חפזה מאוד, כיוון שברחו אליה רק כדי לראות מה יקרה. בפועל, ז'וטה ואימה לא חזרו עוד לביתן. ז'וטה התחילה להתגנב מחוץ לגטו ולהעביר ציוד מהבית לבית הסב. החיים, כמובן, התהפכו על פיהם- מנעורים נוחים באחוזת עשירים הפכה ז'וטה, בגיל 17, למבוגר האחראי, המקיימת למעשה את אימה ואת סבה. לא ברורה מסגרת הזמן של שהותה של ז'וטה בגטו קילצה- היא לא מספרת על השלב הזה הרבה- אך למיטב הבנתי נמשך כחצי שנה.

באחד ממסעותיה לכיוון ביתה יצאה ז'וטה מהגטו, ללא סרט היד אותו נדרשו היהודים לענוד. אחד מהפועלים של אביה- אשר היה בקשר טוב עם המשפחה לפני כניסת הגרמנים, זיהה אותה והוביל אותה לידיו של שוטר גרמני. הפועל הפולני לא ידע גרמנית, והשוטר לא ידע מה לעשות בה. ולכן- שאל אותה מה צריך להיות דינה. כאשר השיבה לו בגרמנית רהוטה שעליו לשחרר אותה, הוא שלח אותה למשרדו על הקצין הגרמני אשר היה אחראי על הגטו. לאחר שיחה קצרה פתח הקצין את חלון משרדו, ואמר לה "תראי, העולם גדול. תלכי מפה". אחרי שיצאה ממשרדו עלתה על רכבת לסקרבוסקן, עזבה את קילצה ולדבריה, 'לא הסתכלה אחורה'.

בסקרז'ז'קו שהתה כשנה וחצי. מעט מאוד היא מספרת על התקופה הזו, וניכר שמבחינתה בזמן הזה לא קרה כלום. בתקופה זו עבדה במפעל להפרדת תחמושת מטעם צבא גרמניה. היא ישבה סביב שולחן עם 4 נשים נוספות והפרידה בין תחמושת משומשת לתחמושת חיה. אישה אחת אשר עבדה איתה בשולחן, אם לשני בנים, פגעה בטעות בפצצה חיה וגרמה לה להתפוצץ. האישה נהרגה במקום, ואילו ז'וטה נפצעה מרסיס בצלעות. היא הובהלה לבית חולים- שם הוסבר לה שאין בבית החולים תרופות ליהודים, לכן קיבלה כדור אקמול, וחזרה כלאחר שבאה. זהו הסיפור היחיד השייך לאותה תקופה- מלבד העובדה כי שם, במפעל הפצצות היא פגשה את האיש שעתידי להיות בעלה ואב ילידה- האסאג, אשר עבד במפעל לפניו.

כנראה בגלל קושי המחיה, ואולי בגלל שהתאפשר הדבר, עזבה ז'וטה את סקרז'ז'קו ועברה לראדום. שם הייתה לי דודה, שסידרה את אפשרות המעבר. כיוון שהלמשפחה היה עסק לייצור סבון הם היו נתונים לביקורת גבוהה, ולכן לא יכלה ז'וטה לחיות אצלם. משפחה יהודית שכרה את שרותיה כמטפלת ועוזרת בית- אך ז'וטה מספרת שהמשפחה ניצלה אותה מאוד.

אחרי 9 חודשים בראדום, יום אחד, בעודה מביטה בערמת המטלות שעליה לעשות בבית המשפחה, החליטה ז'וטה שאין היא ממשיכה בחייה אלו, ובאותו הרגע נסעה לתחנת הרכבת, במטרה לעלות על רכבת לוורשה. בוורשה חיה דודה נוספת שלה- אחות אביה, וז'וטה תכננה לגור אצלם, בגטו וורשה. בשלב זה נסיעת יהודים ברכבות לא הייתה חופשית וז'וטה לא נסעה עם סרט המסמן אותה כיהודיה. במהלך הנסיעה התיישב לידה פולני יפה, ו"התחיל" איתה. לאחר כמה חילופי דברים, אמר לה "את יהודיה, רואים עליך". כשעברו חיילים גרמנים ברכבת הוא אמר לה להניח את ראשה על ברכיו והסתיר אותה כבת זוגו הישנה. כשהגיעו לוורשה, הוביל אותה (כאשר הוא בצד אחד של הרחוב והיא אחריו בצד השני) דרך בית המשפט אל תוך הגטו בוורשה.

כשהגיעה לבית הדודים בגטו, מצאה אותו ריק. שכנים סיפרו לה שהם ברחו לאמריקה. בפועל באותו זמן, הם שהו בדירת מסתור מחוץ לגטו וחיכו לאפשרות בריחה. הם ונשלחו לשווצריה- שם הדודה הוצלה ע"י חסיד אומות העולם ראול וולנברג. הדוד וילדיו נשלחו לטרבלינקה ושם נרצחו. לאחר כמה שבועות שבהם חיה בוורשה- כאשר היא לנה בבית דודיה ובבתים שונים (בשלב זה בתים רבים בגטו עמדו ריקים) וחיה בדוחק רב ממזון החלוקה בגטו, היא פגשה בזוג אחים קלצאים בני גילה- האחים רודל.

האחים רודל גדלו בקילצה, ולמשפחתם הייתה חנות טקסטיל. אמם, כך מספרת ז'וטה, הייתה הרוח החיה של העסק, האב היה אדם דתי שכל חייו למד תורה. גם האחים רודל היו דתיים- "עד לרגע האחרון".

המפגש עם האחים רודל היה הרי גורל ושינה את חייה בגטו וורשה. בתחילה, סידרו לה האחים, שהיו חברים בתנועת אצ"ל, מכסה אצל אישה פולניה. ז'וטה גרה אצלה מחוץ לגטו, והפולניה הסתירה אותה וסיפקה לה מזון- כנראה תמורת שוחד, שאותו שילמו לה האחים. אך התקופה אצל הפולניה הייתה נוראית, בעיקר כיוון שהיא הייתה אנטישמית בעצמה וזרקה הערות גזעניות כלפי ז'וטה בקביעות. ז'וטה לא הצליחה לחיות בתנאים האלו- והחליטה שעדיף לה לחזור לגטו. כעבור מספר שבועות במסתור אצל הפולניה- קמה ז'וטה והתגנבה דרך תעלת הביוב חזרה אל בין חומות הגטו.

כשחזרה, חיפשה את האחים רודל ולמעשה החליטה שהיא "מגייסת את עצמה" לשורות המרד ולאצ"ל. האח הבכור מבין השניים- יוסף יעקב רודל, אשר היה בן 20 ובעל רקע בלחימה, כיוון ששירת תחת שורות הבריטים בעברו, שאל אותה האם היא בטוחה שהיא רוצה ללחום. לז'וטה לא היה ספק- היא נלחמת.

בזמן זה, היא מספרת, בגטו הייתה חוסר וודאות. "בכל דקה הכל היה יכול להשתנות. בכל דקה יכולת לקבל פקודה אחרת, והיית צריך לעשות אותה הכי טוב שאתה יכול". במשך תקופה ארוכה פעלה ז'וטה בשורות המחתרת של האצ". מפעילים שונים היו נותנים לה משימות שונות שאותן ביצעה. היא עסקה בעיקר בהברחת נשק, מסמכים וכסף אל תוך הגטו- כאשר היא מתגבט דרך תעלות הביוב של העיר. בכל אותה תקופה הייתה מחתרת אצ" פעילה וביצעה פעולות מבצעיות שונות- ז'וטה אף זוכרת שכשפעלה כמבריחת נשק, הונפו דגלי פולין ודגלי כחול לבן בכיכר מורנובסקה- כך שאני מסיק שהיא פעלה כמבריחה גם בלחימה הכוללת שאירעה באפריל 1943.

"באותה תקופה" היא מספרת, "אם היית פחות מהיסטרי... זה לא היה קיים בכלל". "חיי אדם לא היה שווים כלום", היא מוסיפה, "אבל מה שאמרו היה, שחייבים להישאר כדי לספר, זה מה שכולם אמרו". באחד מימי הלחימה קיבלה ז'וטה נשק, והנחיה לעמוד על גג הצופה על כניסה לגטו. היא קיבלה הוראה לירות בכל מי שמנסה להיכנס לגטו מבחוץ. ז'וטה ירתה כדורים רבים, ואינה יודעת האם הרגה מישהו- על הגג היו מספר אנשים שירו לכיוון השער- אבל, לפי סיפורה- אנשים נפלו. הכוח ספג אש נגדית, ובחור שעמד לידה נפצע ברגל. ז'וטה קיבלה פקודה לפנות אותו לבונקר- וכך עשתה. לאחר שירדה לבונקר- לא עלתה ממנו שוב עד לסוף הלחימה.

מספר שבועות נשארה בבונקר, יחד אם עוד כ-300 יהודים וטיפלה בפצעיו של הלוחם, שעל רפואתו הופקדה. על תקופה זו היא לא יודעת לספר. בין אירוע הנפת הדגלים בגטו לבין כניעתו לגרמנים, לפי מקורות חיצוניים, חלפו תשעה ימים. כששאלתי מה עשו בבונקר, ענתה לי, שלא עשו כלום. בתנאים כאלו, סביר שתשעה ימים ירגישו כמספר שבועות. ז'וטה יודעת לספר כי אברהם רודל, האח הבכור, נהרג במרד ואחיו הצעיר, לאון רודל, חלה ומת במסתור.

כשהגרמנים כובשים את הגטו, הם מוציאים ממנו את היהודים בשורות. ברגע שהם רואים את הבחור הפצוע, שבו טיפלה ז'וטה בכל הימים בבונקר, הם יורים בו. הוא היה הראשון למות מבין היוצאים מן הבונקר. רוב תושבי הגטו, היא מספרת, נשלחו באותו היום לטרבלינקה ונשרפו שם. הגרמנים החליטו לטהר את הגטו, עד היהודי האחרון, אך רצו לנצל את מי שעוד יכול היה לעבוד.

ז'וטה לא נשלחה למוות בטרבלינקה, אלא הועברה למחנה מאידנק, שם הועסקה בעבודות כפיה. היא זוכרת איך הועברה לאומשלגפלאץ- שם חיכו היהודים בערמות, להישלח למחנות. היא מתארת את הזעקות המתחננות למים, שאותן אינה מצליחה לשכוח. מהאומשלגפלאץ עלתה לרכבת למאידנק- שם היהודים "נשפכו" על רציפי המחנה.

התקופה במאידנק לא מופיעה הרבה בזכרונותיה של ז'וטה- רק סיפור אחד חוזר ועולה- כיצד קלגסית גרמניה האשימה אותה שזזה בזמן המסדר, בעוד שהיא לא זזה כלל. העונש שהוקצב לה היה 25 מלקות. אחרי 19 מלקות היא איבדה את ההכרה.

התקופה במאידנק לא הייתה ארוכה- ובמהלכה החלו הגרמנים להפסיד לרוסים ממזרח- ועל כן העתיקו את המחנה מערבה. באחת הרכבות בה נסעה, פגעה פצצה- והאסירים החלו בורחים ליערות. ז'וטה ברחה עם כולם, ולאחר מעט זמן הם נתקלו בחיילים רוסים.

אחרי המלחמה

אחרי שחולצה ע"י החיילים הרוסים (היא גם זוכרת במפורש חיילים מפלסטינה אשר היו עם הכוח שאותו פגשה), היא החלה לחשוב על יעד המשך. "החלום שלי היה לחזור לקילצה ולבדוק מי נשאר". היא התגנבה לרכבת שהובילה פצועי מלחמה ונסעה איתם לעיר פוזנן, שם קיבלו אותה בשאלות בנוסח "עוד יש יהודים?". מפוזנן עלתה על רכבת לקילצה.

כשהגיעה לקילצה זיהתה סביבה בעיקר חורבן ולא מצאה אף אחד ממכריה. אמה וסבה נרצחו ע"י הגרמנים עוד בהיותה בסקרז'סקו, והיא ידעה שהם לא יחכו לה בעיר- אך להפתעתה גם בית ילדותה כבר לא עמד על תילו.

היא הצטרפה לקבוצת יהודים שהתמקמה ברחוב פלנטי מספר 7, והחלה רושמת את שמותיהם של היהודים שחזרו לקילצה כדי למצוא קרובים- בתקווה למצוא התאמות ברשימות. החיים בפלנטי 7 לא היו סדירים- במקום חיו בין 30 ל-80 יהודים, אשר באו והלכו. היהודים קיבלו עזרה כלכלית מהג'וינט ואספקת מזון, ועסקו בחיפוש קרובים ועבודה פרוצדוראלית מול משרדי ממשלת פולין כדי לקבל את הרכוש היהודי בחזרה. ז'וטה זוכרת כי בזמן זה היחס כלפי היהודים היה אנטישמי במיוחד- כאשר הפולנים מתגאים בניצחונם על היהודים, אומרים שלא יתנו ליהודים לשלוט עוד בפולין וקוראים לכיוונה ברחוב 'יודן ראוס' (יהודים החוצה).

לאחר כמה שבועות ששהתה בקילצה הגיע בן זוגה, משה, אותו פגשה במפעל הפצצות בסקרז'סקו, הם התאחדו והמשיכו את חייהם המשותפים משם. לאחר זמן קצר הגיעו גם חדשות מהאב- גלויה שהגיעה לעיריה, הודיעה כי הוא מת במהלך הלחימה בשורות הצבא האדום. לאחר שהבינה שאין לה עוד את מי לחפש בקילצה, ושאין לה רצון להישאר יותר בפולין, היא ובן זוגה החלו במסע לכיוון פראג. כשחצתה את גבול פולין בקטוביצה נדדה שני נדרים. הראשון היה "לכאן אני לא חוזרת", והשני "אני לא מאמינה באלוהים".

בצ'כיה קיבלה הודעה כי דודתה חיה בצרפת. בן זוגה למד לימודי הנדסה בצרפת והיה להם ברור שצרפת היא היעד הבא שלהם. בכפר ליד פריז החלו את חייהם כזוג צעיר- בעלה עבד בחנות של הדוד כמוכר ומעבד מוצרי עור, והיא עבדה במשק הבית.

תקופה זו היא מתארת כתקופה קשה. כיוון שבמהלך המלחמה הייתה עסוקה הרבה באחרים, היא אומרת, לא היה לה זמן לעכל את הטרגדיה. שם, בכפר בפריז, היה לה קשה להתחיל לחיות בשביל עצמה.

לאחר כשנה בפריז נולד לה ולבעלה בנם הראשון- אשר נקרא על שם אביה- יהודה. אחרי ארבע שנים נוספות החליטו כי הם רוצים לעלות לישראל. אחיה של ז'וטה חי פה, כמו גם אחותו של בעלה. בנוסף, קרובי משפחה רבים (יחסית) חיו בארץ.

העליה הייתה תהליך קשה- המשפחה חיה בתחילה בבת ים ואח"כ בחולון. ז'וטה שלא ידעה כלל עברית, התקשתה מאוד בלימוד השפה. אפילו היה לה מורה פרטי, היא מספרת, אבל אחרי כמה מפגשים הוא כבר ידע לדבר פולנית, בעוד שהיא לא למדה מילה בעברית. בעלה, שדיבר עברית בגלל חינוכו בחדר, החל לעבוד כמוכר אצל דוד נוסף, ולאחר מכן קיבל עבודה כמהנדס בתנובה. היא הייתה עקרת בית.

בארץ נולד חיים- בנה השני. יהודה וחיים העמידו לה 6 נכדים ו5 נינים.

סוף דבר

היום ד'טוה היא אישה בת 90- ומתאוררת בבית אבות סיעדי בתל אביב. היא צלולה לחלוטין, ודוכרת פרטים על אבי פרטים בכל מה שנוגע לחרד באנו וורשה או לסיפור הישרדותה בשואה- מעבר לנשוא דה- היא כמעט ולא מספרת לי דבר.

על מיעוטה ערכים ספרי רבים- על ההיסטוריה של חרד אנו וורשה, ההיסטוריה של קילצה והאות הקשורה לתקופה (האדם מחפש משמעות של פרנקל למשל). כשאנו שואל אותה למה היא מחשיכה להתעסק בהיסטוריה של אירועים שבהם הייתה נכחת- ולמה רק בהם, היא עונה לי- "אני מהאנו לא יצאתי". היא מסבירה לי שלכל אורך חייה- אם כאם צעירה, המתיישבת בארץ ישראל- היא מעולם לא הרגשה שיצאה מהאנו.

"פה הכל קטן" היא מסבירה לי. "שם, אם אם רק היה לך כוח ללכת או רצון לנקות את עצמך- דה היה גדול".

אנחנו עוברים על ספרי היסטוריה המתעדים את החרד באנו- וד'טוה מסבירה לי על המאבקים לקבלת הכרה על הלחימה באנו. היא מראה לי איך היא מופיעה כאחת מחלזות החרד, בחלק מהספרים- ואחרת שדה ענין מכון. אם באיל 90- כשהיא מותקנת למיעוטה ומדברת בחופשיות רבה על סוף חייה- ברור עד כמה חשובה לה ההכרה במעשיה, והמשך קיומו של הסיפור שלה. המשך הקיום של הסיפור הוא אולי תכלית חייה- הוא הסיבה שהיא נאבקה על חייה אחרי החרד- ונראה שהיא לא שכחה שהיא המועיבציה לחייה החופשיים, בארץ רחוקה משם ובדמנים אחרים. אני שמח להיות עד אודן שומעת- ועד שליח של הסיפור העצוב כל כך שלה.

מדור לחרד, ירושלים, יולי 2012

שרה לייכטר

את שרה לייכטר פגשתי ביחד עם בעלה חיים, כשבאתי לשמוע את סיפורם האישי על ילדותם בקליפה, מאורעות חייהם בזמן השואה וקורותיהם לאחר מכן. התחלתי את המפגשים עם סיפורו של חיים. על אף ששרה הייתה נציגה ומדחינה בכל פעם שבאתי, היא היססה כשביקשתי ממנה לספר לי את סיפורה. אם בתחילה סמשה סירבה, בשלב מאוחר יותר כבר הסכימה עקרונית, אך כשישבנו לשוחח, היא התקשתה מאוד בתאור המאורעות. היא חזרה שוב ושוב על המשפט "תמיד הייתי עסוקה עם הילדים ועם העבודה ולא היה לי זמן לחשוב, ועכשיו, כשיש לי יותר זמן, אני שואלת את עצמי: האם כל הדברים האלה באמת קרו לי? דה לא האיוני...". אולי החזרה על משפט זה מראה, כי על אף הזמן הרב שעבר, היא עדיין מתקשה לעבד את החוויות. משפט נוסף שחזר על עצמו הוא, עד כמה משפחתה מסבה לה שמחה ואושר בחיים, כמה שילדיה ונכדיה מקסימים ודואמים להם. ואכן, כמעט בכל ביקור שלי בביתם, חיים ושרה סיפרו שאחד הילדים היה אצלם, או שבדיוק צלצל.

כפיה של שרה שמעתי כמה אנקדוטות על חייה. עם זאת מצאתי בארכיון יד ושם, ראיון שנערך עמה בחודש יוני שנת 2000, בו היא מספרת את סיפורה. את עיקרי הדברים הבאתי כאן.

עדי וידר, ירושלים, קיץ 2012

משפחה:

שרה נולדה בקילצה אשר בפולין בשנת 1923 למשפחה מסורתית ואמידה בת ארבעה ילדים. אביה, בנימין זייפמן, היה תפר של עורות נעליים. אמה, אדלה לבית זלצברג, הייתה תופרת של נדוניות לחתונות. שרה מספרת מעט מזיכרונותיה ממשפחתה: "עד עשר הייתי מוכרחה להיות בבית, כי בעשר סגרו את השער. אסור היה לי לבוא אחרי זה. אם זה היה חמישה לעשר, אמא כבר הייתה מחכה לי ליד השער".

משולחן השבת היא מתארת::

"ביום שישי בצהריים אכלנו משהו קל. בערב אבא הלך לבית הכנסת. חיכינו לו עד שחזר ועשה את הקידוש. אכלנו ארוחה בשרית עם דגים ועם מרק. ביום שישי בערב, אחרי הארוחה, היו באים הדודים-שני אחים של אבא. אחד ליזר והשני מנחם. אבי היה הכי צעיר. לאחד הייתה חנות מכולת כזאת, קראו לזה בזאר...בשבת בבוקר אבא הלך לבית הכנסת. ב-12 הלכנו להביא את החמין מהחצר, שחיים בעלי היה גר בה, כי אנחנו גרנו על יד החצר... בחורף ההורים הלכו לנוח בשבת. כמובן, לא פעם אחת הפרענו להם, אז אמא הייתה אומרת: 'כשתהיי אמא ויהיו לך ילדים ויפריעו לך, אז תזכרי שגם אתם הפרעתם לנו'... אחר הצהריים הלכנו לטייל. הילדים לפני ההורים וההורים אחרינו..."

גם מחגיגות הפסח בבית, שרה שיתפה בזיכרונותיה:

"הדבר הכי יפה, שנשכחנו במיטות ערב לפני זה.. אמא הייתה שמה חתיכות לחם, סופרת אותם, היא הייתה הולכת עם נר, ואבא עם נוצה - בדיקת חמץ. אבא היה שם את החתיכות על כף עץ ואחר כך אמר כמה מצא, אז אמא הייתה מאשרת או שלא, אם היה חסר, הוא חיפש עוד.

באותו ערב היה צריך להוריד את הארגז עם הכלים. חיכו עד שכולנו הינו במיטות, ורק אז הוציאו את הכלים כדי שלא ניגש ולא ניגע. בבוקר מוקדם אכלנו בפינה של החדר, לא בפנים. והלכנו משכן לשכן לקחת את הכף עם הלחם ולשרוף את זה, את החמץ..

בליל הסדר אסור היה להוריד את הראש. היינו צריכים לשבת ולהקשיב ולהיות ערים. בערב הראשון של ליל הסדר אסור היה לשים מצה או קניידלך במרק, אמא רק הייתה עושה איטריות ביצים".

חינוך:

שרה התחנכה ב"בית יעקב" שם למדה קרוא וכתוב ביידיש. אחר כך למדה שלוש שנים בבית ספר יהודי פרטי של גברת מינץ ולאחר מכן עברה ללמוד בבית ספר פולני, שמעט מאד יהודים התקבלו אליו, היא סיימה בו שבע כיתות. היא מספרת גם על בית הספר בו למד אחיה. שני האחים הקטנים יותר לא הספיקו להיכנס למוסדות לימוד, בטרם פרצה המלחמה:

"כשבאנו לבית הספר החלפנו את הנעליים. היו לנו נעליים עם שקית מיוחדת, לנעול רק בבית הספר. זה היה בית ספר מאד יפה, מפואר. לקח שלוש שנים עד שעשיתי את הבחינה וקיבלו אותי. לא כל אחד יכול היה להיכנס לאותו בית ספר.

האח שלי הלך לבית ספר יהודי לבנים שנקרא "תושיה". קודם הוא למד בחדר עד גיל 5-6, כי לא היה גן כמו פה. אח"כ הלך לבית ספר יהודי. היתה לו תלבושת עם כובע בצבע כחול, עליו היה כתוב "תושיה".

מעבר לחינוך הפורמאלי שרה הייתה חניכה בתנועת הנוער "בני עקיבא" שם עסקו בפעילות ציונית:

יחסי יהודים- פולנים:

את יחסיהם עם שכניהם הפולנים שרה מתארת כסבוכים ולא נעימים:

"אצלנו בחצר היה שכן אחד שהיה שומר, גוי נוצרי. הוא היה אנטישמי. בתור צעירה לא הרגשתי את זה. הייתי הולכת לבית ספר עם נוצריות פולניות... אבל אם הנוצריות רבו עם יהודיות, אז היינו שומעים 'יהודים לפלשתינה'. הייתה אנטישמיות".

זיכרונות מהמלחמה:

הגטו-

"קודם כל הם באו על סוסים והיה רעש, אנחנו היינו בבית. הם ירו, פחדנו לצאת. אבל אם יצאנו אז ראינו אותם. אוי, מה שהם עשו [החייילים הגרמנים], נכנסו לחנויות ולקחו תיכף את האוכל. לנו אסור היה לצאת כשהיה צריך לקנות לחם, היו מחלקים את הלחם בלילות.

הרעב היה איום ונורא, והיינו הרבה, באו מכל הסביבה. מלודג' באו בעגלות, עם שמיכות, עם הכל [...] ומהסביבה, כולם בא לקילצה. אחרי שהייתי במשמרת לילה קיבלתי שתי ביצים וכמה פרוסות לחם. הבאתי את זה הביתה. למי שהיה עוד כסף, יכול היה לפעמים לקנות אצל הגויים. אבל אם תפסו, אז ירו ביהודים. היה שער, שאלו באו גויים נוצריים ואמרו 'אנחנו יכולים להוציא יהודים'. היהודים נתנו כסף וזהב ועגילים, מה שרק היה. הם יצאו והגויים מסרו אותם לגרמנים. הגטו היה איום ונורא. בחורף אפשר היה להיות בחוץ רק עד השעה 4-5, כשהיה חושך אסור היה. אם מישהו במקרה יצא, ירו בו, בלי לשאול וכלום.

זה היה מצב קשה, פחדנו ללכת. את ההורים בכלל לא שלחתי החוצה. אם זה היה שבת, הם נכנסו לבית כנסת, היו מוציאים את היהודים עם הטלית וגוזרים את הזקן, ואפילו עם העור. היה זוועה לראות את זה".

פטירת ההורים:

"הייתה מגפה נוראה, התנאים הסניטריים היו נוראיים. לא היו מספיק מים. אני חליתי בטיפוס וההורים לא רצו לתת אותי לבית החולים. אבל כשאמא חלתה, אז לקחו את שתינו לבית החולים. קבלנו חדר בבית החולים וגרנו שם. אבא גזר לי את הצמות שהיו לי, ושם בשקית חומה, הוא אמר, שאחרי המלחמה אפשר יהיה לעשות מזה פאה. אמא נפטרה בבית החולים. אני לא ידעתי כי אני הייתי בקומה אחת ואמא הייתה בקומה למטה. כששאלתי על אמא, אבא אמר שאסור לרדת כי זה מדבק. הטיפוס בכלל מדבק, אבל היא במחלקה יותר סגורה, ואני האמנתי. כך היה עוד פעם ועוד פעם. ואחר כך ד"ר פיטל היה אומר לי: את כבר בריאה, ואם תרדי את עלולה להידבק שוב. אני האמנתי, לא חשבתי שאמא נפטרה. דרך החלון ראיתי את אבא. היה שם חדר מתים, אבל לא קישרתי שזו הלוויה של אמא. כשעמדתי לצאת מבית החולים כולם באו, האחיות, אבא והדודות. אז שאלתי איפה אמא, אז אמרו שהיא מחכה בבית. באתי הביתה, ראיתי שהבית ריק. אז סיפרו לי שאמא נפטרה בבית החולים. עד היום אני לא יודעת איפה היא קבורה. אפילו לא שאלנו איפה זה, כי לא האמנו שנצטרך לדעת, חשבנו שכולנו נמות. אבא היה אומר ביידיש: 'היטלר יהרוג את כל היהודים'."

בתחילת 1942 אבא חלה בטיפוס. הוא נכנס לבית חולים ואני ישבתי לידו. אחרי הביקור הלכתי והייתי אצל הדודה, היא לקחה אותנו, כי נשארו כבר לבד. בשבת אחת הבאתי חמין, אבא דיבר איתי. הוציא את הטבעת והשעון עם שרשרת, ואמר לי: 'אם נהיה רעבים ללחם נמכור את זה'. אני שמרתי את הטבעת, ועם הטבעת הזו התחתנה בת הדודה שלי מנס ציונה. כשהיה להם 50 שנות נישואים [...] היא הוציאה את הטבעת [...] אז הבת [שלי] אמרה: 'אחרי מאה שנה הטבעת צריכה לחזור אלי'."

אני באתי לבקר את אבא בשבת. למחרת, ביום ראשון באתי בבוקר, אז קודם לא נתנו לי להיכנס. דיברו איתי, אבא כבר לא היה בחדר. גם בלויה של אבא לא היינו, אף אחד מהילדים. עד היום אני לא יודעת איפה הוא קבור. יכול להיות שאיזה בית עומד על זה. בשביל זה אני גם לא רוצה לנסוע לשם, אין לי בשביל אני לא יודעת איפה קברו את אמא ולא את אבא. כשאמא נפטרה, אבא היה בלויה שלה, כשהוא נפטר, אף אחד לא היה. נשארו ארבעת הילדים בבית. עצוב מאד."

קורותיה של שרה לאורך המשך המלחמה:

"עבדתי כאחות בבית חולים וזה הציל אותי. לא ידענו אז, אבל זו היתה הצלה. עבדתי עד 1943. הגטו התחיל ב-1941, ב-1942 היתה הסלקציה הראשונה, שלושה ימים, 20-23 באוגוסט. אחר כך לקחו אותנו, 1500 יהודים, לגטו הקטן ברחוב יאסנה. בגטו הקטן גם נשאר בית חולים. היינו רק 70 אחיות. עמדנו בשורה. ניגש אלינו הופמן גאיי, הסתכל ישר לפנינו, והורה ללכת להנה. ומי שלא רצה הלך שמאלה [...] כשהיה הגירוש השני הם הוציאו את כל האחיות, ולקחו תשע מהן. את האחרונה ביקש הופמן גאיי "בהתנדבות". אחת יצאה, זאת אומרת היא כל כך לא רצתה ולוי [מהיודנראט] שלח אותה. היא לא מצאה חן בעיני הגרמני, והוא שלח אותה בחזרה. לבסוף הוא לקח את גניה אייזנברג. נשארו עשר אחיות, את היתר שלחו למוות.

יום אחד, אני חושבת בפורים, באו לקחת את כל הרופאים עם המשפחות. אמרו שלוקחים אותם לעבודה במקום אחר. לקחו אותם והביאו אותם לבית הקברות וירח בהם."

שרה סיפרה לי, שהיא התכוונה ללכת עם הרופאים לבית הקברות. כשהרופאים נאספו, הם חשבו שמעבירים אותם לבית חולים אחר, והציעו לשרה להצטרף אליהם. שרה נענתה אך כשיפרה את זה לבת דודתה, זאת החזיקה בה והפצירה בה שלא ללכת ולהשאיר אותה לבד, שרה נענתה לבקשתה. מאוחר יותר, שכך הצילה אותה. ב-1943 נשלחה שרה לפיונקי, שם עבדה במפעל לחומרי נפץ למטוסים. משם הועברה לאושוויץ.

"לא פעם כשהביאו חומר, הם שמו את זה בתנור, בחום של 200 מעלות וזה התפוצץ. אצל הבחורים בעבודה במכונות, הם היו שרופים בפנים [...] זה היה ככה: החתיכות היו יוצאות ובהן היה סימן שעשתה המכונה. החור היה צריך להיות ישר בפנים. אם המייסטר שלנו, המנהל, היה וראה שהחור לא ישר, הוא זרק את זה. אם עשינו כבר עשרה ארגזים, מזה הוא עשה תשעה. נאלצנו להישאר עוד שמונה שעות, שש עשרה שעות. היו שם גם רוסים. הם היו יותר גרועים לפעמים מהגרמנים [...]"

אחרי שנה הביאו אותנו ברכבות סגורות לאושוויץ [...] כשהורידו אותנו באושוויץ, הרחנו ריח של עצמות שרופות. אבל לא ידענו מה זה [...] אושוויץ עשה עלינו רושם שזה הסוף. למזלי לא נשארתי הרבה באושוויץ, אבל הספיקו לעשות לי מספר, 14909."

שרה תיארה את תנאי המחיה הקשים שעברה באושוויץ, סלקציות, השפלות, צפיפות, רעב ומחלות. באושוויץ שרה שהתה מספר שבועות ומשם עברה למחנה עבודה הינדנבורג.

"ברכבות, שוב סגורים, ובדרך שומעים אווירונים. כנראה שהם שמעו שיש אווירונים בשמיים, פחדו שאלה רוסים, אז הגרמנים הוציאו אותנו מהקרונות והכניסו אותנו לאורוות עם קש [...] הם הורידו אותנו ללילה במחנה דורה [...] כל פעם הורידו אותנו מהרכבות בגלל שפחדו שיתפסו אותנו [...] הלכנו גם ברגל. לא כל הזמן היינו ברכבות [...] בהינדנבורג היינו חצי שנה [...] שם עשינו חפירות באדמה."

מהינדנבורג שרה נלקחה לברגן בלזן בצעדת המוות.

"ימים שלמים הלכנו ברגל, ונכנסנו לרכבות, התחלנו לנסוע ברכבות פתאום אמרו להוציא אותנו [...] נפלנו אחת על השנייה. לא היינו מסוגלים להגיד אפילו מילה [...] היינו בטח אלף או יותר, אבל כל פעם היו פחות. בברגן בלזן כבר לא עשינו שום דבר. ישנו על הרצפה [...] לא הוציאו אותנו לשום עבודה. נשארנו שם חצי שנה, עד השחרור."

השחרור:

"הפסיקו לנו את זרם המים ולא חילקו כבר אוכל, לא ידענו מה קרה. זה היה ב-15 באפריל [...] אנחנו, כמה בנות, יצאנו להביא מים. באו לקראתנו סוסים עם חיילים. אחת אמרה לשנייה 'זהו, זה הסוף'. לא ידענו אם ללכת או לעמוד – עמדנו, לא ידענו מה לעשות. הם התקרבו אלינו, אנחנו היינו כל כך מטומטמות, לא הבחנו שאלה לא גרמנים. המדים היו אחרים, גם הכובע. לא הבחנו שאלה אנגלים. היינו עם כינים, מלולכות ומסריחות, כי כבר לא היו מים להתרחץ. הם ניגשו אלינו ושמו את היד, ואמרו 'באנו להציל אתכם'. לא האמנו. המילה הזו, היינו בשוק, לא יכולנו לענות. הם חזרו איתנו למחנה, וכשראו שאנחנו חוזרים, חשבו שתפסו אותנו. אי אפשר היה להבין שהם באו איתנו, כדי להגיד שאנחנו חופשיים [...] זה היה ביום ראשון, ב-15 באפריל 1945, בצהריים."

אחרי כמה ימים בא רבי מרקוס מבוכנוואלד [...] לקח אותנו לבוכנוואלד [...] הגענו לבוכנוואלד, התחילו לשיר "היידיש מיידל" השמחה הייתה גדולה. שם מצאתי בן דוד שלי [...] והוא אמר לי 'תישאר פה [...] אולי מישהו נשאר, כי זה לא יתכן שאף אחד לא נשאר מהמשפחה'. נשארתי שבועיים בבוכנוואלד [...] אחרי שבועיים חזרתי לברגן בלזן, כי חשבתי שאולי בכל זאת יש מישהו שנשאר בחיים. זה לא יתכן שנשארתי לבד [...] מהמשפחה לא מצאתי אף אחד. נשארתי בברגן בלזן שלושה חודשים. עבדתי שם בבית החולים, כי לשבת ולא לעשות דבר לא יכולתי [...] נתנו לחולים לאכול ורחצנו את אלה שלא יכלו לעשות זאת לבד."

נודע לי כי שלושת האחים [שלי] הלכו עם הגירוש הראשון לטרבלינקה. הם נספו שם או שמתו בדרך. אחרי שלושה חודשים, שנשארתי לבד בברגן בלזן, החלטתי לנסוע לשבדיה."

שרה מסכמת את הישרדותה במלחמה כפועל יוצא של הסולידריות בין חברותיה מקילצה-

"בזכות הסולידריות של כל הבנות החזקנו מעמד וכולנו עברנו את המלחמה. הסיסמה שלנו היתה: 'בנות, אל תתנגדו ותהיו ביחד, תחזיקו מעמד. קילצאיות, תהיו חזקות ותחזיקו מעמד'. הודות לסולידריות שלנו, כשנשאר לחם או משהו, חילקנו בינו. אם לי נשארה מנה לא אכלתי אותה לבד. חילקתי בין החברות. לאחר נישואי, בעלי ואני עשינו טיול, היינו עשרה חודשים בכל מיני מקומות בעולם, רק אצל חברות שלי, זה לא יאומן."

לאחר המלחמה:

ביולי 1945 שרה הגיעה לשבדיה לאחר שהתקבלה לתכנית שיקום של חולים בטוברקולוזה. זמן קצר לאחר הגעתה לשבדיה, מצאה אותה שם בת דודתה. בת הדודה קישרה אותה לרופא, שסידר לה עבודה כאחות בבית חולים, בו עבדה כשנה. בינואר 1947 החליטה שרה לעלות לארץ בעליה ב'. היא יצאה עם אניית מעפילים לכיוון ארץ ישראל, אך האנייה נתפסה בדרך על ידי הבריטים והועברה לקפריסין, שם שהתה שרה שנה.

"[לקראת העלייה] הייתי בקשר עם שליחים מהארץ שהיו בשטוקהולם. הם אמרו לי מה לקחת, מה להכין ומתי נוסעים. וכל הזמן הזה לא ספרתי דבר במשפחה [של בת הדודה שאימצה אותה] כי הייתי להם כמו בת. הם בשום אופן לא הסכימו שאסע. בשבוע האחרון לפני הנסיעה, אמרתי להם שאני נוסעת לפלשתינה, אז המשפט הראשון היה: 'את יודעת, בפלשתינה יש הרבה ערבים, יש תמיד מלחמה. לא מספיק לך המלחמה שעברת פה? את לא חייבת, את עובדת. תישארי פה'. שמעתי אותה ואמרתי: 'לא, אני נוסעת'.

בת הדודה תפרה לי מכנסיים קצרים, תפרה לי פיז'מה, קנתה לי תיק גב. הכינו אותי כמו ששולחים בת. היא נסעה איתי לשטוקהולם [...] גם אם אמא שלי הייתה חיה, היא לא הייתה יכולה לעשות יותר ממה שבת הדודה עשתה עבורי. [...] הייתה לי כתובת של האח של בעלי בארץ, כי הוא מצא אותי ברשימה והוא כתב לי מכתב, בו אמר שהוא שמח שאני בשבדיה ושנשארת בחיים. הוא שאל אותי במה הוא יכול לעזור לי, מה נחוץ לי?, ועוד שאל אותי מי נשאר? על זה לא יכולתי לענות לו הרבה. כתבתי לו 'אף אחד'.

לפני המים הטריטוריאליים של ארץ ישראל, הייתה לחימה עם האנגלים. אנחנו הכנו קופסאות שימורים ובקבוקים, כי האנגלית לא נתנו לנו להתקדם [...] ראינו את חיפה בערב, הכרמל, האורות. קשה לי לתאר את החוויה הזאת. עמדנו שבוע ימים בים. היו התייעצויות אם לתת לנו להיכנס לארץ, אבל לא נתנו. שלחו אותנו לקפריסין. על התנאים בקפריסין קשה לספר. החום, הצריפים היו מפח וזה התחמם בחום, אוכל נתנו לנו. החיים היו מונוטוניים. זה הזכיר לנו את המחנות, אבל פה לא פחדנו, שהשומר האנגלי ירה בנו או ירביץ לנו. אבל לא היה לנו לאן ללכת. באו שליחים, לימדו אותנו עברית. קיבלתי גם חבילה מגיסי מ'ישראל. קיבלתי חבילה יפה עם ממתקים. כמובן, נתתי לכולם."

החיים בארץ:

"אחר כך באנו ארצה באוניה דולורס. תכף קיבלתי בית חלוצות ברחוב קינג ג'ורג' בתל אביב, אבל לפני כן שלחו אותי לבית הבראה כי הייתה לי תאונת דרכים בקפריסין [...]. היו שם בנות, היה נקי, יפה, מים, הכל. ומשם נכנסתי לבית חולים 'הדסה' בבילפור והתחלתי לעבוד. באוקטובר 1948 שרה התחתנה עם בחיר ליבה, ובן דודה מדרגה שנייה- חיים לייכטר:

"אז לא נתנו לבחורים לבוא לחדר. אז באה המזכירה ואמרה 'מחכים לך'. ואני הייתי מוכנה ללכת לים עם חברה. ירדתי עם החלוק, וראיתי בחור עם תרמיל, חייל. אז שאלתי: 'סיני?' [סיני הוא אחיו של חיים, שהיה בקשר מכתבים עם שרה]. הוא אמר: 'אני לא סיני, אני חיים'. ניגשתי למשרד ואמרתי שזה קרוב שלי והוא יכול לעלות. החלפתי את הבגדים והלכנו לבת דוד בתל אביב. הוא נשאר שלושה ימים וחזר לירושלים. ביקשתי מהמשרד לבוא לירושלים לביקור. הסתכלו עלי כמו משוגעת. הכל בעוצר, ויש מלחמה, בכל זאת קיבלתי. הגעתי בדרך בורמה, ונשארת, לא יכולתי כבר לחזור כי הדרך לא הייתה פנויה. אווירונים הפציצו כל הזמן את הדרך. נשארת שבועיים בירושלים וחזרתי לתל אביב.

החלטנו להתחתן. בעלי היה עוד כמה חודשים אחרי זה בצבא. לאחר שהתחתנתי לא עבדתי, הייתי עקרת בית. נולד לי הבן הראשון, קראנו לו בנימין, על שם אבי. אחר כך נולדה הבת דליה". לפני לידת ביתה השלישית- טלי, החלה שרה לעבוד כאחות פרטית בביתה של אישה הזקוקה לסיעוד מלא.

"טלי, על שם אמו של בעלי צוּטל. מכל ילד יש שלושה נכדים נהדרים וזה נותן לנו חיים טובים. זה מחזיק אותנו בחיים, השמחה שלהם, הקרבה שלהם אלינו. הילדים והנכדים, זה כל מה שיש לנו.

איך הנכדים היו מבקשים אותי שהיו קטנים, שאמחוק את זה [את המספר שקועקע על זרועה באושוויץ]. ולא רציתי לספר לילדים. עד גיל מסוים לא סיפרתי לילדים שום דבר. לא רציתי להעביר להם פחד ולא רציתי לספר להם על המלחמה, כשהם לא יודעים מה זה מלחמה.

כשהם שאלו אותי על המספר, אז אמרתי שבבית ספר מישהו כתב לי באיזה עט, וזה לא יורד לי. אף פעם לא סיפרתי על המחנה. כשהילדים התחילו ללמוד בבית הספר, היו מבקשים אותם לשאול את ההורים, מאיזה ארצות היהודים באו לפלשתינה.

כשהבת שלי הייתה בת שלוש, היא יצאה לחצר לשחק עם "סברה" [...] ובאה ואמרה לי: 'אמא, למה לאורה יש שתי סבתות ולי אין?' אמרתי לה: 'עוד מעט אמא שלי תבוא ותהיה לך סבתא, אמא של אבא תבוא ותהיה לך סבתא'."

כיום לשרה ולחיים יש 9 נכדים ו5 נינים, הממלאים את עולמם בשמחה ובאהבה.

פנחס הוכרמן

בשנת 1924- נולד פנחס (יינק בפולנית) בקילצה. ביתם היה ברחוב פילסוצקייגו 5. המבנה היה שייך לאדם פולני בשם קונסטורסקי. הבית עומד על תילו עד היום, בסמוך לבית העירייה ול"רינק", הכיכר המרכזית. לכל בניין היה שומר, המכונה "סטרוז", היה לו חדר נפרד בקומת המרתף, ותפקידו היה גם לנקות את הבניין. הבניין היה פתוח רק עד השעה 22:00 ומי שהיה מגיע לאחר מכן נאלץ לצלצל ולשלם לשומר על מנת שיפתח לו. בבנין התגוררו גם יהודים וגם פולנים, בדירות שכורות. בקיץ היו השכנים מוציאים כסאות ויושבים עם ילדיהם, המשחקים לפני הבית. פנחס זוכר כי בחצר הבניין שלהם הייתה גינה גדולה וסביבה גדר תיל דוקרנית, ממנה נפצע פעם אחת, כאשר שקולצים (גויים) רדפו אחריו וכינו אותו "צ'רנה פייטרנק" – פיטר השחור – על שום שערו השחור. היה זה סוג של כינוי גנאי.

משפחתו של פנחס כוללת את הוריו- אבא אברהם, אמא חנה (אנה), אח גדול בשם גימפל ואחות גדולה בשם גוטה. גימפל הלך לבית ספר יהודי- דתי ולאחר מכן ל"המזרחי"- בי"ס יהודי שאינו דתי. אחותו גם כן למדה במסגרת החינוך היהודי, בגימנסיה. אמו, חנה, הייתה ציונית למדיי, ואף היתה חברה בהסתדרות הציונית העולמית. ולראייה פנחס מחזיק תמונה מ-25.8.1910, בה מופיעה אמו. על גבה- הקדשה לבנימין זאב הרצל. תמונה זו נשמרה על ידי דודו של פנחס, אותו פגש בהגיעו ארצה.

סבא וסבתא מצד אמא של פנחס, גרו גם כן בקילצה, למעשה באותו הבניין ממש. סבא יצחק נפטר כארבעה חודשים לפני תחילת המלחמה. פנחס זוכר במיוחד שני דודים מצד אביו- יונה וגימפל- שלהם היה בית חרושת גדול לשוקולד "קשינגר". את השוקולד היו מוכרים בכל אירופה, ולפני הכריסמס היו מייצרים במיוחד שוקולדים בדמויות מן העולם הנוצרי. לחברה הזו היה גם מפעל ברמת גן. כמובן שפנחס ואחיו היו נהנים ממזודות מלאות בשוקולדים עם בואם של הדודים לקילצה- דבר שקרה לעיתים קרובות.

סבו היה רב ומלמד. היו לו חסידים (חסידות גור) שהגיעו מורשה וקרקוב. לפני פרוץ המלחמה היו מגיעים אליו על מנת לקבל את ברכתו לעלייה ארצה. הוא עצמו לא רצה לעזוב את קילצה. המשפחה דווקא כן חשבה לעלות ארצה, אולם לא הצליחה להגיע להחלטה. כחודש לפני המלחמה אחיו הגדול של פנחס (גימפל)- שהיה כימאי במקצועו- וחברו גוטמן, עברו לרוסיה. לימים פגש גוטמן את פנחס בישראל וסיפר לו שאחיו נפטר ברוסיה ממלריה, לאחר המלחמה.

בבית דברו יידיש ופולנית והמשפחה ניהלה אורח חיים דתי: שמירת כשרות, הליכה לבית הכנסת בכל שבת וחג- כמובן ברגל ולא באופניים. בבית הכנסת הגדול (שהרב שלו היה גם כן קרוב משפחה) היה מקווה גדול, שם היו טובלים בשבתות ולעיתים גם באמצע השבוע. התפילה היתה בשני חדרים נפרדים לגברים ולנשים. אביו חבש תמיד "יידשע ייטל" (קסקט יהודי) לראשו (גם פנחס עצמו הלך עם כובע שכזה במקום כיפה). פנחס זוכר כי בקילצה נשמעה צפירה, כמה דקות לפני כניסת השבת.

90% מהחנות בקילצה היו של יהודים ופנחס מספר כי אוירת השבת היתה מורגשת היטב בעיר. בכל שישי, היו נפתחים גם דוכנים במרחב הכיכר- ושם היו עושים האנשים (היהודים ושאינם יהודים) קניות לשבת ולסוף השבוע. לאחר התפילה בבית הכנסת, היתה המשפחה מדליקה נרות שבת (נר שבת לכל ילד) ויושבת לסעודת שבת- בה היו אוכלים חלות, שנקנו במאפייה היהודית, גפליטע פיש, מרק עוף, קומפוט ועוד.

בהיותו ילד קטן- הלך פנחס לחדר. שם למדו תורה, החילוניים והדתיים כאחד. ולאחר מכן- כמו אחיו, הלך גם כן לביה"ס "המזרחי", ואחריו לבית ספר, שהיה חצי יהודי וחצי פולני. בבית הספר היו לפנחס חברים פולנים ויהודים כאחד. הוא זוכר לטובה את חברו ייז'קו סטולרצ'יק- עימו היה משחק בחוץ, בחצרות ובכיכרות העיר. בסמוך לבניין היה פארק גדול ובו אגם, שם היו משחקים או שטים בקיאקים. זכרון החרוט לו היטב מבית ספר זה, הוא שהמורה לגרמנית, הסבה במיוחד את ליבם של היהודים מתוך כלל הכיתה, באומרה: "אתם היהודים, מוטב שתלמדו גרמנית, כיוון שתזדקקו לזה". היה זה בשנת 1938.

פנחס היה חבר בתנועת הנוער "השומר הדתי", אליה הלך לאחר שעות בית הספר. בתנועה היו מוודאים שהחניכים עשו את שיעורי הבית, בונים אוהלים מסנאדות ועוד. בתנועה היו גם חניכות בנות, אך בקבוצות נפרדות מהבנים.

בפולין היו "קיבוצי הכשרה" לעלייה ארצה. הצעירים שלקחו חלק בכך, היו עובדים אצל הפולנים בחקלאות ומגיעים לשבתות וחגים בעיר- שם היו מתארחים אצל המשפחות היהודיות, בניהן גם אצל המשפחה של פנחס.

לפנחס זכרונות ילדות מקילץ, בעיקר הוא זוכר את כיכר העיר המרכזית, המוקפת קשתות, שם היה ניתן גם לקנות בייגלעך טעימים במיוחד. חוץ מנסיעות מידי פעם לצ'נסטווחובה (שם היו להם קרובי משפחה) הוא לא היה במקומות אחרים. הוא ידע ושמע על קראקוב, ראדום, סוסנוביץ', לבוב, לובלין ווארשה – אך קילצה הייתה הבית. עם עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה, הרבה פולנים, מסיבות שאינן ברורות, אימצו את הכרזותיו של היטלר כנגד היהודים, וכך התפתחה שנאת יהודים הולכת וגוברת.

בפרוץ המלחמה, זוכר פנחס, שהיה אז בן 15, את ההפצצות- במהלכן שהו בתוך המרתפים. מיד לאחר כניסת הגרמנים לקילצה, העבירו את היהודים כולם לתוך הגטו- שהיה למעשה שכונה מוגדרת. וכל משפחה, למעשה, כמה משפחות חלקו חדר אחד. את הצעירים שלחו לעבודה בבתי חרושת לנשק ולגז באיזור קילצה. פנחס עבד בבית חרושת לנשק בשם סקרז'יסקו. אחותו והוריו נשארו בגטו הקטן, לאחר חיסול הגטו הגדול. אולם לאחר זמן מה, חיסלו גם את הגטו הקטן, ומשפחתו כולה נשלחה לבריקנאו. פנחס זוכר את מעמד הסלקציה במחנה, בה נכח דר' מנגלה. בטעות פנה לצד הלא נכון- השומר הגרמני תיקן אותו ובכך הציל את חייו. הוא נשלח למכרה פחם בשם פירסטנגרובר, שם היו אסירים, רובם יהודים וכן גם פולנים, צרפתים ונורווגים. היו שם עגלות פחם גדולות, אותן היה עליהם למלא ולסחוב. פנחס זוכר ביקור של הצלב האדום במקום, בו היו אמורים להעמיד פנים שהכל בסדר.

עם התקרבות הצבא הרוסי למחנה, העלו את האסירים לקרונות בקר פתוחים ושלחו אותם הלאה, למחנה אחר. עם הגיעם, היה עליהם להיכנס למקלחות, כשהם לבושים בבגדיהם, ולמרבה המזל, המקלחות לא עבדו. משם העבירו אותם הלאה למחנה ברגן- בלזן. שלושה ימים לפני השחרור, ניתלו שלושה פולנים כיוון שהתריעו בפני כולם, כי בקרוב ישוחררו על ידי הצבא האמריקאי. פנחס זוכר אותם שוכבים על הרצפה ואת הגרמנים מסתובבים בניהם ומידי פעם בועטים במישהו. מנגד עמדו כבר חיילי הצבא האמריקאי והאנגלי, ששיחררו אותם מאוחר יותר והגישו להם אוכל בקופסאות שימורים. חלק מהאסירים מתו ממנת האוכל שקיבלו- שכן לא היו מורגלים בה.

פנחס זוכר שבשלב מאוחר יותר, ארגונים יהודיים כגון הג'וינט היהודי, הבריגדה היהודית ואורט התחילו לעזור לניצולים ולארגן חגים, שבתות, עזרו להם להיות שמחים יותר ולימדו אותם עברית. רבים מן האנשים היו חולים וחלקם נפטרו מטיפוס הבטן לאחר השחרור – אולם היו אלה כבר חיים אחרים לגמרי. חלק מהאנשים עלו ארצה, חלקם בעליות בלתי- לגליות. פנחס החל לעבוד בשלב זה עם הג'וינט.

את אנשי ספינת אקסודוס העבירו גם כן בשלב מסוים למחנה ברגן בלזן. פנחס הצטרף אליהם, והם יצאו בהליכה רגלית עד העיר בנדול בצרפת, ומשם עלו על האונייה "אמדן" והפליגו לכיוון ישראל. בהגיעם למים הטריטוריאליים של ישראל, שהיתה תחת שלטון המנדט הבריטי, הם לא הורשו להיכנס והוסטו לקפריסין. בסופו של דבר, לאחר

זמן מה, הוכרזה מדינת ישראל והם עלו ארצה. הם הועברו למחנה ליד בית ליד – שם היו עולים חדשים ממקומות רבים, ביניהם תימנים ומרוקאים. פנחס שהה שם שבוע אחד – עד שהגיע דודו ולקח אותו איתו לביתו בפתח תקווה.

פנחס חי היום עם אשתו רחל ברמת גן. הוא מבקש ללמוד ממה שקרה במלחמה, בעיקר כי יש להתנהג לאנשים מדת אחרת, או לכל אדם זר, בהומאניות ולמגר כל שנאת חינום.

עוד לא הייתי בשום מקום בעולם שבו כל כך התענייני, תמכתי ושמחתי בבואיני – היהודים, הישראלים. בהתחלה אני חשדנית לא כל כך יודעת איך לנהוג בכל תשומות הלב הדי. לא רחילה לא לחשוד. כך אני רחילה – כך הורחלתי – כלפי דרים – כלפי דברים הקשורים בשואה – כלפי פולנים. הרי האנש לקלצה. אפילו לא לוורשה או לקרקוב. האנש לקלצה. הייתה פה השואה, היו פה האנשים, היה פה האנש, מפה יצאו המעלוחים.

אך פה הם פוהרים. והוא התרחש כבר אחרי שכל התנסות הסתיימה. ולא על ידי ייחוס שחם, האנשים. הוא נעשה על ידי הפולנים – השוכנים. הם עמדו כאן בחוץ, במאות ורק חיכו וצמאו לדם והראו בידיהם את אלו, ששרדו את המחנות. שנה אחרי המחנה, נשמע כמו עלילת דם, המוכרת לנו מימי הביניים.

אך למה אני כאן בכלל? ולמה לי לתת אמון במי שבאד ברך ולמה עכשיו, אחרי כל כך הרבה שנים הם כל כך סקרנים? אולי דה רק ראשי האשמה? ומה הם רוצים? למה הם חוככים להעמיד עצמם חולני, ולהקשיב לנו בסוכה הרי אנחנו מספרים על כל סיפורי הצוועות. כן, הם על האנטישמיות שהורגשה כאן עוד לפני המחנה. אני לא הייתי חוככה לשמוע את הפלסטינים יושבים ומעיתים בו האשמות ישירות והם לא עקיפות בשום פנים ואופן לא.

למה הם עושים את דה? למה אני עושה את דה? מה בדיוק הדבר שארם לי לאבד שליטה, ופתאום לסרוץ בבכי בלתי נשלט כשאני מסיימת לספר את הסיפור של פנחס? הוא הרי מיעט לספר, ורב היה הנסתר על דה הנסתר לי. אני סיפרת את סיפורו של פנחס, ואף הצלחת להאיד אל תיאור האנש לחופי הארץ – דה שבר אותי. אך הנה אני עומדת שם בסוכה בקלצה, וכבר אינני קורבן יותר, והם פנחס לא.

חודרת כדי לספר סיפור, שכבר חלף מן העולם, ואינני צריכה להתאונן כל כך. בדמיון כתבת שורות אלו, יושבים חיילי מדינת בכניסה לעצה ועילים נרים חשני הצדדים. מבצע צבאי נוסף – עם מלא אדעקות ועילים וצילומים של הרס ואש ופחד חשני עברי האבול. אולי בכל דמיון הצלחת להתאבר על הפחד, כי יש לי קצת יותר אמון בחיים. אני לא אחרי יודעת מה דה אומר לאבני, או מה אני חולקת לעשות עם דה, אבל אני יודעת שבפולין אני כבר פחות מפחדת. אולי מועב שאומר, שבפולין אני כבר לא מפחדת.

יש בי ידיעה ברורה שהרשע עבוע עמוק בנפשו של האדם, כשם שעמונה בו היכולת לתקן, להירפא, ולאהוב. אין לי אלא להתחזקת אחר כל הצעדים והמאורעות שכבר קרו בהיסטוריה, כדי לנבא מתי ואיך עשוי להאיד הרע. עלי רק להאמין, כי הסתירה המהותית הדי בנפשו של אדם בין הרע והטוב, תוכרע ותאפשר לעוב, להופיע ולתקן את שהושחת.

הדס אהרון, תל אביב, נובמבר 2012

נתן מושנברג-הר משה, נתן בן יוסף

קצת רקע:

מלך פולין איפשר ליהודים להיכנס לרצו, לגור בכפרים ולנהל את הדת שלהם כרצונם. היהודים ידעו מקצועות חופשיים או מסחר.

הגיעו שני סוגי יהודים: האחד, אלו שבאו עם הרומאים, אחרי חורבן בית שני, והשני, יהודים שהגיעו מספרד האחר הגירוש. אלו התפשטו באירופה – איטליה, יוון וכל מזרח דרום אירופה – חלק אחר הגיע דרך גיברלטר לאפריקה. לכנסייה הייתה השפעה על השלטון והם לא רצו את היהודים בפולין. בקילצה הייתה קתדרלה ונוצרים רבים, ולכן לא רצו את היהודים בקילצה והם גרו בעיירות בסביבה ובכפרים והיו מגיעים כדי לעסוק במקצועות, לסחור בשווקים. בשנת 1860 – הורשו יהודים לגור בקילצה. סבא שלי היה מהראשונים שנולדו בקילצה. אבי נולד שם ב-1888. קילצה התחילה להתפתח. בנו עוד בתים וחנויות וקילצה גדלה. הנוצרים בקילצה ראו את היהודים בעין רעה, בתחילה מתוך האמונה כי הם אלו שרצחו את ישו, למרות שהסיפור הפוך והרומאים הם שצלב, היהודים סקלו באבנים, ולא את ישו.

אחרי מלחמת העולם ה-1, פולניה קיבלה עצמאות. 1918 – הסכמי ורסאי, חלוקת אירופה. היהודים קיבלו אזרחות פולנית, ויכלו לנהל את החיים הדתיים כפי שרצו.

מיד לאחר קבלת העצמאות התרחש בקילצה הפוגרום הראשון כנגד היהודים. היה זה בבנין התיאטרון. יהודים רבים נפצעו וארבעה נהרגו.

בין המלחמות היגרו יהודים רבים לאמריקה-ארה"ב, ארגנטינה, ברזיל, וגם מפולין עזבו. קודם כל נסע הבעל למצוא מקום לחיות ולנסות לעשות כסף. וכשפרצה המלחמה המשפחות האלו נפרדו ל-4 שנים, האישה הייתה לבד עם הילדים בפולניה והבעל בארה"ב.

סיפור חיי:

אני מחלק את חיי לשלוש תקופות:

1. עד גיל 15 – שנות בית הספר.
2. 6 שנים – שנות המלחמה, גטו ומחנות.
3. אחרי המלחמה – חיי בישראל.

תקופה 1

נולדתי ב-1924. אחותי הבכורה לובה נולדה ב-1920 ואחותי הקטנה אסתר, ב-1930. לאבא שלי היה בית דפוס בשותפות עם אחיו. גרנו בשכונה, שבה הרוב היו יהודים (שם עשו את הגטו מאוחר יותר). את הבית שבו גרנו הרסו אחר כך ובנו אוטוסטראדה, חבל. בבניין שלי היו רק יהודים, ששיחקו יחד בחצר, אך לא היו ילדים בגילי אז אני שיחקתי בבתיים אחרים. בבית דברנו פולנית, ההורים שלי דברו ביניהם יידיש, כשרצו שלא נבין. היה מגיע הביתה עיתון ביידיש – אני לאט לאט למדתי יידיש.

למדנו בבית ספר פרטי יהודי בנים-בנות לחוד. למדנו עברית ופולנית. אחרי שעות הלימודים הלכנו לתנועת הנוער. היו תנועות ציוניות – השומר הצעיר, שומר דתי-לאומי, פועלי ציון – ימין ושמאל. אני הייתי בבית"ר, האחות הגדולה שלי הייתה בשומר הצעיר והאחות הקטנה לא הספיקה להיות בתנועה. בני ישיבות שלא הצטרפו לאף תנועה, להם היה הרבי. הכוונה שלנו ושל כל שאר הציונים היתה לעלות לארץ ישראל.

אני לא הרגשתי כל כך טוב בפולניה, חיינו בשיתוף פעולה, אבל הרגשנו עם אחר. אי אפשר לאכול טרף, בגדים אחרים, מנהגים אחרים. הורגש שיש שוני בין שתי האוכלוסיות, גם במראה החיצוני – סבא שלי למשל, לבש חלוקים שחורים וכובע גדול שחור.

בשנים 1930 – 1935, החלו לפרוע ביהודים, זרקו פצצות לחנויות יהודיות. היו לי חברים שעזבו ונסעו לישראל. זה היה סיפור לא פשוט לעלות, היית צריך להיות חבר מפלגת ההסתדרות היהודית. המסע באוניות ורכבות עולה הרבה כסף. בכדי לנסוע לישראל אנשים היו צריכים לעבור הכשרה – בחורות מבית טוב, שלא ידעו לקלף תפוחי אדמה, למדו לעבוד בחקלאות. היו סטודנטים שקיבלו סרטיפיקטים ללימוד באוניברסיטה. הבריטים קבעו מכסה לכניסת יהודים, כיוון שפחדו מריבוי יהודים.

תקופה 2

1939, הגרמנים הגיעו לקילצה. היו תופסים בחורים צעירים, אותי ואחרים, ולוקחים אותנו לכל מיני עבודות כפייה, בעיר ומחוצה לה. היו לוקחים ומחזירים אותנו בערב – בעצמנו חזרנו, גם בשלג, אני זוכר שחזרנו עם שפתיים מפוצצות.

הגרמנים החלו להשתלט על החנויות היהודיות בעיר, גם את בית הדפוס שלנו לקחו, "תודה רבה לכם" אמרו והביאו משגיח גרמני, נשארנו ללא פרנסה.

הגרמנים הקימו וועד יהודי – וכל הפקודות עברו דרכם והם היו צריכים לבצע – הם גם היו אחראיים לבחור מי יישלח לטרבלינקה למשל. אנשי הוועד עשו דברים חיוניים, וגם דברים נגד יהודים. אני הייתי פקיד בוועד הזה בשנים 1939 - 1940. חליתי בטיפוס של הבטן והייתי שלושה שבועות בבית חולים פולני שהקימו בתוך מבנה של בית ספר. לפולנים היה כוח של בין חיים למוות – בידיהם היה להציל או להרוג. חלק מהם היו מסגירים יהודים בעד 5 קילו סוכר – יהודי בעד סוכר. חלק מהם אכן היו חסידים והסתירו יהודים.

הגטו הגדול

בשנת 1941 סגרו את הגטו. היינו בדירה בת שלושה חדרים, אנחנו משפחה של חמש נפשות ועוד שניים לא ממשפחתנו. זה היה בית ללא מים, גם שירותים בלי מים.

כולם היו צריכים לעבוד בגטו. בגיל 16 עבדתי בבתי חרושת, עבודת חינוך בלי כסף, בלי שום דבר. כבר לא היה כמעט מה לאכול. אנשים מכרו את התכשיטים שלהם בשביל אוכל. לנו במשפחה לא היה כלום. בכל פולין לא היה אוכל. לגויים היו תלושי מזון ולגטאות היהודים לא נכנס כלל מזון.

את הגטו התחילו לפנות – "אתם נוסעים לעבודה ברוסיה", ובעצם נסעו לטרבלינקה. היו מגיעים צווים מהמשטרה היהודית שהורו מי נשלח – עשו זאת בשלוש פעמים, כי לא היו מספיק קרונות. היה מותר לקחת רק עשרים קילו של מטען. אנחנו היינו בטרנספורט השלישי והאחרון. היינו צריכים לפנות את הבתים, להסתדר בחמישיות בשורה וללכת מהגטו הגדול לגטו הקטן. שם היו עושים סלקציה, צריך היה להוריד את הכובע ולהגיד איפה אני עובד. אני עבדתי אצל הגרמנים במכונאות רכב – הייתי חיוני לגרמנים. הפרידו אותי מההורים ומהאחיות. התחלתי לבכות ומאז לא

בכיתי יותר. המשפחה כולה נשלחה לטרבלינקה, נשארתי לבד. לא ראיתי אותם יותר, אני כמעט לא זוכר איך ההורים נראו.

עברתי לגטו קטן, היינו שם כ-1000 איש. גטו עם צריפים ושמירה. איכשהו בלילה היו מתגנבים אנשים ומספרים מה קרה.

הגטו הקטן

בגטו הקטן היחסים בין האנשים היו יותר טובים, "כולנו היינו באותה צרה". לי היה קשה כי לא היה לי אף בן משפחה, הייתי בודד. איכשהו הסתדרתי, אני דיברתי גרמנית ועשיתי עבודות פשוטות – מכונאות, בנית בריכה לכיבוי שריפות, עבדתי בבתי חרושת לעץ. מהגטו היה אסור לצאת כמובן, אם תפסו, ירו. חיינו בבזוק וקיבלנו אוכל מצומצם, מרק, שממנו היה אפשר להתקיים. היה גם מטבח בגטו הקטן – ובהתחלה היה טוב, היו הרבה סוסים מתים ואכלנו בשר (התחלנו לאכול לא כשר). הרוסים התקדמו עד ללובלין, והתחילו לכבוש חזרה את השטחים שלהם. הם התחילו להתקרב אלינו, אז פינו אותנו, בקיץ 1944.

המחנות

הגיעו קרונות של בהמות, פתוחים, העלו אותנו לקרונות, קילצה לא הייתה רחוקה מקרקוב ומשם הגעתי לאושוויץ. אושוויץ היה עולם אחר, שם היה מוות. אני הייתי בבירקנאו. לילה לפני שבאנו, שרפו את הצוענים. כשהגענו, אמרו לנו להתקלח, ואנחנו חששנו, כי שמענו על מקלחות הגזים, אז הסתתרנו אחד מאחורי השני כדי לא להיכנס. אמרו לנו "בואו תתלבשו" ונתנו לנו בגדי פסים ומספרים. איך שהגענו לברקים (צריפים) הייתה הפצצה, והיינו צריכים לסחוב מיכל נפט החוצה. זה יכול היה להתפוצץ לנו בידיים, אבל אנחנו כבר היינו רגילים למוות ברחובות, בבתיים בכל מקום. כבר לא חששנו, אם למות אז למות.

קיבלנו תיקים והביאו אותנו לבית החרושת. ישנו בכמה ברקים בחוץ, ארבעה אנשים בדרגש – האנשים היו רזים. ישנו על שקי חיטה, עם הנעליים תחת הראש. לאכול קיבלנו כרוב מבושל. פתחנו ידיים בצורת קערה, הם העמיסו כרוב מבושל וזה היה האוכל. קיבלנו גם לחם – אם מישהו גנב לחם לאחר, היינו הורגים אותו עם מה שהיה לו ביד. הקאפו, מנהל העבודה, מינה כמה אסירים ותיקים, שעזרו לנו להתאקלם. הוא ביקש להשאיר את צוות העבודה שלו בחיים. אני עבדתי עם מלחם, עשיתי צינורות לניקוי נפט. פעם אחת, בזמן שעבדתי, פתאום נפל קרון ומחץ לי את הרגליים – שבר פנימי, לא היה דם. שני חבר'ה לקחו אותי למרפאה. במרפאה אין כדורים ואין כלום, היה מסז'יסט אחד שעשה קצת מסאז'. הייתי שם כמה זמן ועזרתי להם לטפל בחולים.

יום אחד יוצאים למסדר במגרש, בארבע לפנות בוקר, בחורף, בינואר נדמה לי, והאחראי על המרפאה ניגש ל-SS – אני רוצה את הבן אדם הזה ישאר לעבוד בבית חולים. וה-SS אישר לו. נכנסתי לבית חולים – שם היו לי חיים משוגעים. יכולתי להתקלח שם מקלחת חמה, ואפילו הייתה לי מגבת. קיבלתי עוד מנת מרק, אותה נתתי לאחרים. הייתי חופשי להסתובב. באושוויץ אמרו שמי שלא מרגיש טוב שיצא מהשורה. יצאתי בגלל הרגל השבורה, אבל הרופא תפס אותי בשיער וגרר אותי חזרה – ידע שאם אצא יהרגו אותי. הוא ביקש משני חבר'ה שיתמכו בי. אני חשבת: "אם למות אז עדיף למות".

מצאתי שם חבר, שכן מהבית, וחלקנו מיטה אחת. הוא עבד בתור סנדלר ועשה לי נעליים מעור, במקום נעלי העץ שהיו לי – זה הקל על הכאבים ברגל.

אחרי כמה שבועות, בא אלי הרופא: "נתן, יש בעיה. הגיעו רופאים מהונגריה. אני צריך להכניס אותם במקומך". העבירו אותי לעבוד במטבח של ה-SS. חורף, המטבח מלא באדים והרגל השבורה כאבה. הכניסו אותי לקלף תפוחי אדמה "ג'וב לא נוראי".

הרוסים התקדמו, הרוסים היו חצי שנה בצד שני של הנהר, אך לא עברו, כיוון שרצו שהאינטיגנציה הפולנית תילחם עם הגרמנים, אנחנו היינו עוד חצי שנה במחנות בגללם. יצאנו לצעדת מוות, ראינו הרבה נשים יריות כי הן לא הצליחו לעמוד בקצב. לילה אחד ישנו ברפת. בבוקר, אני ועוד חברים הסתתרנו. הם באו עם כלבים וקילשונו ומצאו אותנו. בבחור שעמד לפני ירו ולי צעקו ללכת חזרה לשורה.

היינו שבועיים בהליכה. אחר כך נסענו ברכבת לגרמניה. הקרונות היו פתוחים וישבנו על המתים. כל כמה תחנות זרקנו מתים והמשכנו. הגענו לזאקסן האוזן. היינו שם כמה ימים, ומהקור נשרו לאנשים האצבעות. העמידו אותנו בשורות, ואמרו למי שחולה לצאת מהשורות. אחרי שראיתי את הבחורות המתות בשדה, רציתי לצאת מהשורה (גם בגלל הרגל הכואבת). רציתי למות בחברה – חשבתי, אולי פתאום יבוא המשיח וכולנו נקום.

משם הביאו אותנו ברכבות, לבוכנוואלד ליד מינכן. אני נשארתי עם חבר אחד בלבד, אותו הכרתי מקילצה. הוא ברח מגטו לודז', והיה איתי כבר בגטו בקילצה. היו שם שמונה שבועיים רוסיים ואנחנו. היינו רק עשרה. שם כבר פגשתי חברים קילצאים נוספים (מרדכי שר למשל), שהיו במחנות אחרים. שאלו במחנה אם מישהו יודע להיות מסגר – אני הרמתי יד אבל לא ידעתי כלום, אפילו לא מה זה קליבר. מיד הבינו שאני לא יודע כלל את המקצוע, אז העלו אותי שוב על רכבת.

הגענו למחנה ציברגה, לא רחוק מברלין. גרנו 28 אנשים בחדר, לא היה אוכל ואחרי שבועיים כבר היינו חצי ממשקלנו. היינו צריכים ללכת 12 ק"מ לעבודה וחזרה, בנינו גגות חיפוי בכדי להסתיר את המבנים מן המטוסים הרוסים. באחת מהפסקות האוכל, נשכבתי לנוח ונפלה עליי אבן, אבל לא ירד לי דם. שני חברי לקחו אותי למרפאה, אבל לא ראו כלום, אז נתנו לי מכות והחזירו אותי לעבודה. היה כבר בלאגן ולא היו מסדרים ולא כלום. אז היה לי פטנט, כשכולם היו יוצאים לעבוד, אני הייתי מסתתר בבידעם וצובר כוחות. כל החיים שלי זה גורל.

כשהייתי במחנה, מצאתי קליפות תפוחי אדמה, לקחתי את זה והתחלתי לבשל. זה היה באפריל וירד גשם, העשן אכל לי את העיניים. בזמן שאני מבשל, בא איזה בחור וביקש קצת. אז, אפילו אב לא היה נותן לבן שלו לחם. היו רוצחים בשביל לחם. אך אני אמרתי לו: "קח קצת". הבחור דיבר במבטא (אקצנט) של אמא שלי. מתברר שהוא היה קרוב משפחה רחוק. השתחררנו יחד. שחררו אותנו קודם כל האמריקאים, אז באו הבריטים, ואחר כך הרוסים. הבריטים הציעו לאנשים לצאת מן המחנה. יכולנו מן המחנה לנסוע לכל ארץ שרצינו. בן הדוד רצה לחזור לפולין. אני יצאתי לחפש אוכל. הייתי מבקש אוכל מאיכרים גרמנים. אכלתי וקיבלתי שלשול, כי הבטן לא הייתה רגילה לאוכל. בערב חזרתי למחנה והבאתי לחברים שלא יכלו לקום, קצת לחם ובשר.

יום אחד, ראיתי בדרכים צבא אמריקאי, שהסביר שלא יוכל לטפל בי, כי הם הקו הראשון, והיו צריכים להתקדם עוד כמה קילומטרים למטה המפקדה. המשכתי ללכת והגעתי לבית ספר בו ישנו חיילים צרפתים שבועיים. פתאום, אני פוגש שם אחד שידוע יידיש. הוא הלך איתי לראש העיר, שייתן לי ניירות, ויזות – כי לא יכולתי להסתובב בלי ניירות. היה לונה פארק באירופה – כל אירופה הסתובבה וחיפשה.

הצטרפתי לנסיעה במשאית עם חיילים בריטים. הגעתי למחנה גטינגן, בין פרנקפורט להמבורג. שם היה צבא פולני. הם אמרו שכולו לעזור רק אם אצטרף לשורות הצבא, אבל אני אמרתי: "אחרי מה שעברתי במחנות אני צריך לשרת?".

שמעתי על ברגן בלזן, והחלטנו, קבוצה של יהודים, לנסוע לשם. היינו צריכים לטפס על גג הרכבת. הרכבת התחילה לנסוע, כולם עלו ואני נשארתי, לא הספקתי בגלל הרגל. לבסוף הגעתי לברגן בלזן. היו שם אנשי אונזר"א, שחילקו לנו אוכל. הייתי רעב ונכנסתי למטבח, שם פגשתי בת דודה שלי, היא זיהתה אותי מיד. היא הייתה נשואה לשוטר ובזמן שהוא היה שוטר במלחמה, אותה השאירו בגטו, וכך נשארה בחיים. עם הזמן היא נסעה לאנגליה ואחר כך לקנדה, אחרי ברגן בלזן לא שמרנו על קשר.

בברגן בלזן ראיתי סרט בקולנוע, פעם ראשונה, אחרי שש שנים. לא יכול להיזכר איזה סרט, רק זוכר כי זה היה סרט אמריקאי והסימפוזיה השישית של צ'ייקובסקי, הייתה הפסקול.

ב- 12 באפריל 1945, השתחררתי מברגן בלזן. אחרי כמה חודשים, ראיתי מודעה שנפתח סניף בית"ר. אני כבית"ריסט ותיק, ללא משפחה, התנדבתי לסניף. ידעתי גרמנית טובה ועברית טובה, אז הייתי נחוץ להם. בין יתר התפקידים, החלטנו להוציא חוברת ביידיש "אונזער שטימע", "קולנו". זה היה כרוך בקשיים גדולים, כי לא הייתה לנו מכונה ביידיש, אז כתבו במכונת כתיבה ומזה היו צריכים לעשות גלופה. היינו צריכים לנסוע לברנשוויק, כמה קילומטרים, שם מצאתי מישהו שידוע לעשות גלופות צינקוגרפיה. הייתי מעורב בהוצאת העיתון שנתיים. בין היתר קיבלתי גם תפקיד ב"בריה". תפקידי היה להבריח חיילים רוסיים, יוגוסלבים פולנים – יהודים! – מברלין למערב. הדבר נעשה בצורה כזו: כל חייל יהודי, שהיה בברלין, פשט את המדים והגיע להאמבורג. הם נסעו בקבוצות

קטנות כדי שלא ירגישו, נתנו להם קוד עם הודעה, מתי להגיע ולכן, בכל מעבר היה מי שחיכה להם ועזר להם לעבור. אני חכיתי להם בהאנובר, בתחנת הרכבת. היה חורף, הקבוצות היו מגיעות בשעה עשר בלילה. בהאנובר, הבאתי אותם לבית ברחוב שפינוזה, שם תפקידי נגמר. בבית חיכו להם אנשי בריגדה, חילקו להם מדים בריטים והעבירו אותם במשאיות לאזור האמריקאי, משם לאיטליה ועד לים התיכון.

חיפשנו חיילים שיוצאים להיות בצבא, שידעו להיות טנקיסטים, שידעו להילחם, והם עזרו לצבא הישראלי. אחרי כמה חודשים, העסק התפוצץ. כנראה שמישהו הלשין, או שתפסו מישהו מהמעורבים.

אחרי כן קיבלתי תפקיד "מפקד קיבוץ", על 70 איש בערך, שכללו משפחות רוסיות וחבר'ה פולנים שהיו ברוסיה. כשהייתי בקיבוץ, החבר'ה דחקו בי שאסע איתם לארץ, אבל לי לא היה אף אחד בארץ, ושם הייתי אקטיבי ותורם, לכן לנסוע לישראל ולהיות בקפריסין עד שאכנס, לא היה בכך טעם. פתאום יצא חוק של ממשלת בריטניה שמקבלים עשרת אלפים סרטיפיקטים בלבד.

קיבלתי סרטיפיקט והחלטתי לעלות. נסענו ברכבת להולנד. מהולנד נסענו ברכבת לצרפת. היה צריך להחליף רכבת בגלל רוחב המסילות השונה (בין הולנד לצרפת). שם חיכו לנו אנשי הצלב האדום עם אוכל. שהינו בצרפת חודש ימים, ובערב פסח עלינו לאוניה יפה וטובה, עליה ערכנו את ליל הסדר. יצאנו ממרסיי מייד אחרי סדר פסח. נסענו שבעה ימים. ירדנו בחיפה, המכס בדק אותנו, לא היו לי אפילו עשרים גרושים בכדי לקנות בקבוק מיץ.

תקופה 3

הגעתי לחיפה ב-12 באפריל 1947, בדיוק באותו היום בו גם השתחררתי מבלגן בלזן, שנתיים קודם לכן. קיבלו את פנינו הבית"רים הישראליים. את הקבוצה שלנו (היינו קבוצה מצוינת, א"א) ומי שלא היה לו לאן ללכת, לקחו באוטובוסים של אגד (שהיו אז משאיות פתוחות). והביאו לזיכרון-למבצר שוני.

בקבוצה שלנו היה בחור, שאחיו ערק מצבא אנדרס, והתגורר בתל אביב. האח הגיע לזיכרון, ותרם שתי לירות, כדי שעוד אנשים יוכלו להצטרף אליהם לנסיעה. עשינו בינו הגרלה. אני ועוד בחור קילצאי עלינו בהגרלה. נסענו לתל אביב וקיבלו אותנו במצודת זאב, ברחוב קינג ג'ורג'. אבד לי הפספורט, הגענו לרחובות ושם לנו ובבוקר יצאנו. באותו יום תלו את גרונר (האצ"ל תפסו אותו), ולא היו אוטובוסים, אז ישבנו בגן כל היום ואכלנו לחם שקנינו. חזרנו לזיכרון, שם התחילו לבנות את הגנים של הברון רוסטילד. עבדנו שם יום אחד ואז שלחו אותנו למשמר הירדן. הייתי בית"ריסט – בעד ארץ ישראל השלמה, ולכן הלכנו להתיישבות במשמר הירדן, ליד גשר בנות יעקב. בבוקר למדנו ועבדנו בחקלאות, ובלילה היינו שומרים. לא היה קרח – אותו אפשר היה להשיג רק מטבריה או מצפת – לכן אי אפשר היה לשמור על אוכל. היו ביצים ופרות, אותן חלבנו שלוש פעמים ביום, גם בשבת. עבדנו בקרן קיימת, בניקיון השדות מאבנים, כדי שאפשר יהיה לחרוש. אני הייתי ליהודי הראשון שעבד במדידות לקראת תכנון המוביל הארצי – אני והמהנדס, מגשר בנות יעקב ועד לטבריה.

במשמר הירדן הייתה קבוצת חיילים ישראלים, ששרתו בצבא הבריטי, והם קיבלו שם אדמה. הם היו מיוחסים – את יודעת מה זה חייל משוחרר?!?! בא חבר שלהם מתל אביב, שרצה לגור בקיבוץ ואנחנו עברנו לדירה שלו. "בית רומנו" על רחוב הרצל. לאחר מכן משמר הירדן נהרסה, המוכ"ת התאבד. חלק מהפליטים עברו לנורדיה והתאחדו איתה.

האצ"ל – כיבוש יפו

לי הייתה פרוטקציה באצ"ל, כיון שידעו שאני בחור אינטליגנטי ויודע עברית. גייסו אותי ונשלחתי לקורס מפקדים. הכניסו אותנו למכוניות והביאו אותנו לזכרון-בנימינה. המודיעין של אצ"ל קיבלו ידיעה שמביאים רכבת תחמושת, מסוריה למצריים והיא כמובן עוברת בארץ ישראל. ליד פרדס חנה יש נחל קטן – שמה אנחנו נעצור את הרכבת. שלושה ימים חיינו בפרדס חנה. הבוגרים של בנימינה נתנו לנו מיטות עליהם חיינו לרכבת. מה קרה? הם שמעו קטר מכל כיוון והחלו לירות, האנגלים התחילו לירות עלינו. כשהם התחילו לירות, החבר'ה שלנו חשבו שהפעולה נכשלה, אז ביצרו ועצרו את הפעולה. אני נסעתי לתל אביב וישבתי בבית קפה.

הפלמ"חניקים היה להם עזרה מהקיבוצים – קומזיצים אל תוך הלילה ולנו לא. אבל מה, האצ"ל התנפל על השק"ם בריטי בחדרה ולכן היה לנו אוכל. הגיע ערב פסח, חלק מהחבר'ה נסעו הביתה, אני נשארתי. תמיד הייתי בחור טוב, יש מיטה ויש אוכל – לאחרים יש משפחה. בערב הגיע פתאום בגין (היה לו תפקיד בבית"ר עוד כשהייתי בן 18 ואני הכרתי אותו) "אנחנו יוצאים עכשיו בגלוי והולכים לכבוש את יפו".

קצין המבצעים היה צריך שלושה חבר'ה, ואני הייתי ביניהם. בגין אמר, שאנחנו לוקחים בשבי כל מי שנכנע. היו לנו פצצות אנגליות, שהצלחנו לגנוב מהפעולה עם הרכבת, ולכן הצלחנו לכבוש את יפו – כל הגגות הרעפים התפוצצו. ביפו היו בתי חמרה – קש ובוץ. לקחנו מקושים ופתחנו את הקירות חורים חורים, עד שהגענו לחזית – מנהרת בתים

ממש. יפו הייתה מחסן לחצי המזרח התיכון – היה שם המון ברזל ועצים. הגיעו אנשי חיל הנדסה, אספנו את הדברים, ואפסנו ברמת השרון.

אחרי המלחמה והקמת המדינה, חייתי מקצבת הרנטה עם לחם ואורז. ערך המאריקים היה קטן ולא הייתה עבודה. כמעט שלוש שנים הייתי מובטל. לא רצו לתת לי ביטוח לאומי בגלל קצבת הרנטה. גרתי ברמת גן. אחרי מלחמת ששת הימים באו יהודים מאמריקה והתחילו לעשות מפעלים והתחלתי לעבוד במפעל אלקטרוניקה, הייתי מחסנאי. פתאום, אחרי חמש שנים, עשו ייעול – ופיטרו אותי בגיל 50. מה עושים בגיל 50? שידכו לי איזו בחורה מפתח תקווה, ולכן עברתי לפתח תקווה. גם בפתח תקווה לא הייתה עבודה, אז הלכתי לבי"ח, להציע את עצמי, כבעל ידע באלקטרוניקה. עבדתי במיון, כי ידעתי הרבה שפות. יום אחד, פגשתי בספריה איש דתי מבוגר מקילצה, שהיה איתי במחנה. הוא היה גר ליד בית החולים והיה מזמין אותי לשבתות. לידו התפתחה דירה שהמליץ עליה, קניתי את הדירה בלי משכנתא. (תרופות ואוכל הייתי מקבל מבית החולים) – אם יש אוכל אוכלים, אם אין אוכל – לא אוכלים.

השידוך לא הצליח, אך נתן נשאר בפתח תקווה והמשיך להתנדב בספריית בית החולים, עד לשנת 2002, כמעט 20 שנה אחרי גיל הפנסיה. על פועלו זה זכה להכרה.

נתן הוא איש שיחה מחוקד ונפלא. הוא בעל דיכרון יוצא דופן ודקדקן במיוחד. במפגש הראשון שלנו הוא חיכה לי, וכשהדלי בקודש איחרתי. הוא יצא מאידרו כשמצאתי מקום נוח על הריצפה דווקא, "קיבוצניקית" קרא לי. הוא השתקק להתחיל לספר, ומתוך רצון עצמאי את המאורעות בחלואם, החל את סיפורו עוד במאה ה-17 (אם לא לפני) וקשר כל השתלשלות היסטורית לתקופה בה חי בפולין, בקילצה. נתן הוא אדם מפוכח, בעל יכולת התבוננות רחבה נדירה, שלמדתי להעריך יותר ויותר עם כל מפגש. החיים הם מה שהם, וזה הכל.

לעיתים היה קשה לעקוב אחריו, אך לראש לא היה חשש. בכל מפגש עם נתן, לא ידעתי מה מצפה לי ואילו הפתעות מסעירות עתידות להיחשף בפני. הוא הדל בפולין הקתולית המושפעת מהקומוניזם הרוסי. כבר אז הדל לא רק כיהודי, אלא כישראלי. הוא לא חווה עצמו כחלק מהעם הפולני והעלייה לישראל הייתה שאיפתו לזמן הראשון שצמד על דעתו. כל שחווה בדרך אליה, היו רק מהמורות בדרך, שלא הייתה ברירה אלא לדלו מעליהן, ובלא ניתנת האפשרות – לעבור דרכן, ולשרוד. סיפורו היו קשים לי לשמיעה, הוא תיאר את הדברים בלי להתראש, אך מניחה שלא נתנה ברירה אלא להסתגל, אך הסיטואציות והמעשים שתיאר נשאו את כל הראש בתוכם. ואני בחרתי להשאיר את דבריו כפי שהם.

בבואי לספר על נתן לאנשים בקילצה, נתקפתי בקושי עצום. הוא היה אחרון המספרים שלנו, בערב האחרון בסוכה, והאושפידין בסוכה דרשו לשמוע גם חוויות קשות מתקופת המלחמה, ולא רק את סיפורי המערכים, המרככים, המקרבים. הם רצו להבין על מה הם חשים אשמה, על מה הם חתוצלים, על מה עליהם לכפר. דמעות של דעם ותסכול נבעו ממני יחד עם הרצון האחד לספר בקול גדול וברור, שנתן, מחש לא נתן משמעות לכל מה שקורה כאן במפגש הישראלי-פולני שלנו, לא למה שאמור להיאמר ולא למה שעתיד להיאמר. לא לתחושות ולא לשוני בשוני, שאנחנו חבוקים ליצור.

נתן חי בישראל. הוא היה חבר בבית"ר והברית חיליים לארץ. הוא חבר לאצ"ל, לחם בבריטים וכבש את יפו. הוא עבד בבית חולים והתנדב כל חייו. הוא מעולם לא ביקש דבר לעצמו, פרט לעשות למען האחר. נתן הוא ישראלי היום, בדיוק כפי שהיה, כשנולד בקילצה. ואני, כמספרת המעטלת עליה המשימה המורכבת של לספר סיפור של אחר דרך עיני שלי, לא רציתי לספק את מה שחבריי לשיחה דרשו, הייתי מחוייבת לדעוך את אמירת העצה של נתן כפי שחשתי אותה. נתן כל חייו צעק, דרך הישרדותו ומעשיו – אין לי כל עניין בכם, בצערכם או ברחמיכם. כל שקרה, התרחש כתוצאה מהשתלשלות היסטורית ואני שרדתי בזכות האורל בלבד. עשיתי את מה שהאמנתי בו, תרמתי בהקמת המדינה. אני יהודי וישראלי אהה – אני לא חלק מכם, בני העם הפולני, מעולם לא הייתי, והתעניינותכם לא מוסיפה לי דבר. לא אף, לא היום. עשיתי דאגת באאוור גדולה.

ליבי ציבילין, תל קציה, דצמבר 2012

מאיר ויקינסקי

מאיר ויקינסקי נולד בקילץ בשנת 1925. הוא בן שני למשפחה בת שלושה ילדים. אביו ואמו נולדו גם הם בקילץ. שורשי המשפחה, בכפר בשם לאגוף.

למשפחת ויקינסקי היתה חנות שכונתית בחלק היהודי של העיר, ומאחורי החנות התגוררו. המשפחה התפרנסה טוב מהמסחר והשתייכה למעמד הבינוני של העיר. אמו ואביו עבדו שניהם בחנות באופן מלא, והילדים היו מסייעים בהעברת סחורות, מסרים ובמשימות שונות.

מאיר ואחותו למדו בבתי ספר יהודיים פרטיים. הלימודים בבית הספר התקיימו בעיקר בפולנית, וכללו את כל תכני הליבה שהוגדרו ע"י הממשלה בפולין. בנוסף לאלו, למדו התלמידים היהודים גם לימודי דת- בעיקר מקרא והיסטוריה של העם היהודי- הלימודים האלו התקיימו ביידיש.

מאיר מספר כי בית הספר היה חילוני. לא הניחו תפילין בבית הספר ולא התפללו. כיוון שהגיע מבית דתי ושמר על כשרות, היה מניח מאיר תפילין בכל בוקר והיה מתפלל שלוש פעמים ביום. כיפות לא היו נהוגות באותם ימים- ועל כן הלכו גלויי ראש חבשו כובעים- כיפות היו מניחים רק בביקורים בבית הכנסת. כיוון שבית הספר שהוריו שלחו אותו, לא היה דתי, שלח אותו סביו ללמוד בחיידר אחרי שעות הלימודים. מאיר מתאר את ההליכה בשעות אח"צ המאוחרות והחשוכות לחיידר- ומספר שמעולם לא התחבר ללימודי דת, ושהיה בורח מבית המדרש כשרק היה יכול.

סביו של מאיר היה לבוש כחרדי- היו לו זקן עבות, וכיפה, ומאיר זוכר כי בביתו של הסב היו מיטות נפרדות לו ולאישתו. אביו של מאיר כבר היה בעל חזות אחרת - ללא זקן וללא כיפה, והיה לבוש ככל הפולנים. המיטה בחדר

ההורים הייתה זוגית. מאיר מספר לי זאת כדי להסביר לי על ההתבגרות שלו- בבית שמחפש השתלבות בחברה וצמצום ההתבדלות- אך תוך שמירה על מצוות הדת היהודית וחינוך יהודי כשר.

אביו של מאיר היה דמות מוכרת בקהילה בקילץ- הוא שימש כנציג הסוחרים היהודיים בקילץ, ועסק ביישוב חובות ותשלומי מיסים. סבו של מאיר גר בכפר מאלוגושץ' (Malogoszcz), שם עבד כסוחר ויצואן של עצים להסקה, ושל אוכמניות. מאיר היה מבלה את כל החופשים אצלו- ונזכר בלחם שהיה הסבא אופה בתנור שבמרתף ובמרמלדות שהיה מכין, בגבינות שהיו תלויות בבדים, ובתרנגולות שהיו מסתובבות בחצר. הוא היה היהודי היחיד בכפר בו חי- אך כיוון שסיפק פרנסה לתושבי הכפר הצליח להסתדר שם לא רע.

חיי הקהילה היהודית בקילץ היו מלאים- הם קראו בכל בוקר עיתון יומי ביידיש, והיו הולכים להצגות יהודיות ביידיש או פולנית. כל היהודים דיברו ביידיש בפתיחות מלאה ומבלי להרגיש צורך להסוות אותה בקרב הפולנים. "למרות כל זאת", הוא מספר לי, "הייתה תמיד תחושה ברורה שלא אוהבים אותנו". היהודים היו מוגבלים בבחירת מקצועות אקדמיים, והוקצו להם תקנים מוגבלים מאוד במוסדות להשכלה גבוהה- כך שלמרות הביטחון היחסי שאותו מאיר מתאר, הייתה תחושה ברורה של דיכוי. ב-1938, הוא נזכר, ניסתה שרת החוץ הפולנית להעביר חקיקה האוסרת שחיטה כשרה. תיאור הניסיון הזה יחזור על עצמו מספר פעמים במהלך השיחות שלנו וניכר כי הוא השאיר במאיר חותם חזק, המאשש את תחושת הדחייה שהרגיש כילד יהודי. ככלל, הוא מספר, המשפחה השתדלה שלא להיות מחוברת מידי לגויים- במיוחד לא בקשרים אישיים.

מגיל 12 היה מאיר חבר בתנועת בית"ר, ומספר שנמשך לתנועה בעיקר בגלל המדים היפים של החברים בה- מכנסיים שחורים וחולצה חומה עם כובע. הוא מספר על ההתרגשות שבליבית המדים, על ההליכה ברחוב במדים רישמיים ועל המסדרים הצבאיים שבהם השתתף. כמו כן הוא מספר על השירים שהיו שרים- שירי מולדת ואהבת ישראל. למרות שמאיר לא זוכר רבות מבית"ר, הוא זוכר ביקור דרמטי של ז'בוטינסקי בקילץ ב-1937- בו נתן נאום על סכנות האנטישמיות המתגברת באירופה ועל חובת היהודים לעזוב את אירופה. הוא מספר שהנאום עורר הדים רבים בקהילה.

עד 1937 חיה המשפחה בבית עץ- אשר בחלקו הקדמי הייתה מוצבת החנות ובחלק האחורי חיה המשפחה. ב-37' החליטו הוריו לבנות בית חדש. העיסוק בבניית הבית החדש עורר דיונים ערים במשפחה- "בבסיסו של דבר, היינו משפחה ציונית" הוא מספר. הוריו התדיינו בשאלת הקמת בית חדש בקילץ או בפלסטנה. בסופו של דבר ניצח השיקול הכלכלי- משפחה בת שלושה ילדים, אשר רגילה לאמידות כלכלית חששה לעלות לארץ ישראל, בלי אופק כלכלי ברור. דוד של מאיר עלה לפלסטנה לפני כן, ראה את המצוקה של יהודי א"י והחליט לחזור לקילץ (הוא נרצח ע"י גרמנים בגטו קילץ, כאשר נתפס בעת שניסה להביא פחמים לחימום ביתו). שני בני דודים של המשפחה כן חיו בא"י- אך החשש של הוריו של מאיר לפרנסת הילדים, הכריע את הכף והמשפחה החליטה לבנות בית חדש בקילץ, מול הבית הישן- בית דו-קומתי- בקומה הראשונה תעמוד החנות והמשפחה הייתה עתידה לגור בקומה שמעליה.

החנות נפתחה עוד לפני שהושלמה בניית הקומה השנייה- והמשפחה חיה בדוחק בחדרים האחוריים של החנות. הקומה השניה למעשה לא הושלמה מעולם- הגרמנים נכנסו לעיר לפני שהמשפחה הספיקה לבנות את בית המגורים שלה.

מאיר זוכר אירוע אחד, שהתרחש בנובמבר 1938. אביו סידר את החנות לקראת חג הכריסטמס המתקרב. חלון הראווה קושט ברוח החג וסחורות מיוחדות הגיעו לחנות לקראת החג הנוצרי. באחד הימים, בעוד מאיר עומד בעמדת הקופה, הוא שמע פיצוץ. קבוצת אנדקים- סטודנטים פולנים לאומיים- פוצצו פצצת סירחון בחנות היהודית. כיוון שכל הסחורה באותם ימים היתה מוצגת בשקים גדולים ופתוחה, ספגה הסחורה את הריח הרע. מאיר מספר שמלבד כל הסחורה שנאלצו לזרוק, יצא לחנות שם רע ולקוחות לא נכנסו קרוב לשישה חודשים- מה שיצר משבר כלכלי עמוק מאוד בבית.

כניסת הגרמנים

היום הראשון בספטמבר 1939. מאיר היה אז בן 14. אביו העיר את האחים בבוקר היום ההוא במשפט: "ילדים, המלחמה התחילה". מאיר נזכר שיצא לרחוב וראה אווירונים חגים בשמים. יומיים לאחר מכן, על גבי טנקים, נכנסו

הגרמנים לקילץ. מאיר זוכר, שהדבר הראשון שעשו הגרמנים היה לקחת את עשרת היהודים המוכרים ביותר בקהילה- ולאיים על גבי פוסטרים שנתלו ברחובות, כי כל התנגדות מקרב הקהילה היהודית, תגרום להוצאתם המיידית להורג של עשרת היהודים האלו. הוא אינו זוכר, אך מניח, כי כלפי הציבור הפולני הושמעו איומים דומים. ביום שנכנסו הגרמנים התהפכו החיים הנורמטיביים. בתי הספר הפסיקו לפעול עוד באותו יום, ומאיר, אחותו ואחיו היו נשארים במהלך הימים בבית. המסחר כמעט והופסק לגמרי- מה שפגע קשות בהוריו- בעיקר ביכולת פרנסת הבית, אך גם במידת העבודה הנדרשת בחנות- שהצטמצמה מאוד והשאירה את ההורים עם הרבה זמן פנוי. מאיר מספר לי על הקמתו של היודנראט כבר באותם ימים- ועל בחירתו על ד"ר פלץ לראש היודנראט. כל הדרישות מהקהילה רוכזו לידי של היודנראט- בין אם תשלומי מס, סיפוק ידיים פועלות וכו'. החנות המשפחתית הפכה עם הזמן למוקד עניין בגטו- האספקה שמועברת ע"י הגרמנים ליודנראט מגיעה לחנות המשפחתית, ומשם מחולקת ליהודי הגטו. מאיר עבד יחד עם משפחתו בחלוקת המזון. הוא מעיד שכמובן שעובדה זו נתנה להם ביטחון תזונתי טוב יותר משל שאר היהודים בגטו. מאיר מספר כי לא הייתה כלל מחשבה על המרת פיו של איש היודנראט. "ראית ברחוב איך הורגים אנשים. אף אחד לא יצא מהבית אם הוא לא היה חייב".

מאיר לא זוכר מתי הפסיק להניח תפילין- אלא רק שזה קרה בזמן השהות בגטו. השאלה שלי על האמונה הדתית שלו, מזכירה לו סיפור נורא. "אנחנו גרנו לא רחוק מהמקווה" הוא מספר לי. "יום שישי אחד מגיעים כמה חיילים גרמנים למקווה, ומוציאים את היהודים שטבלו בה לפני שבת. היהודים היו ערומים, והיה אז חורף, שלג. הגרמנים, שהיו שיכורים, קברו את היהודים עד גובה המותניים בשלג ורקדו סביבם והצטלמו". מאיר אומר לי שאם לא הייתה שואה, ילדיו היו גדלים בבית דתי. אירועים כאלו פגעו מאוד באמונה הדתית שלו. לאחר כמעט שנתיים של כיבוש, נסגר הגטו היהודי בקילץ. למזלם, בית המשפחה החדש ניצב בתוך גבולות הגטו- ולכן לא היה עליהם לעבור- להפך, הם הכניסו לביתם את בן הדוד- וארבעת בני משפחתו- מה שהפך את החדרים מאחורי החנות, ששימשו למגורים, לצפופים מאוד.

באותם ימים מאיר זוכר את האוירה הקשה, ששרתה בבית- אוירה של פחד. " בכל יציאה מן הבית, לא ידעת אם אתה תחזור". מאיר, נער כבן 15 באותם הימים, יצא לרחוב מתוך תחושת ביטחון יחסית- החוק הגרמני קבע כי כל גבר מעל גיל 16 חייב בעבודה, וניתן היה לתפוס אותו ברחוב ולשלוח אותו לעבודה עבור הגרמנים. מאיר, בהיותו בן 15, הרגיש בטוח. באחד הימים, בעודו הולך ברחוב ליד ביתו, תפס אותו חייל גרמני, וצעק לעברו- "בוא, אתה בריא.אתה יכול לעבוד". הוא נלקח והוכנס, ביחד עם עוד כמה מאות יהודים, אל בית הכנסת- המקום שבו רוכזו העובדים היהודים לפני שנשלחו לעבודה. מאיר היה חלק מקבוצה, שיועדה להישלח למחנה סקרז'סקו-קמיננה, (Kamienka-Skarzysko). לבית הכנסת הגיעו משאיות והחלו להעמיס עליהם יהודים. מאיר נשאר מהאחרונים בבית הכנסת- אחד מתוך קבוצה של כ-20. המשאית, שהייתה אמורה לאסוף אותם לא הגיעה, ולכן לקחו אותם השוטרים היהודים, לבית בגטו וסגרו אותם בו- כדי לחכות למשלוח שיאסוף אותם למחרת. מאיר, שהכיר את הבית עוד לפני שהפך לבית מעצר- החליט כי הוא חייב לברוח. הוא עלה על גג הרעפים- וחיפש דרכים לרדת למטה. הוא מצא חוט חשמל, קשר אותו לגג, והשתמש בו כדי להשתלשל בעדינות יחסית למטה.

מאיר ברח מן המאסר- אך פרטיו היו ידועים ליודנראט. כיוון שידע זאת- לא הלך לביתו אלא לבית דודו, שם שלח עם קרוב משפחה אזהרה למשפחתו- שהיודנראט יגיעו בבוקר לחפשו. כל בני המשפחה עזבו את הבית ועברו לבתים של קרוביהם- ורק האם נשארה לשמור על הבית. בבוקר, הגיעו שוטרי היודנראט לבית המשפחה- ועצרו את אימו- תוך הודעה כי תישאר במעצר עד שמאיר יסגיר את עצמו. מאיר זוכר את פניו של אביו- "הוא היה שחור. היה עליו לבחור בן הילד שלו לאישתו..."

מאיר החליט כי הוא חייב להתייצב. "בלעדיי" אמר לאביו "אתם תסתדרו. בלי אמא, המשפחה תתפרק. אין לי ברירה. מה שיהיה איתי, יהיה איתי. אני הולך להתייצב". מאיר הלך והתייצב במשטרה היהודית- אך לאחר שחטף מכות על בריחתו, גילה שאמו לא משוחררת וכי היודנראט ממשיך להחזיק בה (בהוראת הגרמנים כמובן). אחרי המכות שספג, הועלה מאיר למשאית ונשלח לעבודה בסקרז'סקו. שם, הוכנס ביחד עם עוד כמאתיים יהודיים, לאורווה קטנה, למשך הלילה. הוא מספר שהצריך היה כל כך צפוף, שלא היה ניתן לשכב על הגב כלל- ושם היית צריך לקום לשירותים באמצע הלילה- כשחזרת, כבר לא היה לך מקום לשים את עצמך בו. בבוקר, לאחר המסדר, בא אחד השומרים האוקראינים, ואמר שהוא צריך עשרה יהודים לעבודה קשה. מאיר חשב לעצמו

"מה כבר יכול להיות?", והתנדב למשימה. הוא נלקח, עם עוד תשעה יהודים, וקיבל משימה: יש להוריד מן הקרונות את אדני המסילה ולהציב אותם לאורך המסילה. כמובן שאין מנוף, ואת קורות הברזל בנות 12 המטרים, הם נאלצו להוריד בכוחות עצמם. אחרי הצהריים נשלחה הקבוצה לראדום (Radom), במשימה להעמיס קרון נוסף ולהוביל גם אותו.

לקראת הערב, החליט מאיר שאין סיכוי שהוא חוזר לסקרז'סקו. העבודה הייתה קשה מידי עבורו. מאיר הכיר היטב את תחנות הרכבת בפולין, וידע כי תמיד ניצבים קרונות בפינות שונות בתחנה. הוא מצא קרון נטוש, אשר הייתה בו עמדת שומר- הצליח להתחמק מן השומרים האוקראיניים, והתגנב לקרון- שם העביר את הלילה. בבוקר, ראה רכבת שקרונותיה עומדים ופניהם לכיוון קילץ. מאיר היה אז בחור צעיר- ולבש בגדים אזרחיים. הוא עלה לקרון עם הפועלים. הקרון היה מלא לגמרי וכך הצליח לחמוק מהכרטיסן. כשהגיע לקילץ ניצל פירצה בגדר התחנה וברח דרכה, חזרה לביתו בגטו.

בהגיעו הביתה גילה כי אמו שוחררה- תוך ניצול רב של פרוטקציות ושוחד מצד אביו. לאחר השמחה על החזרה של מאיר- חזרה החרדה- ומה יקרה איתו עכשיו? אביו השתמש בקשרים שהיו לו, והשיג למאיר עבודה במפעל לייצור זכוכית, שפעל בתוך העיר. כך קיבל מאיר כרטיס עבודה והיה מתייצב כל בוקר במפעל הזכוכית- בו עבד יחד עם פולנים. מאיר היה ממלא פחמים בתנורי בית החרושת- ובתמורה היה מקבל ארוחת צהריים בכל יום. מאיר מציין כי שם אכל טוב וצבר כוח- דבר שעזר לו בהמשך.

ב-1942 מודיעים הגרמנים על חיסול הגטו- ועל העברת האוכלוסיה היהודית מהעיר. למשפחה אין מושג מה אומר המונח- והם מניחים כי הם ישלחו לעבוד. המחשבה על השמדה לא הייתה כלל ולא היו שמועות בנושא בשום צורה. בקילץ היו אז כ-25 אלף יהודים, שהועברו בשלושה טרנספורטים לטרבלינקה. משפחתו של מאיר קיבלה הודעה כי תישלח בטרנספורט השלישי והאחרון.

ע"פ הגדרות הגרמנים, מי שיש בידו כרטיס עבודה, יוכל להישאר בקילץ- ומאיר היה היחיד במשפחתו שהיה ברשותו כרטיס כזה. בבית המשפחה החלו ויכוחים על עתיד התא המשפחתי- כאשר האב הציע שמאיר יישאר בקילץ- כך שיוכלו לעזור אחד לשני, הוא בבית והם במקום אליו ישלחו. אמו של מאיר לא הייתה מוכנה להשאיר את בנה הצעיר מאחור. בלהט הויכוח, תפסה אימו של מאיר בכרטיס העבודה שלו, וקרעה אותו לגזרים- ובכך דנה את גורלו להישלח בטרנספורט לטרבלינקה, ביחד עם כל משפחתו. עם החלטה זו, לא התפוגג המתח בבית לקראת עזיבת העיר- הגרמנים הורו, כי על כל אחד לסחוב על גופו את כל הציוד אותו יקח. במשך שלושה ימים החליפה האם בין תכני החבילות- מה חשוב יותר? בגדים או שמיכות? מזון או רכוש? תשמישי קדושה או תמונות משפחתיות?

ביום הטרנספורט הסתדרה המשפחה בשורה, ביחד עם משפחה נוספת- עשרה אנשים בשורה, שורות שורות- כמסדר צבאי, הראוי לסדר הגרמני הידוע. ששת אלפי יהודים מסודרים בשורות של עשרה. הגרמנים הוציאו את הרב הראשי של הקהילה מן השורות, ושחטו אותו לעיני היהודים העוברים בסך- על מנת לזרוע אימה ולהבהיר את מחיר ההתנגדות.

מאיר עמד בצד השמאלי של השורה, ובעודו עובר על פני חיל גרמני, זה צעק לעברו "צא החוצה! אתה יכול לעבוד". מאיר ציית לפקודה ויצא מייד מהשורה- בלי מבט פרידה נוסף מהוריו ומשפחתו- שאותם לא יפגוש עוד. כך נשאר מאיר בגטו הקטן, בעוד משפחתו נשלחה לטרבלינקה. מטרת היהודים שנשארו מאחור הייתה חיסול הגטו הקטן. "בכל זאת, 25,000 יהודים, תושבים עם בתים, עם רכוש, עם כל הדברים האלה". מאיר, זכה שלא לעסוק באסיפת השלל- ונשלח להמשיך את עבודתו בבית החרושת לזכוכית. בזמן שהותו בגטו הקטן, פגש מספר גברים, שברחו מטרבלינקה וסיפרו לאנשי הגטו על ההשמדה של הקהילה.

מאיר נשאר בעיר עד 1943- אז מחליטים הגרמנים לחסל גם את הגטו הקטן. ביום ה-29 במאי 1943, הגרמנים אספו את כל היהודים, והציבו אותם במגרש קטן. הם אספו את הילדים שעוד שרדו בגטו- בעיקר ילדים של אנשי היודנראט, ששרדו הודות לקשרים של אבותיהם. היו אז 49 ילדים יהודיים בני 0-12. הגרמנים אספו אותם והכניסו אותם לבית מבודד ליד המגרש, בו כונסו היהודים. אמהות חרדות נכנסו לבית עם ילדיהם הרכים- והעתידי לבוא כבר היה ברור ומזעזע. הילדים שלא יכלו ללכת, נזרקו אל תוך הבית דרך החלונות. משאית הגיעה ולקחה את הילדים לבית הקברות היהודי של קילץ- שם הם הושמדו. באותה נשימה חיסלו הגרמנים גם את אנשי היודנראט.

את היהודים שנשארו בגטו הקטן (פחות מאלפיים) אספו, ולקחו לפיונקי (Pionki). מאיר הוצב במפעל לייצור אבק שריפה. הוא עבד בחדר בן ארבע יציאות- כך שיוכל לברוח אם ישמע במקרה ניצוץ- שעתיד היה לגרום לפיצוץ בתוך חדר הייצור. גם במפעל זה עבד מאיר ביחד עם פולנים- וגם כאן, לדבריו, "שיחק לי המזל". הוא אכל טוב יחסית ליהודים אחרים במחנה, כיוון שאכל באותו חדר אוכל של האסירים הפולנים.

באחד הבקרים, במסדר הבוקר, הגיעה הודעה שחמישה יהודים ברחו. עוד באותו יום הם נתפסים- והגרמנים מחליטים לתלות אותם. מתפרסמת ידיעה כי הקאפו היהודי, שיהיה מוכן לשמש כתליין ולהוציא לפועל את גזר הדין- יקבל על כך חצי כיכר לחם. מאיר מתאר תורים ארוכים של מתנדבים, אשר היו שמחים לקבל את תפקיד התליין עבור הסיכוי לאוכל- שהיה שווה אז, בצורה מיידית מאוד- חיים.

השנה היא 1944, והרוסים כבר נכנסים לתוך פולין. פיונקי נמצאת במרכז פולין, ועל כן מחליטים לשלוח את 3.000 היהודים שנמצאים במחנה, לאושוויץ. אז החליט מאיר, בלי מחשבה עמוקה על הסוגיה "אני אהיה אחרון, לאושוויץ יש לי מספיק זמן ללכת". לאחר שכל יהודי פיונקי הועברו, נשארו במחנה 30 יהודים, שהיו מיועדים לפרק את המכונות במפעל ולהעביר אותן. מאיר היה ביניהם.

הקבוצה הזו נשארה עם כמה קצינים תעשיינים- ובהוראתם פירקו את הצידוד המכני. אחרי הפירוק, החליטו הקצינים בשטח, כי צריך לשמור על הקבוצה הקטנה. "פתאום היינו חשובים. אמרו –אם פירקו, אולי יצליחו לחבר". הקבוצה מועלת על רכבת שאמורה להסיע אותם לגרמניה- למקום הקמתו מחדש של המפעל. בדרך הרכבת עוצרת במחנה הריכוז אורנבורג (Oranienburg).

"שם התחלתי להרגיש כמו אסיר. הורידו לנו את הבגדים, גילחו לנו את שיער הראש. נתנו לנו את הפיז'מה...היה חורף, נובמבר אני חושב. והקושי העיקרי היה העובדה שלא נתנו לנו נעליים. בכל בוקר במסדר היינו יוצאים בלי נעליים ופוסעים על השלג. קיבלתנו את הפיז'מה הידועה עם הפסים, וחולצה שהיא בעצם כמו שק מנייר. אז מה היינו עושים? תולשים חתיכות נייר מהחולצה. שמים מתחת לרגל. אבל תולשים חתיכה קטנה- אולי נצטרך גם מחר, והיינו עומדים על רגל אחת. וככה מחליפים..."

אחרי כמה שבועות בבידוד באורנבורג, מועברת קבוצת היהודים, ובתוכה מאיר, לגלווין (Glewin), מחנה בגרמניה. שם הם מוצאים את הקרונות ובהם חלקי המכונות, שהעמיסו בפיונקי. הגרמנים סיפקו מזון לאסירים- מאה גרם לחם וכוס מרק ביום. "מה שהכי קשה היה שנותנים לך כיכר לחם מרובע. עכשיו לך תחלק אותו לחמישה אנשים כשכולם רעבים וכל פירור שווה חיים. היינו יושבים וחשובים. לוקחים מקל, מתחילים לסמן, לחלק לאלכסון, ושוב, טוב, הצלחנו איך שהוא עם חוט...צריכים לסמן מסביב, שלא יצא עקום. זה לוקח זמן. ואז בכל זאת, יש את הקצה- ומי יקבל את הקצה? לזה עושים הגרלה. ואז יוצא מה שיוצא. ואתה חושב- לא אכלת כל היום. לאכול את הכל עכשיו? ומה יהיה בבוקר? לאכול חצי? לא תישן בלילה, כי בכל זאת מישהו עוקב אחריו ויכול לקחת לך את מעט הלחם שיש לך. זה חיים ומוות. אין פה חוכמות".

במשך כמה ימים עבד מאיר בפריקת חלקי המכונות מן הקרונות והרכבתם. "ראיתי שזה לא מתאים לי. זה לא זה, אני לא יודע מה עושים". באחד הבקרים, במסדר הבוקר, בא גרמני בכובע שחור, והודיע שהוא צריך נגרים. "חשבת, מה כבר יכול להיות?" וכך התנדב מאיר למשרת נגר בגרמניה. עשרת האסירים הנבחרים מגיעים לנגריה. מאיר מוצב מול שולחן נגר- וחושכות עיניו- הוא כמובן מעולם לא עסק בנגרות ואינו יודע לתפעל את הכלים. הוא פונה לקצין האחראי ואמר לו "אתה יודע, אני הייתי רגיל לעבוד במכונות". מאיר נלקח למכונת ניסור והתחיל ללמוד את השימוש בה תוך כדי פעולה.

העבודה בנגריה הייתה ברכה- כדי שיוכלו לעבוד, שמרו הגרמנים את הנגרייה מחוממת. העובדים היו עוברים ליד המטבח ומגישים קנקן שלתוכו נמזג עבורם מרק. הם החלו ליצור יצירות עץ קטנות ולהכניס אותן לכדים- אשת המטבח הייתה אוספת את היצירה- ובתמורה ממלאת את הקנקן בירק שבתחתית המרק. כשיצאו לשירותים נשלחו ליער מאחורי הנגרייה- שם היו אוספים פטריות ומביאים חזרה למחנה.

לאחר כמה חודשים בגלווין, מאיר מועבר לראטנאו (Rathenow), שם הוא מקבל תפקיד במפעל אווירונים צבאי. בראטנאו לא חולק לאסירים אוכל כלל. מאיר נזכר בחיפוש אחרי קליפות- ובאכילת הדשא שמסביב. "אני זוכר גם היום את הרוסים- איך היו לוקחים דשא, ואוכלים. והבלגים וההולנדים שהיו שם- היו לוקחים דשא, ושוטפים במים לפני שאוכלים. זה הבדלים בגישות".

ב-27 באפריל 1945, קמו האסירים בבוקר וראו כי אין שמירה ביציאה מהמחנה. מחכים לראות מה יהיה- ובשעה עשר הגיע ג'יפ ועליו ארבעה חיילים רוסים. "אתם חופשיים" הם צעקו להם. כל מי שיכול היה ללכת פשוט עזב- ובהם מאיר. מאיר התחיל להסתובב בין הכפרים הגרמנים הנטושים- אוסף בגדים ומזון, ומתחיל לעשות את דרכו חזרה לקילץ.

אחרי טרמפים והליכה רגלית ארוכה חוזר מאיר לעיר- רק כדי לגלות שהוא אינו מכיר שם איש- מלבד קומץ יהודים שהתיישבו בפלנטי 7. מאיר אז בן 20. החוק הפולני מחייב אותו להתגייס לצבא פולין, וכשהוא מגיע לפלנטי 7 הוא מקבל צו גיוס. מאיר לא היה מוכן להתגייס. הוא מתחיל להסתובב- חסר כתובת וללא תעודות.

מאיר הבין שבקילץ הוא לא יכול להישאר, והחליט לנסות לעבור לאזור בשליטה אנגלית או אמריקאית. באחת מתחנות הרכבת שבהן הוא עובר הוא פוגש ביהודי. אחרי שיחה קצרה שלח אותו היהודי לכתובת בעיר ברסלאו (Breslau) בה גרה בת דודותיו- שיכלה לספק לו מקום לינה. מאיר הגיע לבית, ומצא בו את בת הדודה ואת חברתה הטובה. הן מכניסות אותו לביתן ללילה. מאיר נשאר שם כמה לילות והתחיל להתיידד עם הבנות. חבר נוסף של מאיר מגיע, והרביעייה מתחילה לחשוב על צעדיה העתידיים.

מאיר ופלה- חברתה של בת הדודה מחליטים להתקדם. הם מוצאים מישהו, שעבור תשלום, מוכן להעביר אותם לצ'כיה- כאשר התוכנית היא לעשות מסע לכיוון א"י. האיש ההוא מסגיר אותם לצ'כים, והם נעצרים ונשלחים למחנות עבודה בצ'כיה. שוב מוצא עצמו מאיר עובד בכפיה במפעל- הפעם, במפעל לייצור צמיגים. הג'וינט מקבל ידיעה על 12 יהודים שנתפסו חוצים את הגבול לצ'כיה, ומפעיל לחץ לשחררם. מאיר ופלה משתחררים בעקבות לחץ זה ונשלחים למחנה עקורים באוסטריה, שם הם מקבלים לינה, מזון ותעודות. במחנה העקורים מתפתח ביניהם רומן. ב-1946 מאיר ופלה התחתנו במחנה העקורים. הם נרשמו לעליה ב'- עליה לישראל בספינה. עוד באותה השנה פלה נכנסה להיריון- מה שהוריד את העליה השניה מהפרק. בדצמבר 1946 נולדה ביתם הראשונה. במשך שנתיים חיה המשפחה הצעירה במחנה העקורים- מאיר לומד קורס מקצועי בהלחמה, והוא ואישתו צוברים כוח. למרות שמוצע להם לעבור לקנדה- הם כבר נעולים- הם רוצים לחיות בארץ ישראל.

ב-22.12.1948 עושה המשפחה הצעירה את דרכה לחיפה- על אוניה מצרפת. כשהם מגיעים לישראל הם מקבלים אוהל קטן במחנה 80 הבריטי בפרדס חנה. מאיר מתחיל לעבוד באריזת פירות הדר, ותוך כדי המשפחה מתלבטת- איפה לבחור לגור. בין ההצעות שעמדו בפניהן היו לוד, יפו וירושלים. מאיר, כחניך תנועת בית"ר נאמן, בוחר לגור בירושלים.

בהגיעם לעיר, הם פולשים לבית בשכונת ממילא, ומאיר מתחיל לעבוד בנגרות ולחסוך כסף. ב-1950, אחרי תקופת התאקלמות, הוא מתגייס לצה"ל, לחיל התותחנים. אחרי השחרור הוא מתחיל לעבוד בנציבות המים- שם יעבוד כ- 40 שנה, עד הפנסיה, כראש מחלקה בנציבות.

למאיר ופלה נולדו שתי בנות- דורה וצביה. היום יש לו חמישה נכדים ועשרה נינים.

אני נכנס לבית של מאיר והדבר הראשון שאני מבחין בו הוא התמונות. כל קירות הבית מכוסים תמונות שכן הדולות תמונות נח, אהרלי פרחים ובתים ירושלמיים. אשתו פלה הייתה ציירת. והבית משמש כמוזיאון ליצירתה. באחד החדרים בבית, כל הקירות מרוצפים בתמונות של הנכדים והנכנים. אין פה מקומות ריקים. הזכרונות ממלאים את הבית הזה. יש דימיון רב בין מאיר לבין הבית שבחר לבנות. הוא דווקא המון. ורוצה שאני אנווט אותו בתוך שולל הזיכרונות שלו. לא ברורה לו המערה שלי. והוא לא מצליח לקבל את התשובה הסמוטה שלי. שאם אני עדין לא יודע בבירור.

אנחנו יושבים שעות בכל פעם, וכל משפט חובל ישירות למשפט הבא. לא קל להפסיק את השיחות שלנו. מאיר מסתכן מורת רוח על חוסר הידע שלי. הוא לא מעוניין לספר לי את החוויה שלו. אלא את הסיפור שלו. ובשביל הסיפור אני חייב להכיר את הרקע ההיסטוריה. הוא מסנה אותי לאינספור ספרים במהלך שיחותנו. ומתאר לי את הדיוועות שעברו עליו בקור רוח של מתעד. אני מניח שהוא סיפר את הסיפור כבר פעמים רבות בראשו. עד שזה התקבע למשהו, שקל להציאו לדפים.

מאיר רוצה ממני תשובות. למה אני נוסע? למה אכפת לי? מה אני רוצה מהם? אני רוצה מהם רחמים? הוא לא מוכן שירחמו עליי. הוא לא נצקק לי. הוא למעשה עוזר לי לעמוד במשימה שלי. אין לו אינטרס אישי בשיתוף בסיפור חייו, ולכן אני חייב לבוא אליו מדויק, לדעת מה אני רוצה. הפרויקט הזה, של איסוף הזיכרונות של מאיר, תהליך שאני ראיתי אותו כאין סופי, נאלץ להיכנס לתוך מסגרת תחומה של ידע ופרטים.

מזור לחד, ירושלים, ספטמבר 2012

Stowarzyszenie im. Jana Karskiego

עיצוב עטיפה: סדטווי 52

מתוך מארק צצולה, "כרטיקה של קילצה"